

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKÇE ÖZÜR İFADELERİ ÜZERİNE
TOPLUMDİLBİLİMSEL BİR İNCELEME**

Ece Halime NAZLI

Diyarbakır 2013

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKÇE ÖZÜR İFADELERİ ÜZERİNE
TOPLUMDİLBİLİMSEL BİR İNCELEME**

Ece Halime NAZLI

Danışman

Yrd. Doç. Dr. FARUK GÖKÇE

Diyarbakır 2013

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Türkçe Özür İfadeleri Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

01/07/2013

Ece Halime NAZLI

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Türkçe Özür İfadeleri Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme” adlı Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Ece Halime NAZLI

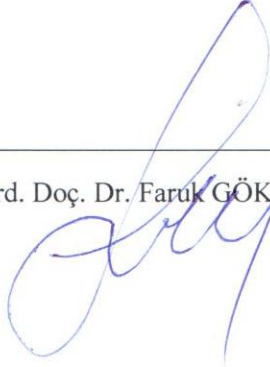
Danışman

Yrd. Doç. Dr. Faruk Gökçe

KABUL VE ONAY

Ece Halime Nazlı tarafından hazırlanan “Türkçe Özür İfadeleri Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme” adındaki çalışma, 01.07.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Kemal TİMUR

Üye: Yrd. Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (Danışman)

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ufuk BİRCAN

Enstitü Müdürü

..../..../20..

ÖZET

Toplumdilbilim, dil ile toplum arasındaki ilişkiyi inceleyen ve toplumda görülen farklı dil kullanımlarını yaş, cinsiyet, sosyal sınıf, kimlik, sosyal ağ gibi çeşitli toplumsal değişkenler bağlamında değerlendiren ve bu kullanımların nasıl ve hangi sıklıkta değişkenlik gösterdiğini inceleyen bir çalışma alanıdır.

Bir etkileşimde yer alan katılımcılar arasındaki iyi ilişkilerin devam etmesinin amaçlandığı ve çeşitli nezaket stratejilerinin de kullanıldığı özür dileme eylemi, bireyler tarafından, özür dilenen durumun içeriğine, şiddetine göre farklı farklı şekillerde gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışma, Türkçe özür ifadelerini yaş, cinsiyet, sosyal sınıf ve etnik grup gibi toplumdilbilimsel değişkenler bağlamında incelemeyi ve bu ifadelerin ne tür farklılıklar sergilediğini bulmayı amaçlamaktadır.

Özür ifadelerinin, cinsiyet, yaş, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenleri kapsamında ne sıklıkta kullanıldığını bulmak için Dicle Üniversitesi öğrencilerinden 88 (%57,1) erkek ve 66 (%42) bayan olmak üzere 154 katılımcıya anket uygulanmış ve ulaşılan veriler SPSS 19 veri istatistik programıyla sıklık analizine tâbi tutulmuştur.

Bu çalışmanın sonucunda, Dicle Üniversitesi öğrencilerinin kullandığı özür ifadeleri tespit edilmiş ve bu ifadelerin kullanım sıklığı cinsiyet, yaş, sosyal sınıf ve etnik grup bağlamlarında yapılan analizlerle tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler:

Toplumdilbilim, nezaket, özür, yaş, cinsiyet, sosyal sınıf, etnik grup

ABSTRACT

Sociolinguistics is a field studying the relationship between language and society; and the language differences in a community within the context of such social parameters as gender, age, social class and network. It is also a field searching the language change and its frequency.

Apologising is an act aiming the maintenance of the good relations among the participants and the act of apologising, using some politeness strategies as well, is realised in various ways according to the context and severity of the apology.

This study aims at investigating the Turkish apology terms and finding the differences among these terms within the context of gender, age, social class and ethnic group.

In order to find out the frequency of the use of the apology terms according to gender, age, social class and ethnic group, a survey was applied to 88 male (57%) and 66 female (42%) students from Dicle University. Through the use of SPSS 19 statistics programme, the data from the survey was analysed by detecting the frequency of the apology terms.

As a result of this study, apology terms used by the students from Dicle University were identified within the context of gender, age, social class and ethnic group.

Key words:

Sociolinguistics, politeness, apology, age, gender, social class, ethnic group

ÖNSÖZ

‘Türkçe Özür İfadeleri Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme’ adlı bu çalışma, dil ile toplum arasındaki ilişkileri inceleyen, farklı toplumsal bağlamlarda farklı dil kullanımlarının nasıl gerçekleştiğini ortaya koyan toplumdilbilimsel araştırma yöntemiyle, özür ifadelerini yaş, cinsiyet, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenleri kapsamında incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, çıkış noktası ve sınırlamaları anlatılmıştır. Ayrıca bu bölümde, çalışmanın hangi yöntemle ve nasıl uygulanacağı, çalışmanın araştırma grubunu kimlerin oluşturduğu ve ulaşılan verilerin ne tür bir analize tâbi tutulacağı konularında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise toplumdilbilimin ortaya çıkış süreci, konusu, kapsamı ve çalışma alanları anlatılmıştır. Ayrıca, Türkiye’de yapılan toplumdilbilim çalışmalarına da değinilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, özür dileme eyleminin bir tür nezaket teorisi olduğu varsayımından yola çıkılarak, nezaket kavramının tarihi ve sosyokültürel gelişimi, dilbilimsel nezaket kavramı, nezaket kavramıyla ilgili çeşitli görüşler ve nezaket stratejilerine değinilmiştir. Sonrasında ise, özür kavramının ortaya çıkış süreci, özür kavramının nezaketle ve toplumdilbilimle ilişkisi anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde, Dicle Üniversitesi öğrencileri üzerinde uygulanan anketlerden elde edilen veriler, çeşitli sınıflandırmalara ve analizlere tabi tutularak özür ifadelerinin kullanım sıklığıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

Beşinci bölümde ise, ulaşılan sonuçlara değinilmiş ve sonraki çalışmalar için bir takım önerilerde bulunulmuştur.

Bu uzun ve yorucu, kimi zaman da stresli süreçte, yanımda güler yüzlerini ve desteklerini hiç esirgemeyen çok değerli insanlar vardı. Öncelikle bu araştırmanın ortaya çıkış aşamasından bugüne kadar, bilimsel katkılarını ve rehberliğini ve dostça

desteğini esirgemediği için danışmanım Yrd. Doç. Dr. Faruk Gökçe'ye gönülden teşekkür ediyorum. Çalışma süresince katkılarını esirgemeyen Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Kemal Timur'a teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım aşamasında verdiği fikirler ve manevi destek için Yrd. Doç. Dr. Ufuk Bircan'a teşekkür ediyorum. Tezin oluşum aşamasında verdiği özgün fikirleri için Christopher Ferrard'a teşekkürlerimi sunarım. Akademisyenliğini örnek aldığım, tecrübelerinden ve fikirlerinden faydalandığım Doç. Dr. İlhan Kaya'ya maddi ve manevi her türlüğü desteğini esirgemediği için gönülden teşekkür ederim.

Son olarak bu süreçte her an yanımda olan, desteğini ve sabrını hiç esirgemeyen sevgili eşime, anneme ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Ece Halime Nazlı

Diyarbakır 2013

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TAAHHÜTNAME	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
KABUL VE ONAY	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
ARAŞTIRMANIN SINIRLAMALARI.....	2
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMDİBİLİME GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Toplumdilbilim Öncesi Dilbilim Kuramlarına Genel Bir Bakış	4
1.2. Toplumdilbilimin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	7
1.3. Toplumdilbilimin Çalışma Alanları	13
1.3.1. Dil Varyeteleri (Değişke)	13
1.3.1.1. <i>Standart Diller</i>	16
1.3.1.2. <i>Lingua Franka</i>	16

1.3.1.3. <i>Picin ve Kreol</i>	18
1.3.2. Bölgesel ve Sosyal Diyalektler	21
1.3.2.1. <i>Bölgesel Diyalektler</i>	21
1.3.2.2. <i>Sosyal Diyalektler</i>	23
1.3.3 Sosyal ağlar	26
1.3.4. Cinsiyet.....	31
1.3.5. Yaş	37
1.4. Türkiye’de Toplumdilbilim Çalışmaları	42

İKİNCİ BÖLÜM

NEZAKET TEORİSİ VE ÖZÜR DİLEME

2.1. Sosyo-kültürel Açından Nezaket Kavramı ve Dilbilimsel Nezaket	47
2.2. Nezaket Kavramıyla İlgili Görüşler	49
2.2.1. Toplumsal Norm (Social Norm).....	49
2.2.2. Konuşma İlkeleri (Conversational Maxim)	50
2.2.3. Konuşma Akdi (Conversational Contract).....	52
2.2.4. İtibar Koruyucu Yaklaşım (Face – Saving).....	53
2.2.4.1. <i>Nezaket Stratejileri</i>	55
2.3. Özür Teriminin Sözlük Anlamı	58
2.4. Özür Dileme Eyleminin İşlevleri	59
2.5. Özür Dileme ve İtibar Kavramı	61
2.6. Özür Dileme Stratejileri.....	62
2.7. Toplumdilbilimsel Açından Özür Dileme Eylemi	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA (DİCLE ÜNİVERSİTESİ ARAŞTIRMA BULGULARI)

3.1. Kullanılan Özür İfadelerinin Sınıflandırılması	65
3.1.1. Özür Sözcüklerinin Kullanımı Yoluyla Özür Dileme.....	67

3.1.2. Pişmanlık Bildiren İfadelerle Özür Dileme	68
3.1.3. Bağışlanmayı İçeren Özür İfadeleri	69
3.1.4. Bir açıklama / Mazeret İçeren Özür İfadeleri	69
3.1.5. Suçu Kabullenme Yoluyla Özür Dileme	70
3.1.6. Birinin Bir Özü Hak Etmesi	71
3.1.7. Yapılan Şeyin Kastı Olmaması	71
3.1.8. Suçu Karşı Tarafa Yükleyerek Özür Dileme	72
3.1.9. İşlenen Kusurun Tekrar Etmeyeceğini İfade Eden Özürlü	72
3.1.10. Suçluluğun Hafife Alınmasını İma Yollu Özür İfadeleri	72
3.1.11. Tekrarlar ve Pekiştirme Edatlarının Kullanımı Yoluyla Özür Dileme	73
3.1.12. Yerel Dillerin Etkisiyle Kullanılan Özür İfadeleri	73
3.1.13. Yabancı Dillerin Etkisiyle Kullanılan Özür İfadeleri	73
3.1.14. Dil Dışı Öğeler Yoluyla Özür Dileme	74
3.1.15. Dinsel İnanışların Etkisiyle Özür Dileme	74
3.1.16. Beddua İçeren Özür İfadeleri	74
3.1.17. Yalvarma ve Yakarış Yoluyla Özür Dileme	74
3.2. Özür İfadelerinin Toplumdilbilimsel Analizi	75
3.2.1. Cinsiyet	75
3.2.2. Yaş	78
3.2.3. Sosyal Sınıf	80
3.2.4. Etnik Grup	82
3.3. Özür İfadelerinin Kullanım Sebepleri	84
3.4. Özür İfadelerinin Kullanım Sebeplerinin Toplumdilbilimsel Analizi	86
3.4.1. Cinsiyet	86
3.4.2. Yaş	88

3.4.3. Sosyal Sınıf.....	90
3.4.4. Etnik Grup.....	91

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ	93
ÖNERİLER.....	96
KAYNAKÇA	98
EKLER.....	107

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. Özür İfadeleri	66
Tablo 2. Özür Dileme Sebepleri.....	85
Tablo 3. Özür İfadeleri Cinsiyet.....	109
Tablo 4. Özür İfadeleri Yaş.....	110
Tablo 5. Özür İfadeleri Sosyal Sınıf.....	111
Tablo 6. Özür İfadeleri Etnik Grup.....	112
Tablo 7. Özür Dileme Sebepleri Cinsiyet.....	113
Tablo 8. Özür Dileme Sebepleri Yaş.....	114
Tablo 9. Özür Dileme Sebepleri Sosyal Sınıf.....	115
Tablo 10. Özür Dileme Sebepleri Etnik Grup.....	116
Grafik 1. Özür İfadeleri Cinsiyet.....	76
Grafik 2. Özür İfadeleri Yaş.....	79
Grafik 3. Özür İfadeleri Sosyal Sınıf.....	81
Grafik 4. Özür İfadeleri Etnik Grup.....	83
Grafik 5. Özür Dileme Sebepleri Cinsiyet.....	87
Grafik 6. Özür Dileme Sebepleri Yaş.....	89
Grafik 7. Özür Dileme Sebepleri Sosyal Sınıf.....	90
Grafik 8. Özür Dileme Sebepleri Etnik Grup.....	92

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1. Çok Katmanlı Sıkı Ağ.....	29
Şekil 2. Çok Katmanlı Gevşek Ağ.....	30
Şekil 3. Yerel Kullanımlar Yaş İlişkisi.....	41
Şekil 4. Brown ve Levinson'ın Nezaket Stratejileri.....	57

KISALTMALAR

Bk.: Bakınız

Çuv: Çuvaşça

DLT: Divanü Lügat-it Türk

İ.Ö. : İsa'dan önce

Kaz: Kazakça

Kırg: Kırgızca

s.: sayfa

TS: Tarama Sözlüğü

vb: Ve benzeri

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu araştırmanın konusunu, özür ifadelerinin toplumdilbilimsel değişkenler kapsamında incelenmesi oluşturmaktadır. Bireylerin dil tercihleri konusundaki farklılıklarının temelinde çeşitli toplumdilbilimsel değişkenler rol oynamaktadır. Araştırmamızda özür ifadeleri, cinsiyet, yaş, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenleri bağlamında, Dicle Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan anket çalışmalarıyla incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırma, dil ile toplum arasındaki ilişkileri inceleyen, farklı toplumsal bağlamlarda farklı dil kullanımlarının nasıl gerçekleştiğini ortaya koyan toplumdilbilimsel araştırma yöntemiyle, özür ifadelerini yaş, cinsiyet, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenleri kapsamında incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmamız, aşağıdaki soruların cevaplarını bulmayı hedeflemektedir.

- Bireylerin özür ifadeleri tercihleri farklılık gösterir mi?
- Kadınların ve erkeklerin özür ifadeleri tercihleri farklılık gösterir mi?
- Sosyal sınıf farklılıkları, bireylerin özür ifadeleri tercihlerini etkiler mi?
- Bireylerin farklı etnik kökenleri, tercih edilen özür ifadelerinin çeşitlilik göstermesinde etkili midir?
- Yaş faktörü, farklı özür ifadelerinin tercih edilmesinde etkili midir?

- Özur ifadelerinin kullanım sebepleri nelerdir? Cinsiyet, yaş, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenlerine göre ne tür farklılıklar gözlemlenmiştir?

ARAŞTIRMANIN SINIRLAMALARI

- Anket çalışmaları 2012-2013 Akademik yılında Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi 1. Sınıf öğrencileri ile yapılmıştır.
- Bu çalışma cinsiyet, yaş, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenleri dikkate alınarak yapılmıştır.
- Anket çalışmalarıyla ulaşılan özur ifadeleri herhangi bir toplumsal bağlamda incelenmemiştir ve bu ifadeler cinsiyet, yaş, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenleri kapsamında sıklık analizine tâbi tutulmuştur.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Özur ifadelerinin, cinsiyet, yaş, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenleri kapsamında ne sıklıkta kullanıldığını bulmak için 88 (%57,1) erkek, 66 (%42) bayan toplam 154 katılımcıya anket uygulanmış ve ulaşılan veriler sıklık analizine tâbi tutulmuştur. Katılımcılar Dicle Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi, İlahiyat Fakültesi ve Mühendislik Fakültesi öğrencilerinden oluşmaktadır.

Araştırmamızda yer alan katılımcıların %10,4'ü 17-18 yaş, %54,9'u 19-20 yaş, %30,5'i 20-21 yaş, %5,8'i 22-23 yaş ve %1,3'ü 24 ve üstü yaş aralığında bulunmaktadır.

Etnik grup değişkeni dikkate alındığında katılımcıların %18,2'si Türk, %69,5'i Kürt, %11'i Zaza ve %1,3'ü Arap etnik kökenlerinden gelmektedirler.

Katılımcıların gelir durumları beyanları doğrultusunda oluşturulan sosyal sınıflar; %11'lik bir oranla alt sınıf (500 TL ve daha az), %44,8'lik bir oranla orta sınıf (501 TL-1500 TL), %29,2'lik bir oranla orta üstü sınıf (1501 TL -2500), %13,6'lık bir oranla üst sınıf (2501-5000 TL), %0,6'lık bir oranla daha üst sınıf (5000 TL ve üstü) olarak karşımıza çıkmaktadır.

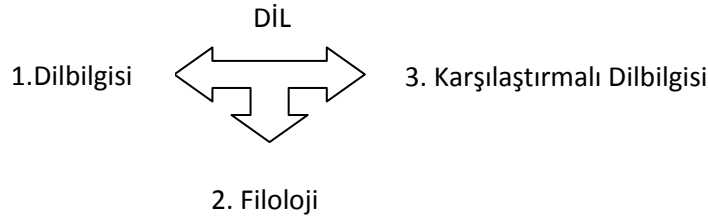
Anket çalışmalarıyla elde edilen veriler, SPSS 19 istatistik programı kullanılarak sıklık analizine tâbi tutulmuştur. Ayrıca elde edilen veriler ışığında özür ifadeleri sınıflandırılarak on yedi başlık altında toplanmıştır. Bu sınıflandırma, bugüne kadar yapılan özür çalışmaları (Blum-Kulka & Olshtain 1984; Fraser 1981; Olshtain & Cohen 1983; Meier 1992) ışığında geliştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMDİBİLİME GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Toplumdilbilim Öncesi Dilbilim Kuramlarına Genel Bir Bakış

Bugüne kadar, dil birbirinden farklı kuramlar doğrultusunda incelenmiştir. Saussure'e göre dilin gerçek konusunun ne olduğu anlaşılınca kadar, dil çalışmaları üç evrede gerçekleşmiştir (Saussure, 2001: 27).

Dil incelemeleri ilk olarak, Eski Yunanlıların başlattığı ve Fransızların sürdürdüğü, mantığa dayanan, doğrudan doğruya dile ilişkin bilimsel ve yarar gözetmeyen her türlü görüşten yoksun olan dilbilgisi çalışmalarıyla başlamıştır. Dilbilgisi çalışmaları, doğru biçimleri yanlış biçimlerden ayıracak kurallar koymayı amaçlayan, betimlemelerden uzak, oldukça dar bir bakış açısı sergilemiştir. Sonrasında ise dil incelemeleri, daha çok sanat değeri taşıyan yazılı metinlere yönelir. Böylelikle filoloji çalışmaları başlar. Dil sorunları, değişik çağların betiklerini karşılaştırmak, yazarların kişisel dilini belirlemek ve eski bir dildeki yazıtları çözmek, açıklamak için irdelenir. Filoloji, yazılı belgelere, metinlere bağlı kalarak çalışmalarının merkezine yazı dilini almıştır. Son olarak da aynı soydan gelen dillerin birbirleriyle karşılaştırılarak benzerliklerinin ortaya koyulduğu karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmaları yapılmıştır (Saussure, 2001: 27-28).

Eski Yunan'dan (İ.Ö. V. yüzyıl) 18. yüzyıla kadar, dilbilgisi kavramlarının belirlenmesi, birtakım kuralların konulması ve dilin kaynağı, dil ile gerçeklik arasındaki

ilişki gibi konulara dil incelemelerinde yer verilmiştir. 19. yüzyılın başlarında, diğer bilimlerde olduğu üzere, dilbilim çalışmalarında da bakış açısının değiştiği görülmüştür. Artık tarihsel bakış açısının hâkim olduğu bu yüzyılda, dilbilimciler dilin zaman içinde bir takım iç ve dış etkenlere maruz kalarak değişikliğe uğradığı ve bunun sonucunda da dilin bugünkü durumuna ulaştığı görüşünü savunurlar. Dilbilimciler, artık Hint-Avrupa dillerini karşılaştırmakta ve dillerin zaman içinde geçirdikleri değişimleri formüle etmekteydiler (Malmkjaer, 2009: 67).

20. yüzyıla gelindiğinde ise dil incelemeleri yeni bir boyut kazanmıştır. Dilin geçmişi, akrabalığı gibi konular değil, dilin gerçek konusunun ne olduğunun araştırılması fikri Ferdinand de Saussure (2001) tarafından ortaya atılmıştır. Dili bir dizge olarak gören ve bu dizge içinde bulunan dilsel öğelerin ve işleyişlerinin açıkça tanımlanması ve betimlenmesi gerektiğini öne süren Saussure, dilbilim çalışmalarında birtakım ikili kavramlar kullanmıştır. “Dil” (langue), “söz” (parole), “eşzamanlılık”(Synchronie), “artzamanlılık” (Diachronie), gösteren/gösterilen gibi ikili kavramlar bugün de geçerliliğini korumaktadır.

Bu kavramlardan dil / söz üzerine Saussure, dil’in varlığını topluluk üyeleri arasında yapılmış bir tür sözleşmeye borçlu olduğunu söylemektedir (Vardar, 1999: 20). Buna karşılık Saussure, ‘söz’ü bireylerin duygu ve düşüncelerini, dilin kurallarına uygun olarak biçimlendiren geçici bir kalıp, özel ve öznel bir araç olarak görmektedir (Vardar, 2001b: 10 - 11). Dile bir göstergeler sistemi olarak yaklaşan Saussure, göstergenin ise iki temel unsurdan oluştuğunu öne sürer. Bu unsurlardan gösterilen, hayal dünyamızdaki kavramlara, gösteren ise bu kavramların ses ile ifade edilmesine işaret etmektedir. Gösteren ile gösterilen arasında keyfi bir ilişki bulunmaktadır ve bu keyfiliğin en önemli kanıtı ise dünyada birden fazla dilin bulunması ve aynı kavram için dünya dillerinde farklı kelimelerin kullanılmasıdır (Malmkjaer, 2009: 68-69).

Saussure ’ün yapısalcılık kuramıyla birlikte geliştirdiği ikili kavramlardan ve bu kavramlar doğrultusundaki görüşlerinden etkilenen ve araştırmalarını bu görüşleri esas alarak oluşturan ekoller de ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Tesniere’in (1893-1954) öncülüğünü yaptığı Fransız Ekolü, E. Sapir (1884-1939) ve Bloomfield’in (1884- 1949) kurduğu Amerikan Ekolü ve Troubetzkoy’un (1890-1938) oluşturduğu Prag Ekolü sayılabilir.

Saussure ile birlikte başlayan dilin bilimsel açıdan incelenmesi yukarıda da saydığımız ekollerin de içinde bulunduğu üç evre geçirir. Bunlardan birincisi Saussure ve Amerikalı dilbilimci Sapir'in başını çektiği dilin eşzamanlı boyutta incelendiği evredir. Klasik yapısalılık ya da işlevsel dilbilim olarak da adlandırılan bu evrede, Saussure temel dilsel birim olarak göstergeden (signe), Sapir ise sembolden (symbole) bahseder. Bu evrede dizimler (syntagmes) ve dizinler (paradigmes) gibi daha büyük birimler üzerine de çalışmalar yapılır. Temel dilsel birimlerin çözümlenmesi ve dil göstergesini oluşturan en küçük birimlerin betimlenmesi, Prag Ekolü'nün kurucusu Troubetzkoy ve Jakobson tarafından da sürdürülür. Daha sonra, Andre Martinet göstergenin, anlambirim, biçimbirim ve sözcükbirim gibi düzeylerini ortaya koyar. Amerikalı dilbilimciler Bloomfield ve Harris, Avrupalı meslektaşları Benveniste ve Tesniere ile birlikte dilin dizimsel ve sözdizimsel eksenini üzerinde göstergeler arasındaki bağıntıları inceler (Tüfekçi, 2003: 52).

L. Hjelmslev'in yüzey yapı (structure de surface) ve derin yapı (structure de profonde) çalışmalarıyla yapısalılığın ikinci evresi başlamıştır. Ancak bu alandaki çalışmalar gerçek anlamda Noam Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramıyla başlar. Dili bir tümceler kümesi olarak nitelendiren Chomsky, tıpkı Saussure'ün dil / söz ikilemi gibi edinç (competence) / edim (performance) ikilemini geliştirmiştir. "Edinç, konuşan ve dinleyenin dilbilgisi sistemiyle ilgili bilgisini; dilbilgisel açıdan doğru cümleler üretebilme ve dilbilgisel açıdan doğru olmayan cümleleri ayırt edebilme yeteneğini ifade etmektedir." (Swann, 2004: 43) Edim ise "konuşanın edinç ile kazandığı dilsel yeteneğinin konuşma eylemine dönüşmesidir." (Swann, 2004: 235) Chomsky, tümceyi temel dilsel birim olarak kabul etmektedir. Descartes ve Port-Royal'in çalışmalarından da esinlenen Chomsky, dizimsel yapılarda anlamın ortaya çıkışını ve derin yapıları yüzey yapıya dönüştüren mekanizmayı çalışmalarında konu edinmiştir (Tüfekçi, 2003: 52).

Son olarak yapısalılığın üçüncü evresini ise tümcelerden daha büyük dilsel birimler olan sözcük dizisiyle yani söylemle (discourse) ilgili çalışmalar oluşturmaktadır. Bu evrede gündelik dilin de edebiyat dili kadar önemli olduğu vurgulanırken, bir yandan da dilin betimlenmesi derin yapıdan yüzey yapıya kadar devam eden çeşitli düzeylerin ayrımını içermektedir (Tüfekçi, 2003: 52).

1.2. Toplumdilbilimin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Dilin gerek insan, gerek toplum, gerekse insan ve toplumdaki ayrı düşünülmeyle olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurum olması toplumu oluşturan bireylerin bir arada yaşamalarını, duygu ve düşüncelerini bir takım ortak ses ve anlam öğelerini kullanarak anlatabilmelerini sağlamaktadır (Aksan, 2003: 11).

Vardar'a göre, dildeki anlamlı birimler ya da göstergeler temel özelliklerinin birçoğunu toplumsallıklarından alırlar ve işlevlerini toplum içinde yerine getirirler. Gerçekten de, her dil belli bir toplum içinde, kendine özgü bir ekin ve uygarlık çevresinde biçimlenir, işlevini böyle bir çerçevede yerine getirir. Bu nedenle, her dilin belli bir toplumu yansıttığı söylenebilir (Vardar, 2001a: 16). Dilin, sürekli değişen toplumsal yapının bir parçası olması ve toplumsal yapıyı oluşturan öğelerin dilde anlatım bulması, dili sürekli bir değişimin, gelişimin parçası kılmakta; bu değişimin ve gelişimin bir sonucu olarak da yeni kullanımlar, sözcükler, yapılar vb. dile yansımaktadır ve bu süreç aynı zamanda "bir dilin kelime hazinesi o dili kullanan toplumun aynasıdır" (Vardar, 2001b:23) görüşünü desteklemektedir. Aksan'ın da ifade ettiği gibi bir toplumun yaşayış biçimi, kültürü, tarihsel olayları ile ilgili hiçbir bilgimiz olmasa bile, sadece o toplumun dilini, söz varlığını inceleyerek bu konularda değerli bilgiler edinebilir; aynı şekilde bir dilin belli bir dönemdeki bir metnini yabancı öğeler açısından inceleyerek o dili konuşan toplumun hangi yabancı etkiler altında kaldığını saptayabiliriz (2003: 65). 18. - 19. yüzyılların ünlü devlet adamı ve dilcisi olan W. von Humboldt, dil ile toplum arasındaki ilişkiyi, dilin gelişmesini toplumdaki kültür ve düşünce alanındaki gelişme ve değişimlerle açıklamaktadır (İmer, 1990: 9). Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere dil olmadan insanların anlaşabilmeleri, bir arada yaşayarak bir topluluk kurabilmeleri mümkün değildir.

20. yüzyılın ikinci yarısıyla sosyal bilimlerde alanlar arası çalışmaların hız kazanmasıyla, dil ile ilgili konular da ruhbilim, insanbilim, toplumbilim, etnoloji, tarih, coğrafya, felsefe gibi birçok farklı alanın ortak çalışmalarıyla incelenmeye başlamıştır. Bu ortak çalışmaların bir ürünü olan toplumdilbilim alanındaki çalışmalar da büyük bir

hızla birçok ülkede farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. En basit haliyle dil ile toplum arasındaki ilişkiyi inceleyen toplumdilbilimin ortaya çıkışını Vardar şu sözlerle ifade eder:

Saussure'ün, daha doğrusu onun ders notlarını derleyip yayımlayanların “dilbilimin tek gerçek konusu kendi içinde ve kendisi için ele alınan dildir” sözü kimilerince çok katı biçimde yorumlanmış, dizge dışı hiçbir öğeye başvurmama sonucunu doğurmuştur. Toplumsal etkenlere yönelik incelemeler bu nedenle bir duraklama dönemine girmiştir. Dizge incelemeleri belli bir yoğunluğa ulaştıktan sonra dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkiler yöntemli biçimde ele alınmaya, iki tür olgunun birbirini etkilemesi, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkması, bir başka deyişle bunlar arasındaki eşdeğişirlik irdelenmeye başlanmış ve yeni bir inceleme türü doğmuştur: Toplumdilbilim. Böylece Saussure'ün bir “iç” dilbilimin yanı sıra bir “dış” dilbilimden de söz etmiş olduğunu anımsayanlar çoğalmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki toplumsallık gerçekte dilin iç nitelikleri arasında yer alır. (Vardar, 2001a: 53)

Toplumların değişen özellikleri, farklı yapıları gereği toplumdilbilim çalışmaları da her toplumda farklı alanlarda yoğunlaşmakta, böylece toplumdilbilim kavramı, dilbilimciler tarafından farklı bakış açılarıyla yorumlanmaktadır. Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, toplumdilbilimi “dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle bu iki tür olgu arasındaki eşdeğişirliği inceleyen karma dal” olarak tanımlamaktadır (Güz, Huber, Senemoğlu, & Öztokat, 2007: 196). Spolsky toplumdilbilimi, dil ile toplum arasındaki ve dil kullanımları ile o dili kullananların içinde yaşadıkları toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri inceleyen, insan topluluklarının birbiriyle ilişkili ve bazıları dilbilimsel olan birçok modelden ve davranıştan oluştuğunu varsayan bir çalışma alanı olarak ifade eder (2003:3). Gumperz'in, sosyal yapı ve dilbilimsel yapılar arasındaki korelasyonları bulma ve meydana gelen değişimleri gözleme çabası olarak ifade ettiği toplumdilbilimi, Chambers daha dolaysız bir şekilde, dilin sosyal kullanımlarının incelenmesi olarak tanımlamaktadır (Wardhaugh, 2006: 11)

Toplumdilbilim (sociolinguistics) teriminin yanında dil sosyolojisi (sociology of language), makro-toplumdilbilim (macro-sociolinguistics) ve mikro-toplumdilbilim (micro-sociolinguistics) terimleri de kullanılmaktadır. Her ne kadar kullanılan terimler benzer nitelikte olsa da her biri uygulamada farklı amaçlara yönelmektedir. Toplumdilbilim, dilin yapısını ve karşılıklı iletişimde dilin işlevini daha iyi anlayabilmek için dil ve toplum arasındaki ilişkiyle ilgilenirken; dil sosyolojisi, dili inceleyerek sosyal yapıyı daha iyi anlamaya çalışmaktadır. Bunun için de belli dilbilimsel özelliklerin bazı sosyal düzenlemeleri karakterize etmek için ne tür işlevlere sahip olduğuyla ilgilenir. Mikro-toplumdilbilim, sosyal yapının insanların konuşmalarını nasıl etkilediğini ve dil çeşitlerinin ve kullanımlarının sınıf, cinsiyet ve yaş gibi sosyal özelliklerle nasıl ilişki içinde olduğunu araştırmaktadır. Makro-toplumdilbilim ise toplumların dil ile neler yaptıklarıyla ilgilenir, başka bir ifadeyle, konuşma türlerinin işlevsel dağılımı, dil kayması (language shift), dil sürdürümü (language maintenance), dil değişimi (language change) ve dilsel toplulukların sınırlandırılması ve etkileşimi gibi konuları incelemektedir (Wardhaugh, 2006: 13).

Dil, konuşucularına herhangi bir dilsel mesajı farklı şekillerde söyleme imkânı sunmaktadır. İçinde bulunulan toplumsal bağlam, dilsel mesajın iletileceği kişinin ve mesajı iletcek kişinin kim olduğu, yaşı, cinsiyeti, sosyal statüsü, eğitim düzeyi ve mesajın iletileceği yer gibi etmenler mesajın hangi şekilde iletilmesi gerektiğini belirler. Hangi dili yakından incelersek inceleyelim, içsel bir çeşitlilikle karşılız ve o dili konuşanların sürekli, dilin kendilerine sunduğu birçok farklı olasılık arasından amaçlarına uygun olanları kullandıklarını görürüz. Hiç kimse her zaman aynı şekilde konuşmamaktadır. Oysa Chomsky ve onu izleyen birçok dilbilimci, dili homojen (bağdaşık) bir sistem olarak nitelendirmekte ve ideal bir alıcının / vericinin (konuşan / dinleyen) varlığından söz etmektedir. Bu ideal alıcının / vericinin değişken olmayan bir toplumda yaşadığı ve o toplumun dilini kusursuz bir şekilde konuştuğu varsayılmaktadır. Bu anlamda kiminle hangi koşullar altında, nerede konuşulduğu önemli değildir. Bu görüşe göre dilbilimcinin görevi, dili anlamamıza yardımcı olabilmesi için o dilin gramerini yazmaktır: dil nedir, nasıl öğrenilebilir ve insan zihni ile ilgili olarak bize ne anlatır sorularına yanıt aranmalıdır. Teorik dilbilim olarak adlandırılan bu disiplinde dil araştırmaları, dilin kullanımıyla neredeyse hiç ilgilenmez (Wardhaugh, 2006:5). Oysa birçok toplumdilbilimci bu *asosyal* dilbilimin tersine, “dil ile toplum arasındaki ilişkiyi

incelerken farklı toplumsal bağlamlarda neden farklı şekillerde konuştuğumuzla ilgilenir; dilin toplumsal işlevleri ve toplumsal anlamın aktarılması için kullanılan yolları” tanımlamaya çalışır (Holmes, 2008:1).

Ayrıca yine Chomsky’nin *asosyal* bakış açısının bir göstergesi olarak öne sürdüğü “konuşan ve dinleyen bir dilin dilbilgisi sistemiyle ilgili bilgisini; dilbilgisel açıdan doğru cümleler üretebilme ve dilbilgisel açıdan doğru olmayan cümleleri ayırt edebilme yeteneğini” (Swann, 2004: 43) ifade eden edinç kavramının dar anlamda kullanıldığını öne süren çoğu toplumdilbilimci, bu kavram yerine ‘iletişim edinci’ (communicative competence) kavramını kullanmaktadırlar. Bir dili bilmek, aynı zamanda o dilin nasıl kullanılacağını da bilmektir. Bir dilin kurallarını bilmek ve bu kurallara göre cümleler üretebilmek tek başına yeterli olmamaktadır, üretilen bu cümlelerin aynı zamanda nasıl doğru bir şekilde kullanılacağını da bilmek gerekir. Chomsky, ideal bir konuşucu ve dinleyiciden bahsederken; bir toplumdilbilimci olarak bağlamsal konuşma çalışmalarıyla ilgilenen Hymes ise iletişim edinci kavramından şu şekilde bahsetmektedir. İdeal konuşucu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, dilin kurallarını kusursuz bir şekilde uygulayarak cümleler üreten bir çocuğun, sosyal ve dilsel bağlamda bu cümleleri nasıl doğru şekilde kullanacağını bilmemesi çocuğun toplumsal bir canavar olarak nitelendirilmesine sebep olabilmektedir. Bu yüzden Hymes, dili belli bir sosyal ve kültürel çevrede doğru şekliyle kullanabilmek için konuşucunun bilmesi, çocuğun ise öğrenmesi gereken şeyin iletişim edinci olduğunu savunmaktadır (Swann, 2004: 43; Mesthrie, 2001: 2).

Buraya kadar dil-toplum ilişkisi, toplumdilbilim kavramı ve onu dil sosyolojisi, mikro ve makro toplumdilbilim kavramlarından farklı kılan özellikler ve Chomsky’nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramıyla geliştirdiği *asosyal* bakış açısının toplumdilbilimciler tarafından nasıl eleştirildiği anlatılmaya çalışılmıştır. Bundan sonra toplumdilbilimin tarihsel gelişimine ve alanla ilgili çalışmalara değinilecektir.

Toplumdilbilim kelimesine ilke defa 1939 yılında Thomas C. Hodson’ın ‘Man in India’ adlı eserindeki ‘Sociolinguistics in India’ adlı makalesinde rastlanmıştır. Dilbilim dünyasında ise toplumdilbilim kelimesi ilk kez Eugene Nida’nın ‘Morphology’ adlı eserinin ikinci baskısında görülmüştür, ancak birçok alan araştırmacısı terimin Haver

Currie'ye (1952) atfedildiğini görür ki Currie de toplumdilbilim terimini bulan kişinin kendisi olduğunu iddia etmektedir (Tucker, 2003: 1).

Toplumdilbilim çalışmalarının ayrı bir bilim dalı olarak kendini göstermeye başladığı 1960'lara kadar birçok dilbilimci toplum ve dil ilişkisine çalışmalarında yer vermiştir. Örneğin, toplumsal lehçelerle, cinsiyet ve yaş ayrımlarıyla ilgili bugün daha modern olan çalışmaların çoğu Bloomfield'in ilk gözlemlerine dayandırılır. Aynı şekilde Labov da "Some Earlier Studies of Language in Its Social Context" adlı çalışmasında, Antoine Meillet'in dilin sosyal bir olgu, dilbilimin de sosyal bir bilim olduğunu, dilbilimsel değişimin toplumsal değişim sonucunda gerçekleştiğini ve bunu da dilbilimsel çeşitliliğin izlediği görüşünü ileri sürdüğünü söylemektedir. 19. yüzyıl dilbilimcilerinden olan Meillet'in sözleri zamanına göre oldukça modern olmasının yanı sıra dilbilimcinin ne kendisi ne de meslektaşları toplumsal ve dilbilimsel olgunun iç içe geçtiği görüşü üzerine yoğunlaşmamışlardır. Bunun en önemli sebebi şüphesiz 19. yüzyıl çalışmalarının etimoloji, dil değişmesi ve dillerin kökeni üzerine yoğunlaşmasıdır. Meillet ileri sürdüğü fikirlerinde ne kadar haklı olsa da henüz teknolojik ve toplumsal bağlam bu fikirlerin gelişmesine elverişli değildir. Labov'un da belirttiği gibi ses kayıt cihazlarının, spektrogramların, örnekleme prosedürlerinin ve tabii ki de bilgisayarların daha fazla veriyi işleyebilmesi için geliştirilmesine kadar çok da fazla şey başarılammıştır (Shuy, 2003: 4-5). Bunun en önemli sebebi yapılan çalışmalarda daha çok anket teknikleriyle ya da sistematik olmayan gözlemlerle verilerin toplanmasıdır. Bu metotları kullanmanın en büyük dezavantajı da insan hafızasının sınırlılıklarından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak teknolojideki gelişmelerle, fonolojiden söylem ve konuşma yapısına kadar farklı konularda büyük miktarda konuşma örneklerini toplamak ve toplanan verileri tüm dilbilimsel düzeylerde analiz etmek eskiye göre çok daha kolay ve güvenilir şekilde yapılmaktadır (Milroy, 2005: 267).

1900'lerin başında Kuzey Amerika'da dil araştırmaları değişken olmayan bir toplumun içinden çıkan ideal bir konuşucu / dinleyicinin varlığı ile yürütülürken, toplumdilbilimciler Kuzey Amerika'da toplum yapısının oldukça değişken olduğu kanısına varmışlar ve dil araştırmalarını toplumun farklı kesimleri üzerine, özellikle de şehirlerde dilin farklı gruplar tarafından nasıl kullanıldığı, bu kullanımlar arasındaki

ayrımları araştırmaya yoğunlaşmışlardı. 1948 yılında McDavid Güney Carolina’da postvokalik-r’nin kullanımı üzerine yayımladığı çalışmasında toplumsal farklılıklara değinmiştir. Petyt (1980), Putnam ve O’Hern’in Washington DC’deki siyahların konuşmaları üzerine yaptığı araştırmayı ve De Camp’ın (1958 - 59) San Francisco’da, Levine ve Crockett’in (1966) Kuzey Carolina’da yaptığı çalışmaları da içeren kentsel topluluklar üzerine yapılan araştırmaların daha sık yapılmaya başladığını aktarmaktadır (Ball, 2010: 1). 1960’ların ortalarına gelindiğinde toplumdilbilim Labov’un çalışmalarıyla popüleritesini artırmaya başlamıştır. Martha’s Vineyard (Massachusetts) yarımadasında toplumsal motivasyonun ses değişimi üzerine etkisini incelediği yüksek lisans teziyle ve New York şehrindeki toplumdilbilimsel tabakaları incelediği doktora teziyle Labov’un çalışmaları sadece karmaşık kent yaşamındaki değişkenlerin ve tabakaların titizlikle ortaya çıkarılmasıyla değil, aynı zamanda alana kazandırdığı metotlar ve örnekleme teknikleriyle de saygın bir yere ulaşmıştır (Swann, 2004: 161). Labov, yaptığı çalışmalarla, geleneksel araştırma tekniklerine karşılık, dilbilimsel çeşitliliğin ve değişimin toplumsal bağlarını sistemli bir şekilde hesaplamak için niceliksel bir yaklaşım geliştirmiştir. Geleneksel yaklaşımlar, dilin oldukça farklı değişkenlerine ait özgün formlarını tanımlama çabasıyla kesin ve kategorik farklılıklar üzerine yoğunlaşma eğilimindeyken, niceliksel metodun esas avantajı ise bize aynı dilbilimsel değişkenleri farklı sıklıklarda kullanan popülasyonları karşılaştırabilmemiz için olanak sağlamasıdır (Milroy, 2005: 27).

Çeşitlikçi (variationist) yaklaşım, sonunda Trudgill’in (1979) Labov’un tekniklerini İngiltere’nin Norwich şehrindeki çalışmasında uygulamasıyla Birleşik Devletlerin dışında da yayılmaya başlamıştır. (Ball, 2010: 2) Trudgill’in yanı sıra, sosyal katmanlar ve bu katmanların dil kullanımlarıyla ilgili olarak geliştirdiği ‘dar kod’ (restricted code) ve ‘geniş kod’ (elaborated code) kavramlarıyla Basil Bernstein da İngiltere’de çalışmalarını sürdürmüştür. Geliştirdiği ‘Eksiklik Kuramı’yla “Bernstein, dilleri ve lehçeleri ‘farklılık’ bakış açısıyla değil de ‘eksiklik’ bakış açısıyla sınıflandırdığı için toplumdilbilimcilerin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır” (Swann, 2004: 26).

1.3. Toplumdilbilimin Çalışma Alanları

Toplumdilbilimciler bazen bir dilsel topluluğa ait telaffuz farklılıklarından ya da dilbilgisel bir yapının kullanımından kaynaklanan farklılıklardan yola çıkarak o topluluğun üyelerinin eğitim düzeyleri, ekonomik statüleri, politik tutumları ya da inanç sistemleri hakkında değerlendirmelerde bulunabilmektedir. Bazen de toplumdilbilimciler, sosyal kimlik ve dil tercihleri arasındaki bağı incelenmekte ve bazı dil varyetelerinin neden daha etkili ve baskın olduğunu, diğer varyetelerin ise neden daha çekinik olduğunu araştırmalarına konu edinmektedirler. Bu bölümde dilin değişen toplumsal yapıya göre nasıl çeşitlilik gösterdiği, farklı toplumsal katmanların / grupların dil kullanımları ve dil varyeteleri, bölgesel ve sosyal dil kullanımları gibi konular incelenecektir.

1.3.1. Dil Varyeteleri (Değişke)

Toplumdilbilimciler, sosyal faktörleri açıklayan ve yansıtan dilsel çeşitliliğin farklı türleriyle ilgilenmektedirler. Dilsel çeşitlilik kavramı ilk kez Labov tarafından kullanılmıştır. Labov, belli bir varyetenin kullanılmasındaki sıklığın bölgesel, sosyal ya da durumsal faktörlerle ilgili olabileceğini sistematik bir şekilde öne süren ilk kişidir (Durrell, 2004a: 195). Dilsel çeşitlilik kelime düzeyinde gerçekleşebileceği gibi morfolojik, sözdizimsel ve fonolojik düzeylerde de gerçekleşebilmektedir. Sözü nü ettiğimiz her bir düzeyde konuşucuya farklı sosyal bağlamlarda kullanabilecekleri bir dizi seçenek sunulmaktadır. Konuşucu, bu seçenekler arasından içinde bulunduğu sosyal bağlama en uygun olanları kullanmaktadır (Holmes, 2008: 4).

Konuşucuya sunulan bu her bir seçeneğe varyete (değişke) denmektedir. Bağlamsal dil kullanımıyla ilişkilendirilen ve toplumdilbilimsel bir terim olan varyete, spesifik sosyal şartlar altında, kendine has sosyal bir dağılımla kullanılan bir dizi dilbilimsel form olarak tanımlanmaktadır. Çok geniş bir kullanım alanı olan terim,

çeşitli sosyal nedenlerle birbirleriyle çelişen farklı aksanları, farklı dilbilimsel biçimleri, farklı lehçeleri ve hatta farklı dilleri kapsamaktadır (Holmes, 2008:7).

Örnek 1:

İtalya'nın güneydoğusunda, Sauris adındaki bir dağ köyünde, bir toplumdilbilimci 1971 yılında köydeki bütün yetişkinlerin üç dilli olduğunu rapor etmiştir. Bu rapora göre, 1866'dan önce Avusturya İmparatorluğunun bir parçası olan köyde halk Alman diyalektini konuşmaktaydı. 1960'ların sonuna kadar köylüler evlerinde ve komşu köylerde hala bu diyalekti kullanırken bir yandan da bölgesel bir dil olan Friulian dilini köyün dışından gelenlerle iletişim kurmak için kullanırlardı. Friulian dili ayrıca insanların barlarda sosyalleşmek için kullandıkları dildi ve dostluğun, dayanışmanın simgesiydi. Ancak orta öğretimleri için yakın bir şehir olan Ampezzo'ya gitmek zorunda kalan gençler artık İtalyanca konuşmak zorundaydılar. Köylülerin artık köyün dışına çıktıkları zaman, eğitim için kullanacakları dil İtalyancaydı. Artık köyleri İtalya'nın bir parçasıydı ve İtalyanca kilise ve okul dili olarak kullanılmaktaydı.

Kaynak: Holmes, 2008: 7-8

Örnek 2:

Margaret Walker, her gün öğleden sonra Cardiff 'deki ofisinden ayrılırken: iş ortağı *hoşça kal Margaret* demektedir ve o da, *hoşça kal Mike* diye karşılık vermektedir. Sekreteri, *hoşça kalın Bayan Walker* derken o, *hoşça kal Jill* demektedir. Eve geldiğinde oğlu Jamie, Margaret'ı *selam anne* diye karşılarken, annesi *selam tatlım, günün nasıldı?* diye kızını karşılamaktadır. Margaret eşi tarafından *yine geciktin!* şeklinde bir sitemle karşılaşır. Akşamın ilerleyen saatlerinde gelen telefondaki çiçek kulübünün başkanı, *İyi akşamlar, Bayan Billington'la mı görüşüyorsunuz?* diye sorarken Margaret, *hayır, ben Bayan Walker, fakat eşimin adı David Billington. Size nasıl yardımcı olabilirim?* diye karşılık vermektedir. Son olarak Margaret'ı arayan arkadaşı, *selam Meg, nasıl gidiyor?* diye arkadaşının halini sormaktadır.

Kaynak: Holmes, 2008: 3

Yukarıdaki durumlar incelendiğinde, 1 numaralı örnekte Sauris'te kullanılan farklı varyeteleri tamamen birbirinden farklı dillerin oluşturduğunu görüyoruz. Köyün önceleri Avusturya İmparatorluğu'nun kontrolünde olması halkın bir Alman diyalektini ağırlıklı olarak kullanmasını sağlarken, bir yandan da köyün bulunduğu bölgeye özgü bir dil olan Friulian dilinin bölgedeki diğer köylerle ve sosyal ilişkilerde kullanılmasını gerektirmektedir. Ancak köyün daha sonra İtalya'nın bir parçası olması artık resmî işlerde ve İtalya'nın parçası olan diğer bölgelerle ilişkilerde İtalyancanın kullanılmasını gerektirmektedir. Köylüler de hangi varyeteleri kullanacaklarını, konuşmanın nerde,

kiminle ve ne amaçla gerçekleşeceğini göz önünde bulundurarak belirlemektedir. 2 numaralı örnekte ise, statülerine ve yakınlık durumlarına göre Margaret Walker'a farklı kişilerin farklı şekillerde hitap ettiklerini ve bunu yaparken dilin onlara sunduğu seçeneklerden uygun olanları kullandıklarını görüyoruz.

Örneklerde de görüldüğü üzere, insanların dil varyetelerini (değişkelerini) kullanma şekli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların arkasındaki başlıca sebepleri Meyerhoff aşağıdaki gibi sıralamaktadır.

Bazı insanlarla uyumlu olduğunu ya da diğer insanlardan farklı olduğunu gösterme arzusu: İnsanlar kendilerini sosyal bir grubun parçası olarak görmek isterler ya da o grubun dışında tutarlar. Bu yüzden de kullandıkları dil varyetelerinde de farklılıklar görülmektedir.

Toplumda değer verilen şeyleri yapma (değer verilen şeylerle kendini bağdaştırma) arzusu: Dilbilimsel bir varyetenin kullanılma nedenleri arasında bir toplumun farkında olarak ya da olmayarak o varyeteye değer vermesi, konuşucuları buldukları toplum içinde değer verilen varyeteleri kullanmaya teşvik etmektedir.

Toplumun küçümsemeyeceği şeyleri yapma arzusu: Toplumun değer verdiği varyetelerin konuşucular tarafından kullanılmak istenmesi gibi toplumun küçümseyeceği varyeteler de konuşucular tarafından kullanılmamaktadır ve konuşucular bu varyeteler yerine içinde buldukları topluluğunun tepkisini çekmeyecek varyeteleri tercih etmektedirler. Özellikle de eski moda, negatif çağrışımlar yapan ya da başka bir sosyal grubun kullandığı varyeteler konuşucular tarafından kullanılmak istenmemektedir (Meyerhoff, 2006: 24).

Holmes ise farklı varyetelerin kullanılma sebeplerini, dili kullananlar ve dilin kullanımları olmak üzere iki boyutta incelemektedir. Kiminle konuşulduğu (eşlerin birbiriyle konuşması, müşterinin satış elemanıya konuşması ya da işverenin işçileriyle konuşması), konuşmanın geçtiği yer ya da sosyal bağlam (evde, işyerinde ya da okulda geçen bir konuşma), konuşmanın amacı ve konusu farklı varyetelerin kullanılmasına sebep olmaktadır (2008: 9).

1.3.1.1. Standart Diller

Standart terimi toplumdilbilimde, bir dilin prestijli varyetesi olarak kullanılmaktadır. Standart diller ya da varyeteler birleştirici iletişim araçları olarak görev yaparak bölgesel farklılıkları ortadan kaldırmaktadır ve böylece kurumsallaşmış bir model olarak yazılı ve basılı medyada, yabancılara dili öğretmede vb. birçok yerde kullanılabilir (Crystal, 2008: 450). Başka bir tanıma göre, genellikle yazılı olan, belli bir düzenlilik ve kodlanmışlık gösteren; toplum tarafından prestijli varyete ya da kod olarak kabul gören ve düşük varyetelerin yanında yüksek işlevler için kullanılan dil ya da varyete, standart olarak adlandırılmaktadır (Holmes, 2008: 77).

Standart varyeteler, sözlükbilimciler tarafından, hangi kelimelerin standart olarak sözlüklerde yer alacağına, hangilerinin diyalektik olarak yer alacağına ya da hangilerinin sözlükten çıkarılması gerektiğine karar verilmesiyle belirlenmektedir. Böylece kodlama işlemi gerçekleşmektedir ve bunu yaparken sözlükbilimciler eğitilmiş ve sosyal açıdan prestij sahibi toplum üyelerinin dil kullanımlarını göz önünde bulundurmaktadırlar (Holmes, 2008: 77).

Standart bir dil ya da varyete politik olarak güçlü ve sosyal itibarı yüksek kişilerin dil kullanımları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Tıpkı İstanbul ağzının ülkemizde standart Türkçe olarak kabul edilmesi gibi İspanyolca, İtalyanca, Fransızca gibi birçok Avrupa dili de buldukları ülkenin politik, ekonomik ve sosyal merkezi etrafında kullanılan varyeteler doğrultusunda şekillenmiştir ve standart varyeteler olarak kabul görmüştür.

1.3.1.2. Lingua Franka

Farklı diller konuşan ve iletişim kurmak zorunda olan insanların birbirlerini anlamak adına geliştirdikleri dil olan 'lingua franka', UNESCO'nun 1953 yılında yaptığı tanıma göre, 'anadilleri farklı olan insanların aralarındaki iletişimi hızlandırmak

amacıyla kullanılan dildir' (Wardhaugh, 2006: 59). Crystal anadilleri farklı olan insanlar arasındaki rutin iletişimin sağlanabilmesi için toplumdilbilimsel bir terim olan lingua frankanın sıklıkla günlük konuşmada yardımcı bir dil olarak kullanıldığını söylemektedir (2008: 282).

Lingua franka terimi yerine bir dizi farklı terim de kullanılmaktadır. Bunlar arasında 'ticaret dili' (trade language), 'ilişki dili' (contact language), 'uluslararası dil' (international language), ve 'yardımcı dil' (auxiliary language) terimleri bulunmaktadır.

Lingua frankaların ortaya çıkışları ve gelişmeleri de tıpkı standart dillerde olduğu gibi ekonomik ve kültürel açıdan güçlü olan varyetelerin etrafında gerçekleşmektedir. 16. yüzyılla birlikte batının emperyalist güçleri dünyayı sömürgeleştirmeye başlamış ve dillerinin dünyanın farklı yerlerinde yüksek kültürün, ekonomik ve politik gücün bir simgesi olarak kullanılmasını sağlamışlardır. 16. yüzyılda İspanya ve Portekiz'le başlayan sömürge hareketleri, 17. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Hollanda'yla devam etmiştir. Sömürgeleştirdikleri topraklarda koloniler kuran ve ekonomik - politik bir güç haline gelen bu ülkelerin dilleri, buldukları bölgelerde özellikle de elit sınıf tarafından gücün ve yüksek kültürün bir simgesine dönüşen lingua frankalar olarak kullanılmaya başlamıştır. Ancak sadece elit sınıf tarafından kullanılmamaktadır lingua frankalar; kolonileşmeyle birlikte kurulan ticari işletmelerde çalışan işçiler (göçmenler), yüksek eğitim almamış tacirler de iletişim kurmak için kendi yerel dilleriyle işveren konumundaki emperyalist güçlerin dillerini karıştırarak daha basit ve çalışma alanlarındaki ihtiyaçlarını karşılayabilecek diller oluşturmaya başlamışlardır. Bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz picin ve kreol olarak adlandırılan bu diller de farklı diller konuşan grupların iletişimlerinin sağlanabilmesi için kullanılan lingua frankalar olarak ortaya çıkmaktadır. Fransa'nın 18. yüzyılın etkili gücü olması, kültür ve uluslararası diplomasi dili olarak Fransızcanın kullanılmasını sağlamıştır. 1800'lü yıllardan sonra ise önce İngiliz İmparatorluğu'nun yükselişi daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin sanayinin önde gelen ismi olması, İngilizcenin hala bugün uluslararası bir dil olarak kullanılmasını sağlamaktadır. İngilizce bugün ekonomi, ticaret, bilim, teknoloji, politika ve popüler kültür gibi birçok uluslararası sektörde lingua franka olarak kullanılmaktadır (Vikor, 2004: 330 – 332).

İngilizcenin dışında da birçok farklı dil farklı bölgelerde lingua franka olarak kullanılmaktadır. Örneğin Afrika'nın batısında Hausa dili ikinci dil olarak öğrenilir ve neredeyse bütün pazar alanlarında lingua franka olarak kullanılır. Aynı şekilde Afrika'nın doğusunda ise Swahili dili ticaret dili olarak kullanılır. Güneydoğu Asya'da en azından 500 yıldır Malay dili ticaret dili olarak kullanılmaktadır (Vikor, 2004: 334 & Holmes, 2008: 82).

1.3.1.3. Picin ve Kreol

Doğal konuşucusu (anadil olarak konuşulmayan) olmayan picinler ortak bir iletişim dili olarak farklı dilleri konuşan insanlar tarafından kullanılmaktadır. Wardhaugh, picinleri çok dilli bir ortamda iletişim kurmak isteyen insanların bulunduğu ve geliştirdiği basit ilişki dilleri olarak tanımlamaktadır (Wardhaugh, 2006: 61).

17. ve 18. yüzyıllarda Karayipler'deki köle plantasyonlarında, kasıtlı olarak aynı dili konuşan insanlar birbirlerinden farklı yerlerde tutulurdu. Bunun en önemli sebebi, kölelerin kaçış ve isyan planlarını engellemektir. Böylece farklı kabile dilleri konuşan köleler birbirleriyle ve tabii ki de plantasyonu yönetenlerle iletişim kurabilmek için kendi dillerini ve plantasyonda kullanılan dili esas alan picinleri geliştirmişlerdir. Deniz kıyısında bulunan çok dilli birçok toplum ise Portekizce, İspanyolca ya da İngilizce gibi koloni dillerini konuşan tüccarlarla ticaret yapabilmek için picinleri birer ticaret dili olarak kullanmışlardır (Holmes, 2008: 84). Bu da bize picinlerin aynı zamanda lingua franka olarak da görev yaptığını göstermektedir. Picinlerin ortaya çıkması için sadece bu koloni dilleriyle temas kurulması gerekmemektedir. Zaten çok dilli birçok toplumda, örneğin Papua Yeni Gine'de konuşulan ve bir ticaret dili olan Hiri Motu, daha koloni dilleri bölgeye gelmeden önce diğer Papua dillerini konuşan kişiler arasında bir picin olarak kullanılmaktaydı (Todd, 2001: 525).

Picinlerin çok kısıtlı kullanım alanları olduğu için basit yapıları ve tam anlamıyla gelişmiş dillere nazaran çok kısıtlı kelime hazineleri vardır ve ağırlıklı olarak sosyal açıdan baskın olan dilden kelimeler alınır. Picinlerde kullanılan kelimelerin çoğu

çok anlamlılık gösterir ve yine çoğu kelime, birden çok işlevi yerine getirmek için kullanılır. Örneğin aynı kelime hem sıfat hem de isim olarak kullanılabilir. Vurgu genellikle ikilemelerle yapılır. Picinler edatlar açısından da zengin değildir. En çok kullanılan edatlar yer ve sahiplik bildiren edatlardır. Kelimelerde, çoğulluk ya da zaman bildiren çekim ya görülmez ya da minimum düzeydedir. Olumsuzluk hali fiilden önce olumsuzluk bildiren bir kelimenin kullanılmasıyla gerçekleştirilir. Picinler fonolojik açıdan da diğer dillere göre daha basittirler (Todd, 2001: 525 - 526).

Sosyal açıdan, picinler yüksek statüye ya da prestije sahip değildirler. Özellikle de picinleri konuşmayan kişilere göre bu diller komik olarak tarif edilmekte, ayrıca melez ya da karışık dil olarak da adlandırılmaktadır. Hiç şüphesiz bu tutumun altında yatan sebepler arasında, picinlerin 17. – 18. yüzyıllarda köleler, hizmetçiler gibi alt sınıf tarafından kullanılması, diğer dillerdeki gibi yazınsal bir geleneğinin olmaması ve birçok kişinin picinleri Avrupa dillerinin basitleştirilmiş ya da bozulmuş bir varyetesi olduğuna inanması bulunmaktadır (Todd, 2001: 525).

Holmes ise picinlerin özelliklerini dilsel ve sosyal açıdan şu üç maddeyle özetlemektedir: a) sınırlı alanlarda ve sınırlı işlevlerle kullanılırlar, b) bu dillerin kaynağını oluşturan dillere göre daha basit bir yapıları vardır, c) genellikle bu diller toplum tarafından itibarsız diller olarak görülür (Holmes, 2008: 87).

Sınırlı işlevleri ve kullanım alanları olan picinlerin birçoğu kısa ömürlüdür. Örneğin, Vietnam'da, Amerikan askerî birlikleri ile iletişimin sağlanabilmesi için bir picin olan Vietnam İngilizcesi ortaya çıkmıştır. Ancak, Amerikan askerî birliklerinin bölgeden çekilmesiyle, kullanılan dil de yok olmuştur. Aynı şekilde ticaret dili olarak kullanılan picinler de ticaret bittiği zaman ortadan kalkmaktadır. Ancak ticaretin devam ettiği ve giderek geliştiği durumlarda ise, picinler de gelişimlerini sürdürerek ya olgunlaşmış dillere ya da kreollere dönüşür (Holmes, 2008: 87).

Gelişimlerini sürdüren picinler, ana dil olarak kullanılmaya başladığında, Aitchison'a göre kreole dönüşmektedirler (Wardhaugh, 2006: 63). Holmes ise, kreolleri, bir anadilin gerektireceği işlevleri yerine getirmek ve birçok farklı anlamı ifade edebilmek için gerekli olan yapılar ve kelimeler açısından gelişen ve büyüyen picinler olarak tanımlamaktadır (2008: 88).

Bugün konuşulan birçok kreolün kökeni Amerika'daki ve Karayipler'deki Afrikalı kölelerin plantasyonlarda kullandıkları picinlere dayanmaktadır. Plantasyonda doğan köle çocuklarının picinleri anadil olarak öğrenmesi, ailenin iletişimsel ihtiyaçlarının artması, kullanılan dilin gelişerek kreollere dönüşmesine sebep olmuştur. Lingua franca olarak kullanılan picinler de yaygın bir şekilde birçok alanda kullanılmaya başlamıştır. Böylece daha önceleri pazar alanlarında belli işlevleri yerine getirmek için kullanılan bu diller zamanla kullanım alanlarını genişletmişlerdir. Günlük hayatın birçok alanında yaygın bir şekilde kullanılan bu diller evlere kadar girmiştir. Çocukların bu dilleri ana dil olarak öğrenmeleriyle de süreç kreollerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır (Holmes, 2008: 91).

Köleler, hizmetçiler gibi sosyal açıdan düşük sınıflar tarafından kullanılan ve bu yüzden toplum tarafından genellikle itibarsız olarak görülen picinlerin kullanım alanlarının artmasıyla kreollere dönüşmesi, kreolleri konuşan kişilerin - özellikle de dillerini İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi dillerle karşılaştırdıklarında - kendilerini normal dillerden nitelik olarak daha düşük bir dil konuşuyormuş gibi hissedebilmelerine sebep olmaktadır. Ancak bu durumun üstesinden gelen toplumlar da olmuştur. Papua Yeni Gine'de ilk kez bir picin olarak ortaya çıkan ve daha sonra kreole dönüşen Tok Pisin dili, ülkedeki insanlara göre yüksek bir statüye ve prestije sahiptir. Şüphesiz ki bu dilin ülkenin etkin insanları tarafından kullanılması ve iş bulmak için bu dili bilmenin gerekliliği gibi etkenler, insanların bir kreol olan bu dili eksik ya da itibarsız olarak görmemelerini sağlamaktadır. Ayrıca dilin etkili bir iletişim aracı olarak Yeni Gine'de yaygın bir şekilde kullanılması da, hükümet tarafından bu dilin ülkenin standart dili ve hatta ulusal ve resmî dillerinden biri olarak kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır (Holmes, 2008: 92).

Picinleşme ve kreolleşme süreçlerine baktığımızda, bu süreçlerin belirgin bazı noktalarda neredeyse taban tabana zıt olduklarını görebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi picinleşme sürecinde, morfolojik, sentaktik ve fonolojik vb. birçok açıdan dilin yalınlaştırılması esas iken, kreolleşme sürecinde ise morfolojik ve sentaktik açıdan bir genişleme, fonolojik açıdan bir düzenlilik ve dilin işlevlerinin çeşitliliği söz konusudur.

1.3.2. Bölgesel ve Sosyal Diyalektler

Daha önce de belirttiğimiz gibi, dil farklı birçok değişkenlik göstermektedir. Dilin gösterdiği bu değişkenlikleri belirtirken, herhangi bir dili konuşan bireylerin bazen o dilin farklı diyalektlerini konuştuklarını söyleriz. Bölgesel ve sosyal değişkenlerle şekillenen diyalektler, bölgesel ve sosyal diyalekt kavramlarının ayrı ayrı ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bölgesel diyalektler, bir bölgenin sakinlerini diğer bölgelerin sakinlerinden, bir sosyal sınıf ya da gruba ilişkili olan sosyal diyalektler ise bir sosyal sınıfa ya da gruba ait bireyleri diğerlerinden ayırmaktadır (Wardhaugh, 2006: 135).

Yukarıda da belirtildiği gibi, bireylerin belirli bölgelere ya da sosyal gruplara ait olduklarını gösteren, özellikle de tek dilli toplumlarda görülen dilsel çeşitliliğin inceleneceği bu bölümde, bölgesel diyalekt ve sosyal diyalekt kavramları üzerinde durulacaktır.

1.3.2.1. Bölgesel Diyalektler

Bölgesel temelde dillerin gösterdiği değişkenlikler incelendiğinde, bir dil konuşulduğu bölgelerde ya da ülkelerde, kimi zaman da aynı bölge ya da ülke içinde türlü sebeplerle ve etkilerle genel dilden ayrılarak başkalaşabilmektedir. Bu başkalaşımın bir sonucu olarak da diyalekt (lehçe) dediğimiz birlikler ortaya çıkmaktadır. Diyalektler, onları konuşan bireylerin birbirlerinden zamansal ve mekânsal olarak uzaklaşmaları ile daha büyük başkalaşımlara maruz kalmaktadır ve bir diyalekt başka bir diyalektin konuşucularına anlaşılmasız olmaya başladığında artık o diyalekt ayrı bir dile dönüşmektedir. Böylece Latince Fransa'da Fransızcaya, İspanya'da İspanyolcaya, İtalya'da da İtalyancaya dönüşmüştür (Wardhaugh, 2006:136 & Aksan, 2003:141). Aynı şekilde, Türk dillerine bakıldığında, çok eski devirlerde ana Türk dilinden ayrılan Çuvaşça ve Yakutça, bugün artık diğer Türk toplulukları tarafından anlaşılacak derecede müstakil birer dil haline gelmişlerdir (Temir, 2006:108).

Bölgesel varyeteler söz konusu olduğunda, en çok sözcük ve sesbilim alanında ayrımlara rastlanmaktadır. Anadolu ağızlarına bakıldığında aynı sözcüğün ses bakımından onlarca değişik biçimine rastlanmaktadır. Örneğin “*ekmek*” sözcüğünün, /etmak/, /etmeyh/, /epmek/; “*domates*” sözcüğünün, /domat/, /domate/, /domata/, /domatis/... gibi değişik söylenişleri vardır. Yine Anadolu ağızlarında aynı kavramı karşılayan değişik sözcüklerin sayısı da azımsanamayacak kadar çoktur. Örneğin “çocuk” kavramının Anadolu’da /uşak/, /bebe/, /bala/, /balak/, /balaca/, /çağa/, /çarga/ gibi; “*havuç*” kavramının /badul/, /bödük/, /adıyaman/, /kızılot/, /keşir/, /pürçek/, /yerebatan/, /yeregeçen/, /çikal/... gibi karşılıkları vardır (Aksan, 2003:143-145).

Dilsel farklılıklar sadece sözcük ve sesbilim alanıyla sınırlı kalmamaktadır. Dilbilgisel açıdan da bölgesel farklılıklara, birçok dilde rastlanmaktadır. Örneğin Amerikan İngilizcesi ve İngiliz İngilizcesi söz konusu olduğunda aynı işlev için farklı dilbilgisel yapıların kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, sahiplik işlevi için Amerikalılar ‘*do you have*’ yapısını tercih ederken, İngilizlerin ‘*have you got*’ yapısını daha yaygın bir şekilde kullandığını görürüz.

Bir dilin bazen sözcük ve sesbilim alanında, bazen de dilbilgisel alanında görülen bölgesel kullanımlar, diyalekt atlasları denilen haritalarda toplanmaktadır. Belli bir dilsel özelliğin coğrafi sınırlardaki dağılımı harita üzerine çizilen eşdillilik çizgisiyle (isogloss) gösterilmektedir (Wardhaugh, 2006: 136). Örneğin eşdillilik çizgisinin bir yanında yaşayan insanlar ‘*domates*’ sözcüğünü /domata/ olarak seslendirirken, çizginin diğer yanında kalan insanlar aynı sözcüğü /domatis/ olarak seslendirmektedir. Bölgesel varyetelerin üzerinde toplandığı diyalekt atlaslarını ve bu atlaslar üzerindeki farklı sözcük kullanımlarını, farklı sesbilimsel ve dilbilgisel kullanımların görüldüğü bölgeler arasındaki eşdillilik çizgilerini, bir örümcek ağına benzeten Holmes, ağın üzerindeki bazı çizgilerin diğerlerine göre yer yer yoğunlaştığını ve bunun sebebinin de birbiriyle kesişen dilsel kullanımlar olduğunu ifade etmektedir (Holmes, 2008: 132).

1.3.2.2. Sosyal Diyalektler

Kullandığımız dili sadece nerden geldiğimiz ya da hangi bölgede yaşadığımız belirlememektedir, aynı zamanda kültürel geçmişimiz, mesleğimiz, ekonomik durumumuz, cinsiyetimiz, inançlarımız gibi birçok sosyal etken de belirleyici rol oynamaktadır. Tüm toplumlarda bireylerin birbirlerinden konuşma şekilleriyle farklılık gösterdiklerini ve bu farklılıkların bazılarının kişiye özgü, geriye kalanların ise belirli sosyal gruplarla / sınıflarla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin bankacılar garsonlar gibi, profesörler de musluk tamircileri gibi konuşmazlar ve bu meslek grupları arasında görülen sosyal farklılıklar, bu gruplara mensup bireylerin konuşmalarındaki fonolojik, gramatikal ve sözcüksel tercihlerde kendilerini göstermektedir (Guy, 2011: 159).

Sosyal grupların / sınıfların konuşma biçimlerinde görülen farklılıklar prestij, zenginlik, güç ve eğitim gibi etkenlerden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da Holmes, sosyal sınıf kavramını, prestij, zenginlik ve eğitim açısından insanlar arasında görülen farklılıklar olarak tanımlarken (2008: 140), Guy sosyal sınıf ayrımlarını toplumsal statü ve güç kavramlarıyla ilişkilendirmektedir. Statü kavramının, toplumun insanlara gösterdiği saygı ve kabullenme (ya da bunun aksine toplumun insanları küçük görmesi ve görmezden gelmesi) olduğunu ifade eden Guy; güç kavramını ise bireyin sosyal ve maddî kaynaklara hükmedebilmesi ya da bireyin karar alma ve olayları etkileme yeteneği ile ilişkilendirmektedir. Statü ve güç farklılıkları sosyal sınıf ayrımının temelini oluşturmaktadır ve dil kullanımındaki sınıf farklılıklarını anlayabilmek için de bu kavramların incelenmesi gerekmektedir (Guy, 2011: 159 – 160). Wardhaugh ise, sosyal gruplarca belirlenen dil kullanımlarını sosyal sınıf, din ve etnik yapı ile ilişkilendirir. Örneğin Hindistan'da kast sistemi hangi dil varyetesinin hangi gruplar tarafından kullanılması gerektiğini açıkça belirlemektedir. Hristiyan, Yahudi ve Müslüman toplumlarının yaşadığı Bağdat gibi bir şehirde, Hristiyan ve Yahudi grupların evlerinde ve kendi grupları içinde kullandıkları varyete ile Müslümanlarla ticaret yaparken ve bütün grupların birbirleriyle olan ilişkilerinde kullandıkları varyeteler farklılık göstermektedir (Wardhaugh, 2006: 49 – 50).

Birçok farklı ülkede sosyal diyalekt araştırmaları, sosyal sınıf ve dil kullanımlarında görölen farklılıklar arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Farklı sosyal sınıflardan gelen insanlar farklı dil kullanımları sergilemektedir. şüphesiz ki sosyal diyalektler incelenirken sosyal sınıf kavramının ortaya çıkışı ve bu konuyla ilgili önemli yaklaşımlara değinmek gerekmektedir.

İnsanlık tarihinin temel dinamiğini sınıflar arasındaki çatışmaya dayandıran Marks, sınıf kavramını bir takım ortak ekonomik çıkarları paylaşan insan grupları olarak tanımlamaktadır. Marks sosyal yapıyı, bireylerin üretim araçlarıyla ilişkisine dayandırmakta, kapitalistleri üretim araçlarına sahip olanlar; kapitalistlere iş güçlerini satmak zorunda kalanları ise proletarya (emekçi sınıf) olarak tanımlamaktadır (Kerswill, 1007: 51). Kapitalist bir ekonomide, temel sınıf ayırımı, üretici sermayeye sahip olanlar (kapitalistler ve burjuvalar) ve üretici sermayeye sahip olmayanlar (çoğunlukla işçiler) arasında yapılmaktadır. Kapitalistler, sermayelerinden elde ettikleri kazançla geçimlerini sağlarken, işçiler geçimlerini yalnızca iş güçleriyle sağlayabilmektedirler. Marksist sınıf kavramı, çatışan menfaatler ve farklılıklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sözü edilen bu durum statü ile değil, güç kavramıyla örtüşmektedir (Guy, 2011: 162 - 162).

Marksist yaklaşım, orta Victoria döneminin sanayileşen Britanya'sında, birçok fabrika sahibinin aşırı sömürgeci ve kontrolcü tutumuyla kendini göstermektedir. İşte tam da bu zamanlarda, günümüz toplumdilbilimcilerini yakından ilgilendiren, sosyal sınıflara özgü dünyayı algılama ve tüm bunlarla ilgili konuşma biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olan "sınıf şuuru" hayat bulmuştur. Britanya'daki sınıf ayırımı, diyalekt ve aksan düzeyinde konuşma farklılıklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin Manchester ve Leeds'te ortaya çıkan yeni kentsel dil kullanımları, işçi sınıfa ait güçlü çağrışımlar içermektedir. Bunların yanı sıra, oldukça ölçünlü (Received Pronunciation) bir dil kullanımı da sadece kapitalistlerin değil aynı zamanda geleneksel toprak sahiplerinin, üst düzey yöneticilerin ve kamu hizmetlilerinin oluşturduğu elit sınıf tarafından tercih edilmekteydi (Kerswill, 2007: 51). Böylece, orta Victoria döneminin sanayileşen Britanya'sında, tıpkı günümüzde de olduğu gibi, yüzlerce insanın bir arada, sıkı sıkıya kurullarla belirlenmiş rutinler doğrultusunda çalıştığı ve edindikleri ortak hayat tecrübeleri doğrultusunda geliştirdikleri sınıf şuuru, dayanışma ve işbirliği

ideolojisi, sosyal diyalektlerin varlık göstermesini sağlamıştır. Marksist bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, sınıf diyalektleri, sınıflar arasındaki bölünmelerin ve çatışmaların bir sonucudur. Tıpkı coğrafi engellerin ve mekânsal uzaklığın ortaya çıkardığı bölgesel diyalektler gibi sosyal engeller ve sosyal açıdan grupların birbirlerinden uzak olma durumları da farklı dil kullanımlarının bir başka deyişle sosyal diyalektlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Guy, 2011: 163).

Marks'ın sınıf kavramına alternatif olarak Weber'in sosyal birlik ve statü üzerine yoğunlaştığı; bireylerin eğitim, gelir, meslek vb. çeşitli kişisel özelliklerine göre derecelendirildiği bir sınıf kavramı ortaya çıkmıştır. Kerswill, değişen batı toplumunda, orta sınıfı oluşturan, servetleri sermaye ve mal varlıklarıyla ilişkili olmayan müdürlerin ve bürokratların sayısının arttığı, sınıf çatışmalarının azaldığı ve bireysel rekabetin arttığı Max Weber'in yaklaşımının, modern toplumların giderek artan karmaşık yapısına daha uygun olduğunu ifade etmektedir. Sınıf kavramını ekonomik koşullarla ilişkilendiren Marks'la aynı fikirde olan Weber, sınıf kavramının sadece üretim araçlarına sahip olunması ya da olunmamasıyla ilgili olmadığını ayrıca mal varlığıyla direk ilişkilendirilemeyecek ekonomik farklılıklarla da ilgili olduğunu savunmaktadır. İnsanların yeteneklerinden, eğitim ve yeterliklerinden kaynaklanan farklı "hayat şanslarına" sahip olduklarını savunan Weber, böylece sınıf kavramını açıklarken çatışma ve güç unsurundan farklı olarak kültürel öğeleri de kullanmıştır (Kerswill, 2007: 51-52).

1960'lara kadar, William Labov gibi toplumdilbilimciler konuşma topluluklarındaki fonetik ve gramatikal özelliklerin sosyal dağılımını inceledikleri çalışmalarında, Weber'in statü ve sosyal birlik üzerine kurduğu yaklaşımı örnek almışlardır. Önde gelen sosyal diyalekt araştırmaları arasında yer alan Labov'un New York şehrinde yaptığı çalışma, bir takım fonolojik değişkenin sosyo-ekonomik sınıflarla nasıl bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, alt sınıfta yer alan konuşucuların düşük prestijli değişkenleri fazlaca kullandığı saptanmıştır. Niceliksel bir yöntem izleyen Labov'un çalışmaları, birçok sosyal diyalekt araştırmasında model olarak kullanılmıştır. Horvath'ın 1985 yılında Avusturalya'da, Trudgill'in 1974 yılında İngiltere'de, Schlobinski'nin 1987 yılında Almanya'da ve Evensen ve Tveit'in Norveç'te 1990 yılında yaptığı çalışmalar bunlara örnek olarak gösterilebilir. Ancak bu

niceliksel paradigma, birtakım belirleyici bireysel farklılıkları göz ardı etmesi yönüyle eleştirilere maruz kalmıştır. Buna karşılık olarak da Milroy, bir alternatif olarak sosyal ağ kavramını geliştirmiş ve Belfast'ta yaptığı çalışmasında bu yöntemi kullanmıştır. Milroy kısaca, bireylerin sosyal diyalektleri kullanım şekillerini incelerken, ayrı ayrı konuşucuların oldukça benzer ve stabil dilbilimsel kullanımlar sergilemesi ve standart olmayan yenilikçi şekilleri yüksek oranda kullanmasıyla sosyal bağların (ağların) yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Milroy'un geliştirdiği bu model de birçok çalışmada kullanılmıştır. Milroy'un aksine birçokları bu yaklaşımın, niceliksel yaklaşımla birbirine zıt kutuplarda olduğunu düşünmüştür. Ancak, Milroy & Milroy, her iki yaklaşımın aslında birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu ve sınıf temelli ve sosyal-ağ temelli çalışmaların birbirine entegre edilebileceğini öne sürmüştür. (Durrell, 2004b: 202).

Sosyal sınıf kavramını sanayi toplumları ile ilişkilendiren Marks ve Weber'in yaklaşımlarının yanı sıra, sanayileşmemiş toplumlarda da sosyal açıdan belirlenmiş dil kullanımları yoğun bir şekilde araştırmalara konu olmuştur. Örneğin, Afrika ve Güney Amerika şehirlerinde, kadınların yerel dile ait konuşma biçimlerini kullanmaya daha eğilimli oldukları, erkeklerin ise standart konuşma biçimlerini daha çok tercih ettikleri yapılan çalışmalarda belirtilmiştir. Benzer bir durum Arap dünyasında da görülmektedir. Ayrıca bazı Asya toplumlarında görülen hiyerarşik sosyal düzen kendini farklı sosyal diyalektlerin kullanılmasıyla göstermektedir. Bu durumun örnekleri, kast sisteminden kaynaklanan 6 farklı düzeye sahip Hint dillerinde görülmektedir. Ayrıca Cava (Javanese) dilinde de sosyal statüye göre belirlenmiş 6 farklı dil varyetesi bulunmaktadır. Sadece konuşan kişinin statüsü değil aynı zamanda konuştuğunuz kişinin de statüsü, bu altı varyete içinden uygun olanların kullanılmasını gerektirmektedir (Durrell, 2004b: 202).

1.3.3 Sosyal ağlar

Bir önceki bölümde farklı dilsel kullanımlar sosyal sınıflar doğrultusunda değerlendirilmişti. Bu bölümde ise dilsel farklılıklar, bireylerin birbirleriyle olan etkileşimlerinin sıklığı ve niteliği doğrultusunda, yani yer aldıkları sosyal ağlar dikkate

alınarak değerlendirilecektir. Sosyal ağ kavramı birçok dilbilimci tarafından farklı şekillerde anlatılmıştır. Wardhaugh, A bireyinin B bireyiyle, daha sonra C ve D bireyleri ile hangi durumlarda ve nasıl etkileşime girdiğini, A ve B bireylerini bir araya getiren faaliyetlerde bu bireylerle etkileşime giren bireyleri dikkate alarak A bireyinin B bireyiyle ilişkisinin ne kadar derin olduğunu, sosyal ağ kavramı ile açıklamaktadır (2006: 129). Mullany ise sosyal ağ kavramının, belirli konuşucuların birbirleriyle olan sosyal bağları üzerine odaklandığını ve bu bağların konuşucuların dilsel kullanımlarını nasıl etkilediğini araştırdığını ileri sürmektedir (2007: 87). Holmes, ağları toplumdilbilimsel açıdan bireylerin düzenli olarak yer aldıkları resmî olmayan ilişkiler olarak tanımlamaktadır (2008: 194). Milroy ise Belfast'ta yaptığı çalışmasında sosyal ağ kavramını, oldukça basit bir şekilde bireyin diğer bireylerle etkileşimi sonucu ortaya çıkan ilişkilerinin bütünü olarak tanımlamaktadır (2000: 217 & 2001: 370).

Sosyal ağlar, arkadaşlarımızın kim olduğuyla, hangi bireylere yakın bir yerde yaşadığımızla, kimlerle akşam yemeği yediğinizle ve kimlerle çalıştığınızla ilgilidir ve tüm bu gruplarda yer alan bireylerin ne sıklıkla aynı ve ne sıklıkla farklı olduklarını inceleyen sosyal ağ analizleri ise (Meyerhoff, 2006: 184), Milroy tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

Sosyal ağ analizi sosyal ağların değişen yapılarını ve özelliklerini incelemektedir. Bu tür analizler, diyalektoloji çalışmalarında konuşucuların, ulusal standart dillerin baskısına rağmen, standart olmayan diyalektleri edinmelerine olanak sağlayan günlük toplumsal mekanizmaların açıklanması için uygulanmaktadır. Bu toplumsal mekanizmalarda görülen değişim, ayrıca, dilsel değişim fenomenini açıklamak için de kullanılmaktadır (Milroy, 2001: 370).

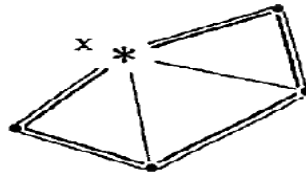
Diyalektoloji çalışmalarında kullanılan sosyal ağ analizleri, ağırlıklı olarak 1960'larda ve 1970'lerde yapılan antropolojik araştırmalarda kullanılmıştır. Bazı antropologların bireylerin günlük hayatlarında sergiledikleri toplumsal davranışlarının açıklanması için sosyal sınıflar gibi soyut toplumsal kavramlara olan bağımlılıklarının tatmin edici sonuçlar vermemesiyle, sosyal ağ analizleri geliştirilmiştir (Milroy, 2001: 370).

Sosyoloji çalışmalarından toplumdilbilim çalışmalarına uyarlanan sosyal ağ teorisi sosyal bilimlerin birçok farklı alanında kullanılmaktadır ve yeniliklerin bir toplumda nasıl yayıldığını araştırmaktadır. Örneğin, bir spor ayakkabının nasıl bir moda dönüştüğü ya da yeni teknoloji türlerinin sosyal ağları kullanarak nasıl yaygınlaştığı bu teorinin çalışma alanına girmektedir. Sosyal ağlar kullanarak, bilgi ve teknoloji gibi alanlarda görülen yeniliklerin toplumsal dağılımının incelenmesi gibi dilsel yeniliklerin de toplumsal dağılımı ve toplumda nasıl yayıldığı incelenmektedir. Toplumdilbilim alanında sosyal ağların sistematik bir şekilde kullanılmaya başlaması, James ve Lesley Milroy'un Belfast'ta yaptığı çalışmaya dayandırılmaktadır. Bu çalışmada gözlemlenen dilsel değişimin, sosyal ağları oluşturan ilişki ağlarıyla ilgili olduğu bulunmuştur ve Milroylar, buna bağlı olarak, değişikliklerin bir toplumda nasıl kök saldığı ve yayıldığı anlaşılabilmesi için sosyal ağların, en az sınıf gibi makro-sosyal kategoriler kadar önemli olduğunu ortaya koymuşlardır (Meyerhoff, 2006: 185).

Sosyal ağların belirlenebilmesi için iki farklı yöntem kullanılmaktadır. İlk yöntemde araştırmacı bir toplumda kimin kiminle etkileşim içerisinde olduğunu gözlemleyerek bireylerin nasıl ve neden etkileşim içerisinde olduğunu not eder. Bu gözlemler doğrultusunda da etkileşim türlerinin yavaş yavaş kendini göstermeye başladığı ve tüm bunların da bireye ait sosyal ağları oluşturduğu söylenebilmektedir. Bu yöntem, objektif olma ve araştırmanın yapıldığı döneme ait toplumun nasıl yapılandığıyla ilgili canlı bir kesit sağlama gibi avantajlara sahiptir. İkinci yöntemde ise, araştırmacı, araştırdığı bireylerin sosyal ağlarını kendilerinin tanımlamasını isteyebilmektedir ve basitçe 'en iyi arkadaşlarınız kimlerdir?' ya da 'dün kimlerle konuştuğunuzu söyleyin' gibi sorular sorabilmektedir. Böylece araştırmacı verilen cevaplar doğrultusunda sosyal ağları oluşturabilmektedir. Ancak bu yöntem bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin A bireyi B bireyini en iyi arkadaşı olarak tanımlarken, B bireyi A bireyi için aynı tanımlamayı yapmayabilir. Bunun sebebi B bireyinin A bireyini, A bireyinin B bireyini düşündüğü kadar düşünmemesi ya da basitçe B bireyinin A bireyini söylemeyi unutması olabilir. Böyle bir durumla karşılaşan araştırmacı, ya kendine verilen bilgileri olduğu gibi kullanarak sosyal ağları oluşturur ya da verilen bilgileri kısıtlayarak ve sadece ilişkilerini karşılıklı olarak (yani A bireyinin B bireyini, B bireyinin de A bireyini tanımlaması) ifade eden bireylerin bilgilerini kullanarak sosyal ağları oluşturur (Meyerhoff, 2006: 186).

Sosyal ağlar özelliklerine göre sıkı (dense) ya da gevşek (loose) ağlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bir ağın üyelerinin birbirini tanıdığı ve iletişim içerisinde olduğu durumlarda sıkı ağlardan söz edilirken, gevşek ağlarda ise tüm üyeler birbirini tanımamaktadır (Meyerhoff, 2006: 187 & Holmes, 2008: 194). Gevşek ve sıkı ağlar aynı zamanda üyelerinin tek katmanlı (uniplex) ya da çok katmanlı (multiplex) ilişkilere sahip olmaları bakımından da incelenmektedir. Tek katmanlılık, iki birey arasındaki bağın tek bir alana yöneldiği durumlarda ortaya çıkmaktadır (Holmes, 2008:194). Örneğin, A bireyinin B bireyiyle bağı sadece aynı iş yerinde çalışmalarından ya da birlikte tenis oynamalarından kaynaklanabilir. A ve B bireyi, iş ortamının dışında ya da tenis oynamanın dışında bir araya gelmiyorlarsa aralarındaki ilişki tek katmanlılık özelliği taşır. Çok katmanlılık ise, bireylerin birçok farklı boyutta bir araya geldiği etkileşime girdiği ve birbirlerini farklı rollerde tanıdıkları durumlarda ortaya çıkar (Holmes, 2008: 195). Örneğin iş arkadaşınız aynı zamanda birlikte çay kahve içmeye çıktığınız, aynı mahallede komşu olarak yaşadığınız, hatta aynı üniversitede birlikte okuduğunuz biri olabilir. Bu örnekte olduğu gibi aynı bireyle birden fazla şekilde etkileşimde olduğunuz durumlarda, içinde bulunduğunuz sosyal ağ çok katmanlılık özelliği taşır.

Şekil 1: Çok Katmanlı Sıkı Ağ: Milroy, 2001: 371

Çok katmanlı sıkı ağların, üyelerine kuralcı bir şekilde genel bir fikir birliği aşıladığı bugün birçok sosyal antropolog tarafından kabul görmektedir. Sıkı örülmüş çok katmanlı ağların, toplumsal adetleri, giyinme, din ve genel tavırlarla ilgili normları ve hatta dilsel normları korumaları ve tatbik etmeleri konusunda üyelerini yönlendirdiği görülmektedir (Milroy, 2001: 371).

Şekil 2: Çok Katmanlı Gevşek Ağ: Milroy, 2001: 371

Dilsel ya da teknolojik bir yenilik araştırıldığında, sıkı ağların değişikliği / yeniliği yavaşlattığı ya da engellediği görülür. Araştırmacılar, çok katmanlı sıkı ağların üyelerinin bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde bir birilerinin tavırlarını denetlediklerini, buna sebep olarak da üyelerin çok yoğun bir şekilde temas halinde olduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca sıkı ağların üyelerinin, ağ dışındaki temasları da yüzeysel olduğu için, sistematik bir şekilde dışardaki yeniliklere maruz kalma olasılıkları da düşüktür. Buna karşılık tek katmanlı gevşek ağlarda yer alan bireylerin değişime daha açık olduğu söylenebilir. Gevşek bir ağın bireyleri daha az baskı hissettikleri için, farklı farklı ağlarla da etkileşim içine girebilmektedirler. Sonuç olarak da gevşek bir ağın üyeleri ağ dışından bağlantılar kurarak farklı dilsel yeniliklere maruz kalmakta ve bu yenilikleri edinme şansı bulmaktadır (Meyerhoff, 2006: 187-188). Granovetter'in çalışmasından yararlanan Milroy da, gevşek ağların dilsel bir difüzyonun ve değişimin yapılmasında önemli bir rol oynadığını; ve zayıf önemsiz gibi görünen kişilerarası bağların yeniliği ve etkiyi aslında birbirine kenetlenmiş bir gruptan diğer bir gruba, yani daha geniş bir topluma iletilmesini sağlayan önemli kanallar olduğunu ileri sürmektedir (Milroy, 2001: 374).

Holmes, bireylerin konuşmalarının ait oldukları ağları yansıttığının şaşırtıcı olmadığını ve etkileşim içerisinde olduğumuz insanların konuşmamızı etkileyen önemli bir faktör olduğunu söylemektedir. Etkileşime girdiğimiz bireyler homojen bir gruba

aitse, biz de grubun geri kalanı gibi konuşarak gruba ait olduğumuzu ve grup içinde yer alan diğer bireyleri sevdiğimizi göstermeye çalışırız. Bu yüzdendir ki ebeveynler, çocukları okula başladığında konuşmalarının aileninkine değil de okuldaki diğer çocukların konuşmalarına benzediğini fark ederler. Aynı şekilde yetişkinler de birden fazla sosyal ağa mensup olduklarında, farkında olmadan bir ağdan ötekine geçtiklerinde konuşma tarzlarını da değiştirmektedirler (Holmes, 2008: 195). Örneğin iş yerinde daha standart konuşma türlerini kullanan bir birey evde ya da arkadaşlarıyla bulunduğu bir ortamda daha yerel günlük konuşma türlerini kullanmaktadır.

Son olarak, sosyal ağ teorisinin metodolojik olarak, özellikle de sosyal sınıf modelinin yetersiz kaldığı alt grupların incelendiği araştırmalarda bazı avantajlara sahip olduğu söylenebilir. Bu avantajların ilki, oldukça küçük, bağımsız grupların daha detaylı olarak çalışılabilmesine imkân sağlamasıdır. Bu yöntemin ikinci avantajı ise sosyal sınıf modelinin uygulanmasının zor olduğu, özellikle de azınlık durumda olan etnik grupların, göçmenlerin ve kırsal nüfusun ya da sanayileşmemiş toplumların incelendiği durumlarda kullanılabilmesidir. Son bir avantaj da sosyal ağ analizlerinin grup içinde görülen çeşitlilikten ziyade bireysel çeşitlilikle ilgilenmesidir. Bu avantajlar bağlamında değerlendirildiğinde sosyal ağ analizleri ve sosyal sınıf analizleri ileri sürüldüğü gibi birbirleriyle uyuşmayan modeller değildir, aksine dil değişimi ve sosyal yapı arasındaki ilişkinin analizinde sosyal sınıf ve sosyal ağ değişkenleri birbirine entegre edilerek kullanılabilir. Bu tür bir analizde, belirli sosyal gruplar hem içsel yapısı hem de birbirleriyle ilişkili güçlü ve zayıf bağları dikkate alınarak değerlendirilebilmektedir (Milroy, 2001: 372, 376).

1.3.4. Cinsiyet

Konuştuğumuz dilin şekillenmesini sağlayan etmenler arasında yer alan cinsiyet kavramı, uzun yıllardır psikoloji, nöroloji, sosyoloji, antropoloji ve dilbilim gibi birçok farklı bilim alanının çalışma konularından biri olmuştur. Toplumdilbilimsel açıdan cinsiyet kavramı ele alındığında, kadın ve erkeğin toplumsal rolleri ışığında dili farklı

şekillerde kullanıp kullanmadıklarını, farklı yapısal, sözcüksel tercihler yapıp yapmadıklarını ortaya koyan; kadın ve erkeğin nasıl konuştuğunu ya da konuşması gerektiğini ileri süren çalışmalar yapılmıştır.

Kadın ve erkeğin konuştuğu dili şekillendiren cinsiyet kavramı ile ne anlatılmak istenmektedir? Biyolojik farklılıklardan kaynaklanan biyolojik cinsiyete (sex) mi, yoksa toplumun kadın ve erkek üyelerine uygun gördüğü davranışları, rolleri ve imajları içinde barındıran toplumsal cinsiyete (gender) mi atıfta bulunmaktadır? Birçok araştırmacı biyolojik cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) kavramlarını fark gözetmeksizin birbirinin yerine kullanırken, toplumdilbilimciler, bu iki kavramı birbirinden ayırmaktadır. Toplumsal cinsiyet (gender), basit bir şekilde biyolojik cinsiyete (sex) indirgenemeyecek; başkalarıyla olan ilişkilerimiz ve belirli kültürel normlara ve yasaklamalara olan bağlılığımız sayesinde kazandığımız ya da oluşturduğumuz sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik açılardan karmaşık bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır ve toplumun kadın ve erkek üyeleri için uygun gördüğü bu davranışlar, roller ve imajlar da toplumdan topluma, çağdan çağa değişiklik göstermektedir (McCormick, 2001:336; Meyerhoff, 2006: 202 & Schilling, 2011:218).

Birçok popüler açıklama, kadın ve erkeğin dil kullanımlarına yönelik farklılıkların cinsiyetler arasındaki biyolojik farklılıklardan kaynaklandığını ileri sürse de, neredeyse tüm kadın /erkek dil farklılıklarının insan vücudunun biyolojik yapısından ziyade insanın toplumsal ve psikolojik oluşumuyla ilgili olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle, bireyler kadın ya da erkek olarak dünyaya gelmektedir ve konuşma farklılıkları kadını ve erkeği çevreleyen toplumsal ve kültürel etkiler tarafından belirlenmektedir. (McCormick, 2011: 336 & Coates, 2007: 63). Herhalde ana dil ediniminde kızların erkeklerden daha hızlı olması; kekemeliğe ve okuma güçlüğüne erkeklerin kızlara göre daha fazla maruz kalması ve erkeklerin seslerinin kadınlarınkine göre daha derin olması dışında biyolojik temelli farklılığa rastlanmamaktadır. Deneysel araştırmalar bunların dışında geriye kalan tüm farklılıkların toplumsal olarak kazanılmış olduğunu göstermektedir (McCormick, 2011: 342).

1970'lere kadar toplumdilbilimsel çalışmaların toplumsal bir değişke olarak cinsiyet kavramını göz ardı ettiği; akademik camiaya iyi eğitilmiş beyaz erkeklerin egemen olduğu ve çoğunlukla dilin sosyal sınıf, yaş ve etnisite konularıyla ilişkilerinin

incelendiği çalışmaların ağırlıkta olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, erkek egemen bu camianın, “erkek” ve “insan” kavramlarının aynı şey olduğu hissini yaratması kadınların toplumdilbilimsel araştırmalarda göz ardı edilme eğilimini artırmıştır. Ancak bu durum 1970’lerde Robin Lakoff’un Dil ve Kadının Yeri (Language and Woman’s Place) adlı makalesinin yayımlanmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Lakoff çalışmasında, dil kullanımında cinsiyetten kaynaklanan farklılıklara kapsamlı bir şekilde değinmiş ve bu farklılıkların erkek konuşucuların sahip oldukları toplumsal güçle ve kadınların ise zayıflıkları ile doğrudan ilişkili olduğunu ileri sürmüştür (Coates, 2007: 62).

Toplumdilbilimsel alanda yapılan cinsiyet çalışmalarında bir dönüm noktası olan Lakoff’un bu çalışmasıyla birlikte ve sonrasında farklı yaklaşımlar geliştirilmiş ve günümüze değin eksiklik yaklaşımı (deficit approach), üstünlük yaklaşımı (dominance approach), farklılık yaklaşımı (difference approach) ve sosyal oluşumcu yaklaşım (social-constructionist approach) doğrultusunda cinsiyet çalışmaları sürdürülmüştür. Toplumdan topluma, çağdan çağa kadın ve erkeğe biçilen rollerin farklılık göstermesi yapılan cinsiyet ve dil çalışmalarında farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mary Crawford’un da belirttiği gibi cinsiyet ve dil araştırmaları için tek bir yöntem yoktur: mantıklı, eleştirel ve sorgulayan çeşitli yaklaşımların ayrı ayrı ya da bir arada kullanılması gerekmektedir (Holmes, 1997: 196).

Dil ve Kadının Yeri (Language and Woman’s Place) adlı çalışmasında, Lakoff kadın dilinin sözcüksel ve pragmatik özelliklerini ana hatlarıyla belirlemiştir ve bu özellikler arasında kadınların renklerle ilgili kullandığı terimlerin erkeklerin kullandığı terimlere nazaran çeşitlilik göstermesi ve daha ayırt edici olması, kadınların onaylanma ihtiyacı duydukları için onay sorularını sık kullanması ve kadınların abartılı tonlamalarla konuşması gibi saptamalar dikkat çekmektedir. Ayrıca kadınların standart olan dil kullanımlarını, bir başka deyişle gramatikal açıdan en doğru olan kullanımları tercih etme eğiliminde olduklarını ileri süren Lakoff, kadın dilini zayıf ve güvensiz, yani eksik olarak tanımlamaktadır. Ancak Lakoff, sözünü ettiği kadınlara özgü bu zayıf dilsel kullanımların bir türün doğuştan gelen biyolojik cinsiyete bağlı eksikliğinden değil de kadının toplumsal güçsüzlüğünden kaynaklanan bir eksiklik olduğunu ileri sürmüştür (Coates, 2007: 65 & Schilling, 2011:221). Eckert, dişiliğin (femininity) kültürel

olarak gücün azaltılması ya da reddedilmesi olarak tanımlandığını, erkekliğin (masculinity) ise gücün göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Bu bakış açısıyla Lakoff da, bir grup olarak erkeklerden ziyade kadınların daha yaygın bir şekilde toplumsal güçten yoksun bırakıldıkları için kararsızlık, hâkim değerlere bağlılık, konservatif olma, destekleyici ve kibar olma eğilimi gibi sosyal anlamların birçok kültürde kadına özgü özellikler olarak nitelendirildiğini öne sürmüştür. (Holmes, 1997: 203). Lakoff'un sözünü ettiği bu özellikler de kadınların konuşma şekillerinde ve konuşurken yaptıkları dilbilimsel tercihlerde ön plana çıkmaktadır.

Lakoff yaptığı bu çalışma ile her ne kadar cinsiyet çalışmalarına yeni bir bakış açısı kazandırmış olsa da; “eksilik” kavramı üzerine yaptığı vurgu ve çalışmasında deneysel bir yöntemden çok iç gözleme (introspective) dayanan bir yöntem izlemesinden ve kadınların ciddiye alınmak istiyorlarsa erkekler gibi konuşmaları gerektiği izleniminin öne çıkmasından dolayı, bütün kadınların Lakoff tarafından tanımlandığı gibi bir kadın dili kullanmadığı ve erkeklerin de kadın diline ait özellikleri kullanabilecekleri konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak Lakoff'un kendisi de, çalışmasında tanımladığı kadın dilinin, tüm kadınlar ve erkekler için deneysel bir gerçeklik olmaktan ziyade yaygın bir toplumsal inanış ya da ideoloji olduğunun farkındadır ve çalışmasını yeni çalışmalar için bir son söz değil de başlangıç noktası olarak görmektedir (Schilling, 2011:221- 222).

Kadınların eksik dil kullanımlarının toplumsal güçsüzlüklerinden kaynaklandığını ileri süren Lakoff'un eksiklik yaklaşımı (deficit approach) gibi kadınları bastırılmış bir grup olarak gören ve kadın-erkek konuşmasında görülen dilsel farklılıkları erkeklerin toplumdaki baskın konumları ışığında yorumlayan üstünlük yaklaşımında (dominance approach), erkek egemenliğinin dilsel ifadeler aracılığıyla nasıl harekete geçirildiği ortaya konmaktadır (Coates, 2007: 65).

Üstünlük yaklaşımı çerçevesinde çalışmalarını yapan Maltz, Borker ve Tannen gibi araştırmacılar kadın-erkek konuşma farklılıklarının basit ve tesadüfi farklılıklar olmadığını ve bu farklılıkların erkeklerin kadınlar üzerindeki toplumsal üstünlüklerinden kaynaklanabileceğini ileri sürmekteydiler. Gerçekten de kadınların konuşma tarzları dostane, cana yakın olarak değerlendirilebilirken, erkeklerin konuşma tarzları işbirlikçi ve yapıcı olmayan özellikler sergileyebilmektedir. Ayrıca

araştırmacılar kadın-erkek yanlış anlaşılmasının her zaman basit bir iletişim eksikliğinden kaynaklanmadığını, bilinçli bir şekilde yapılabileceğini de vurgulamaktadır. Eckert ve McConnell-Ginet bu durumu, bir kadına flört etmek için yaklaşan erkeğin, kadından “hayır” cevabı aldığında, bu cevabı “evet” olarak değerlendirme eğilimi gösterdiği örneğiyle açıklamaktadır. Kadının doğrudan “evet” demek yerine, hayır diyerek aslında dolaylı olarak erkekle flört etmek istediği anlamını çıkaran erkek böylece kadının söylemiş olduğu “hayır” cevabına duymak istediği anlamı yüklemektedir (Schilling, 2011:227).

Farklılık yaklaşımında (difference approach) ise, kadınların ve erkeklerin ayrı alt kültürlerle mensup oldukları vurgulanmaktadır. 1980’lerde ayrı ayrı kadın ve erkek alt kültürlerinin ortaya çıkması hiç şüphesiz kadınların, toplumun önemsiz bastırılmış bir alt grubu olarak nitelendirilmelerine karşı gösterdikleri bir direnişin sonucudur. “Kültür” kavramının “erkek kültürüyle” eş tutulmasından kaynaklanan kadınların görünmezliği, kadınların erkeklerinkinden daha farklı bir ifade yetisine, daha farklı hayat tecrübelerine ve psikolojiye sahip olduklarının dillendirilmesiyle yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır (Coates, 2007: 65-66).

Farklılık yaklaşımının en iyi tanınan savunucusu hiç şüphesiz Deborah Tannen’dır. Tannen, kadınların ve erkeklerin oldukça farklı iletişimsel eğilimleri ve konuşma stilleri olduğunu ve bu stillerin köklerinin, kadınların ve erkeklerin hemcinsleriyle kurdukları oyun gruplarındaki ilk sosyalleşme çabalarına dayandığını savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre kızlar, eşitliğin, işbirliğinin ve dostluğun ön plana çıktığı gruplarda yetiştirilmektedir. Bu yüzden de kızlar, daha çok işbirlikçi ve grubun diğer üyelerini de konuşmaya katılmaları için teşvik eden oldukça yüksek oranda etkileşimin söz konusu olduğu konuşma stilleri geliştirmektedirler. Ayrıca, yakın dostluk ilişkilerinin kızlar için önemli olması, konuşmalarının olgulardan çok duygulara odaklanmasını sağlamaktadır. Böylece kızlar, konuşmalarının yalın içeriğinin ötesindeki sosyal ve duygusal mesajlarla ya da “meta mesajlarla” daha çok ilgilenirler. Erkekler ise, öte yandan, rekabetin ve hiyerarşinin ön planda olduğu ortamlarda yetiştirilmektedir. Bu yüzden de erkekler sık sık konuşmalara hükmetme, konuşmaları bölme ve aniden konuşma konusunu değiştirme eğilimi göstermektedir (Schilling, 2011:225).

Kızların ve erkeklerin büyüme döneminde içinde buldukları sosyal ortamların farklılığından kaynaklanan bu konuşma farklılıkları yetişkinlik dönemlerine de taşınmaktadır. Bu farklılıklar kadın erkek konuşmalarında her iki cinsin birbirlerini yanlış anlamalarıyla sonuçlanabilmektedir. Bu yanlış anlaşılmalara yönelik yaptığı açıklamalarla Tannen, dil ve cinsiyet üzerine çalışma yapmış birçok araştırmacının aksine, erkeklerin konuşma stillerinin sorgulanamaz bir kaide olmadığını savunmaktadır ve hem erkeklerin hem de kadınların cinsiyetçi olduğunu ve cinsel sosyalleşmenin her iki grubun dilsel kullanımlarını etkilediğini kabul etmektedir. Farklı konuşma stillerinden kaynaklanan yanlış anlaşılmalarda geleneksel bakış açısı kadının erkeği anlamak için çaba göstermesi gerektiğini öne sürmektedir. Hatta kadınların gerekirse iş dünyası gibi geleneksel olarak erkeklere atfedilmiş alanlarda başarılı olabilmek için erkeklerin konuşma stillerini benimsemesi gerektiğini öne sürenler bile olmuştur. Ancak Tannen bu geleneksel görüşlerin aksine bir yandan hem kadınları hem de erkekleri birbirlerinin stillerini anlamaya çalışmalarını gerektiği konusunda teşvik etmekte, diğer yandan ise kadın ve erkek konuşma stillerinin olumlu yanlarını vurgulamaktadır (Schilling, 2011:226).

Günümüz dil ve cinsiyet çalışmalarında yaygın bir şekilde kullanılan sosyal oluşumcu yaklaşımda (social-constructionist approach) ise dil cinsel kimliğin kültürel ürünü olarak değerlendirilmektedir. Yani her bireyin özneliği, maruz kaldıkları sosyal, ekonomik ve politik söylemlerle yapılandırılır ve bu özneliğe cinsiyet, yani cinsel bir kimlik kazandırılır (Holmes, 1997: 202). West ve Zimmerman'ın da vurguladığı gibi cinsel kimlik verilmiş bir sosyal kategori olmanın ötesinde sosyal bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle konuşucuların kendileri cinsiyetleri yaratırlar ve cinsiyet olgusu konuşuculara sonradan verilmiş statik bir olgu olmaktan ziyade, konuşucunun her konuşmasında yeniden gerçekleştirebildiği bir olgudur (Coates, 2007: 66).

Sosyal oluşumcu yaklaşım insanların, kadınlar ve erkekler gibi belirli sosyal gruplarla ilgili dilbilimsel formları ve belirli sosyal boyutları ya da stereotipleri temsil eden dilbilimsel araçları ve stratejileri nasıl kullandığını araştırmaktadır. Bu yaklaşım kısacası insanların belirli sosyal kimlikleri yaratmak, oluşturmak ve pekiştirmek için dili nasıl kullandığını incelemektedir (Holmes, 1997: 204).

1990'ların başında cinsiyet (gender) sosyal ve kültürel bir yapı olarak toplumdilbilim çalışmalarında yaygınlaşmaya başlamıştır. Artık cinsiyet yaratılan bir kavram haline dönüşmüştür, statik bir kavram olmanın ötesinde etkin bir şekilde ve yaşamımızın her günü başkalarıyla olan etkileşimlerimizle ürettiğimiz bir kavramdır. Bu bakış açısı dil ve cinsiyet araştırmalarının amacını değiştirmiştir. Geçmişte araştırmacılar cinsiyetin belirli dilsel özelliklerle nasıl ilişkili olduğunu göstermeyi amaçlarken, günümüzde ise konuşucuların cinsiyet kavramını yaratmak için mevcut dilsel kaynakları nasıl kullandıklarını göstermeyi amaçlamaktadırlar. 1990'ların başında başlayan bu değişimi Cameron, cinsiyet (gender) kavramının değişken, tartışmaya açık, diğer sosyal bölümlerle yakından ilişkili alışılmadık bir biçimde çetrefilli ve çok katmanlı bir fenomene dönüştüğünü ifade ederek açıklamaktadır. Önceleri İngilizce konuşan toplumlar ve beyaz, orta sınıf konuşucular etrafında şekillenen cinsiyet çalışmaları, son yıllarda çeşitli kültürlerdeki kadınların ve erkeklerin konuşma şekilleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Yapılan çalışmalarda artık toplumsal cinsiyet (gender) kavramının bölgesel olarak yapılandırıldığı ve ırk, sosyal sınıf, cinsellik ve yaş kavramlarıyla da etkileşim içinde olduğu vurgulanmaktadır. Bu da araştırmaların çeşitlilik kazanmasını sağlamaktadır (Coates, 2007: 66-67).

1.3.5. Yaş

Dil ve yaş kavramları biyolojik temelli olmaları, bilişsel, tecrübeye dayalı ve toplumsal olarak şekillenmeleri bakımından yakın bir ilişki içerisindedirler. İnsanlar, nasıl doğumlarından itibaren yıllarla ölçülen kronolojik bir yaşa sahip iseler, dilbilimsel bir yetkinliğe yani bir dile de sahiptirler. Benzer şekillerde insanlar düşünce ve davranış tarzlarıyla yaşlarını yarattıkları gibi konuşma (yazma) tarzlarıyla da dillerini yaratırlar. Bireysel ve toplumsal olarak, insanlar yaşlanmayı ve dil kullanımını, büyümeyi, olgunlaşmayı ve gerilemeyi içeren dinamik süreçler olarak deneyimlemektedirler. Bu süreçler doğrultusunda, yaş ve dil kavramlarının her ikisi de aile içinde, okulda, çalışma ortamlarında ve çeşitli kamusal alanlarda toplumsallaşma yoluyla gelişmektedir (Duszak & Okulska, 2010: 13).

Birçok toplumda, yaş kavramı, oy vermek, araba kullanmak, evlenmek, okula gitmek ya da çalışmak gibi bireyin yasal olarak yapabileceği ve yapamayacağı şeyleri belirlemektedir. Yasalarla belirlenmiş bu eylemlerin yanı sıra yaşımız ne tür kıyafetler giyinebileceğimizi, gidebileceğimiz yerleri ve konuşma şeklimizi de etkilemektedir. Llamas'a göre yaşımız bir sayı olmanın ötesinde, davranışlarımız, zorunluluklarımız ve sorumluluklarımız gibi toplumsal normlarla yakından ilişkili olan hayat yörüngesindeki konumumuzu ve bu yörünge üzerinde ilerlememizi göstermektedir. Yaş, bu yüzden başkalarının bizi nasıl algıladığını ve bize nasıl davrandığını, aynı şekilde bizim başkalarını nasıl algıladığımızı ve onlara nasıl davrandığımızı etkilemektedir. İşte bu algılama ve davranış süreçleri de kendini dil aracılığıyla dışa vurmaktadır (Llamas, 2007: 69).

Zamanda bir ilerleme / devinim olan yaşlanmanın insan hayatında merkezi bir noktada olduğunu söyleyen Eckert, yaşın da bu ilerleme / devinim karşısında belirli bir zamanda, bir aşamada, durumda, tarihte / geçmişte bir yerde kişinin toplumdaki konumunu gösterdiğini ileri sürmektedir (Eckert, 1998). Bireyin yaşından ya da yaşlanma sürecinden bahsedilebileceği gibi hayatın bir evresini ya da geçmiş bir tecrübeyi paylaşan bir grubun / topluğun da yaşından, yaşlanmasından söz edilebilir. Bu bağlamda, yaş kavramının dil ile ilişkisini gösteren çalışmalarda zamanda ilerleyen bir topluluğun konuşma şeklinde görülen değişiklik (historical change) gibi hayatına devam eden bir bireyin konuşma şeklinde görülen değişiklik (age-grading) de incelenebilmektedir.

Toplumsal ve bireysel kimliklerimizin oluşmasında, cinsiyet, etnisite ve sosyal sınıf kadar önemli olan yaş kavramı ne yazık ki birçok çalışmada konuşan kişileri kategorize etmek için kullanılan biyolojik bir gerçek olmanın ötesine gidememiştir. Böylece yaş, genel dilbilim araştırmalarında büyük oranda göz ardı edilmiş ya da toplumsal hayatta ve iletişimde varsayılan bir faktör olarak görülmüştür. Duszak, kısaca bu durumu, pragmatik ve incelik (politeness) teorilerini de içeren metin ve söylem çalışmalarının yaşsız (age-less) yetişkinlerce şekillendiğini söyleyerek açıklamaktadır (Duszak, 2010: 14). Yani, bu çalışmalarda sürekli olarak olgun ve dili yetkin bir şekilde kullanan yetişkin bir konuşucudan bahsedilmektedir.

Genel dilbilim çalışmalarında göz ardı edilmesine rağmen, çoğu toplumdilbilimsel araştırmada ve ayrıca dil edinim çalışmalarında yaş önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumdilbilimsel açıdan halihazırda devam eden dil değişmesini araştıran çeşitlikçi (variationist), niceliksel çalışmalar yaş kavramını konuşucuları gruplamak için ve yaş gruplarında görülen aksan ve lehçe değişimi gibi toplumdilbilimsel farklılıkları ölçmek için kullanılan metodolojik bir araç olarak görmektedir. Etnografik, nitel araştırmalar ise, diğer bir yandan, yaş kavramını davranış normlarımızı etkileyen bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu tip araştırmalar da dil değişimini hayatın değişik evrelerinde incelemektedir (Llamas, 2007: 69).

Nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı yaş ve dil üzerine yapılan çalışmalarda hayat çeşitli aşamalardan oluşan bir süreç olarak görülmekte ve bu aşamalar da bebeklik / çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak 4 ana başlık altında ele alınmaktadır.

Bebeklik ve çocukluk döneminde görülen dil edinimi ve iletişim edincinin kazanılması geniş bir inceleme alanıdır. Bebeklerin dilsel açıdan maruz kaldığı girdiler düşünöldüğünde, toplumsal olarak koşullandırılmış değişkenler bebek / çocuk yönetimli konuşmada (child-directed speech) hem yetişkinden çocuğa, hem de çocuktan çocuğa doğru olan iletişimde kullanılmaktadır. Örneğin Tyneside İngilizcesi üzerine yapılan bir araştırmada annelerin gırtlak ünsüzlerini erkek bebeklerle konuşurken daha sık kullandıkları ortaya çıkmıştır. Bölgesel bir özellik olan gırtlak ünsüzlerinin erkek bebeklerle konuşulurken daha sık kullanılması, çocukların aynı form için birden fazla fonetik kullanıma maruz kalmalarına neden olmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da çocuklar aynı form için farklı fonetik kullanımlar üretebilmektedir. Bir başka çalışma da yaşın çocukların belirli dilsel değişiklikleri edinmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Örneğin Chambers, İngiltere'ye taşınan 9 yaşındaki Kanadalı çocukların Kanada İngilizcesinde homofonik olan ve /a/ ile seslendirilen "cot" ve "caught" sözcüklerindeki karşıtlığı öğrenebildiklerini, 13 yaşın üzerinde İngiltere'ye taşınan çocukların ise bu karşıtlığı öğrenmede daha az başarılı olduğunu bulmuştur. Çocuklardaki dil gelişimi ele alındığında, Labov bölgesel diyalektlerin ediminin 4 ile 13 yaşları arasında gerçekleştiğini, ancak bölgesel konuşma normlarının tamamen

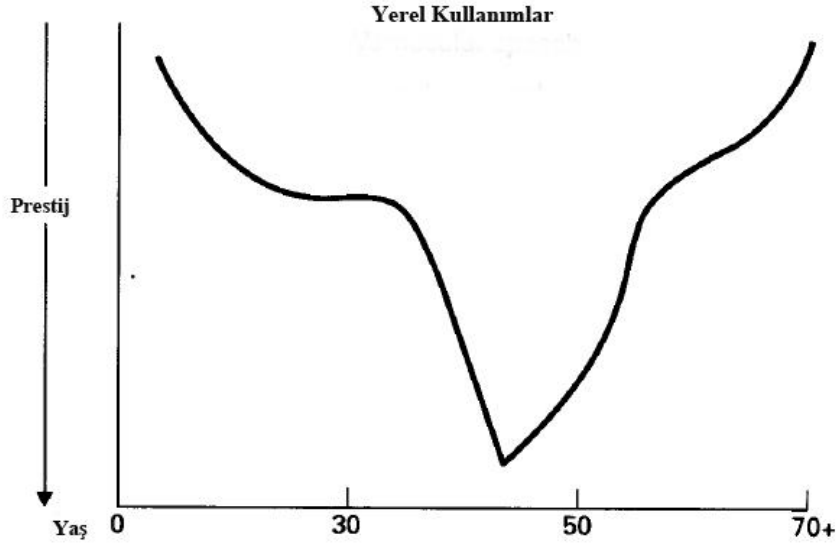
kazanılmasının ise 17-18 yaşlarında gerçekleştiğini ileri sürmüştür (Llamas,2007: 70-71).

Hayatın bir diğer aşaması olan ergenlik döneminde ise dilsel yenilikler ve yerel dile ait değişkenlerin yaygın kullanımı dikkati çekmektedir. Bu durum, “ergenlerin, büyüklerinin aksine bir yönde – ya da en azından büyüklerinden bağımsız şekilde bir kimlik oluşturmayla meşgul olmalarıyla” yakından ilişkilidir (Eckert, 1998).

Yetişkinlik döneminde ise, ergen gruplarla kıyaslandıklarında yetişkinler dil değişkenlerini kullanmada daha tutucu bir tavır sergilemektedir. Bu tutuculuk da iş hayatının standart dil kullanımını gerektirmesiyle ilişkilendirilmektedir (Eckert, 1998). Belirli dilbilimsel özellikler toplumdaki topluma değişiklik gösterse de, insanların yerel kullanımları daha az kullandıkları bir dönem vardır ki bu dönem de insanların toplumsal baskılar sonucu standart ve prestijli formları maksimum düzeyde kullandıkları 30 ile 55 yaşları arasına denk gelmektedir (Holmes, 2008:177).

Yerel kullanımlar çocukluk ve ergenlik döneminde yüksek bir oranda görülürken; toplumsal baskının yoğun olarak arttığı orta yaş (yetişkinlik) döneminde yerel kullanımların azalarak yerini standart formlara bıraktığı gözlemlenir. Yaşlılık döneminde ise mevcut işlerinden ayrılarak, hayatın daha rahat olduğu bir dönemine gelen insanlar üzerindeki toplumsal baskının azalmasıyla bir kez daha yerel, az prestijli yapılar yeniden artmaya başlar (Holmes, 2008:175). Diğer bir ifadeyle aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere, doğumlarından itibaren insanlar büyüdükçe konuşmaları standart kullanımlara yaklaşmaktadır ve yetişkinlikten yaşlılığa doğru yeniden konuşmaları standart kullanımlardan uzaklaşmaya, bir kez daha yerel kullanımlar ağırlık kazanmaya başlamaktadır.

Şekil 3: Yerel Kullanımlar ve Yaş İlişkisi: Holmes, 2008: 176

Konuşan kişinin toplumdaki yaşla ilgili yeri karmaşık bir durum olduğu için ve dilsel yaşam seyri de hem bireysel olarak hem de bir yaş grubunun deneyimleyebileceği bir durum olduğu için, konuşucuların çocukluk, ergenlik gibi çeşitli hayat aşamalarına göre gruplanması akıllıcadır. Ancak, bu aşamalar geniş aralıkları kapsayabilmektedir ve bu da grup içinde görülebilecek değişkenleri gizleyebilmektedir. Hayatın aşamaları sabit değildir ve bireyler bu aşamaları farklı şekillerde geçmektedirler. Örneğin yetişkinler grubunda yer alan ve biri ebeveynleriyle aynı evi paylaşan, tam zamanlı olarak eğitimine devam eden, diğeri ise geçimini kendi sağlayan ve kendisi ebeveyn olan 18 yaşındaki iki kişi, farklı bakış açıları, tutum ve hissedilir ölçüde farklı dilsel kullanımlar sergileyebilirler (Llamas,2007: 72). Bu durum da çocukluk, ergenlik, yetişkinlik gibi hayat aşamalarına göre gruplandırılırken, rakamsal olarak aynı yaş aralığında olan konuşucuların bazı durumlarda aynı davranışları sergilemedikleri ve içinde buldukları hayat aşamasıyla ilişkili varsayımları yerine getirmediikleri olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Dil ve yaş çalışmalarında karşılaşılan bu durum, iki farklı tür çalışma yönteminin kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Bir devinim halinde olan yaşla ilişkili dilsel değişim gerçek zamanlı (real time study) ve açık zamanlı (apparent time study) alışmalarla ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Gerçek zamanlı çalışmalar, devinim halinde olan değişimi benzer kitleler üzerinde belirli bir zaman boyunca yapılan gözlemlerle ortaya koymaktadır. Bu yöntemin, özellikle de büyük ölçekli çalışmalarda, uygulanabilirliği pek mümkün olmadığı için, açık – zaman çalışmaları daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu yöntemle yapılan çalışmalar ise, farklı yaş gruplarının konuşmaları üzerinde eş zamanlı olarak yapılan gözlemleri içermektedir. Bu gözlemlerin bir sonucu olarak da şöyle bir hipotez ortaya çıkmaktadır: Belirli bir grubun dilsel kullanımları, grubun tüm yeleri için de aynıdır (Llamas, 2007: 73). Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi, rakamsal olarak aynı yaş aralığında görünen iki kişi için farklı değişkenler söz konusu olabilir ve bu da grup içerisindeki bireyler arasında farklı dilsel tercihlerin belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Yani yapılan açık zamanlı çalışmalar grup içi çeşitliliği maskeleyebilmektedir.

1.4. Türkiye’de Toplumdilbilim alışmaları

Kuzey Amerika ve Avrupa’da ayrı bir disiplin olarak 1960’larda varlık göstermeye başlayan toplumdilbilim çalışmaları 1970’lerde Türkiye’de de ayrı bir çalışma alanı olarak araştırmalara, makalelere, kitaplara konu olmaya başlamıştır. Toplumun sürekli değişen yapısı, dildeki değişimleri de kaçınılmaz kılmış ve dilbilimcilerimizi toplum ve dil arasındaki ilişkiyi, bu ilişki sonucunda meydana gelen değişimleri incelemeye yöneltmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte toplum yapısındaki değişmeleri farklı alanlardaki birçok değişiklik izlemiştir. Eğitim, giyim, yazı ve dil devrimlerinin kısa aralıklarla gerçekleşmesi toplumsal alanda tek yönde değişme olmadığını ortaya koymaktadır (İmer, 1981: 63). Toplumsal alanda görülen bu değişmelerin dil alanında da kendini göstermesi, yeni yapıları, kullanımları zorunlu kılmaktadır. Tüm bu değişimlerin yaşandığı bu dönemde Türk dilinin tarihi ve sosyal koşullar bakımından bir devrime gereksinim duyduğunu gören Mustafa Kemal Atatürk’n Dil Devrimi,

günümüzde toplumdilbilim çalışmalarının bir bölümünü oluşturan dil planlamasına güzel bir örnek olarak gösterilebilir.

Toplumdilbilim alanında ülkemizde de çok değerli çalışmalar yapıldığını, üstelik son yıllarda da bu çalışmaların çeşitliliğinin ve sayısının arttığını görüyoruz. Bu bölümde, Türkiye’de toplumdilbilim alanında yapılan çalışmaların bir bölümüne yer vermek ve bu çalışmaların ülkemizde hangi sorunsallarla ilgilendiğini göstermek istiyoruz.

1974 yılında Tahsin Yılmaz, farklı sosyoekonomik gruplara mensup olan öğrencilerin gösterdikleri dil yapılarının bu öğrencilerin okul başarılarını nasıl belirlediğini göstermek amacıyla “ Dil Eğitiminde Eşitsizliğin Kaynaklarından Biri Olarak Dil Yapısının Okul Başarısındaki Rolü” adlı eğitimbilim ve toplumdilbilim temelli bir çalışma yapmış; konuyu toplumsal katmanlara göre ele almış, toplumsallaşma sürecinin dil yapısını etkilediğini ortaya koymuştur (Şengül, 2009: 2173).

Birçok araştırmasında toplumdilbilim sorunlarını konu alan İmer’in bu alanda yaptığı bazı çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz. “Dil Değişmesinde Toplumsal ve Kültürel Etkenlerin Önemi” (1981) adlı makalede dilin toplumsal ve kültürel değişmelerle birlikte sürekli değişen, gelişen bir olgu olduğuna değinen; dil, ses, biçim, sözdizimi ve anlam alanlarında uzun yılların ardından değişmelere rastlanırken, sözvarlığı alanında ise sürekli bir değişimin söz konusu olduğunu anlatan İmer, toplumsal ve kültürel gelişmelerle birlikte dil devrimlerinin gerçekleştirildiğini ve bu devrimlerin de dil planlamalarından farklı bir şey olmadığını ifade etmektedir. “Toplumdilbilimin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri” adlı çalışmada ise yapısalcılık ve üretici – dönüşümsel dilbilgisi kuramlarının tersine dilin bağdaşık bir yapısı olmadığını, dilin toplumsal bağlam göz ardı edilerek ele alınamayacağını görüyoruz. Dilin içinde bulunan koşullara göre değişkenlik gösterebileceğini, farklı sosyal grupların farklı dil türleri kullanabileceğini anlatırken İmer, Boing 727 tipi bir THY uçağının pilotuyla kule görevlisi arasında geçen bir konuşmayı da örnek olarak sunmaktadır (İmer, 1987).

1995 yılında yayımladığı “Toplumsal Süreçlerin Dile Yansıması” adlı makalede ise İmer, Türkçedeki ödünçlemelerde kalın ünlülerle bulunduğu halde ince söylenen /l/’yi kalın söyleme eğiliminin yaş, cinsiyet ve öğrenim grupları bakımından farklılık gösterdiğini ortaya koymuş ve bu sesbilimsel değişkenleri incelemek için okuma metinlerini ve bu metinler içinde kullanılan sözcüklerin listelerini inceleme gruplarına okutmuştur. 1997 yılında yayımladığı “Söylemde Alaycı Dil Kullanımının Yorumlanması” adlı bir başka çalışmada ise Doğan’la birlikte İmer üniversite eğitimi görmüş ve ilk / ortaokulu bitirmiş 70 kişilik bir denek grubu üzerinde, bireylerin günlük yaşamlarında karşılaşabilecekleri bağlamlardan oluşan 5 farklı durum karşısında alaycı ve dolaysız dil kullanımlarına yönelik bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın çıkış noktasında, alaycı dil kullanımının birbirlerini ilk kez gören kişiler arasında gerçekleşecek bir söylemde dinleyici durumundaki bireyin itibarını zedeleyici sonuçlar ortaya çıkaracağı varsayılmıştır. Ancak araştırma sonuçları, alaycı bir dille eleştirilmekle dolaysız olarak eleştirilmek arasında anlam yükü bakımından hiçbir fark olmadığını göstermiştir.

König 1985 yılında yaptığı “Toplumdilbilimin Tarihsel Dilbilime Katkıları” adlı çalışmasında tarihsel dilbilimin iki önemli konusunu oluşturan karşılaştırmalı dil araştırmaları ve lehçebilim araştırmalarından söz ederken, tarihsel dilbilim yöntemlerinin - özellikle de lehçebilim çalışmalarının - bazı yönlerden eksik kaldığını belirtmektedir. Tarihsel dilbilimin karşılaştırmalı metot yoluyla dildeki değişkenleri incelerken yalnızca yapısal etkenleri göz önünde bulundurması, dilbilimcilerin çözemedikleri bir takım sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu noktada, König toplumdilbilimcilerin dildeki bu değişkenleri incelerken yapısal etkenlerin yanında bir de sosyal etkenlerin olduğu görüşünü savduklarını ve bir zamanlar tarihsel dilbilimin çalışma alanlarından biri olan lehçebilim araştırmalarını da bu görüş doğrultusunda sürdürdüklerini ifade etmiştir.

Külebi (1989), “Kadın Hakları Konusuna Toplumdilbilim Açısından Bir Yaklaşım” adlı çalışmasında, Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde kadının toplumdaki yerini atasözleri ve deyimler aracılığıyla incelemiştir. Atatürk’ün Türk Devrimi olarak adlandırdığı yeni bir toplumsal yapı oluşturma sürecinde, Türk kadının geleneksel imajının değiştiğini, “Türk kadının ilmi, ahlakî, içtimaî, iktisadî hayatta erkeklerle beraber onun yardımcısı” olarak yer alacağını belirten Külebi, Türk Medeni

Kanunu ile yasal olarak kadınlara verilen hakların ne derece toplumun yapısıyla uyumlu olduğunu kadın ve erkekleri konu alan dilsel birimler olan atasözleri ve deyimlerle ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Araştırma kapsamında incelenen atasözlerinde kadın ve erkeklerin toplumdaki rolleriyle ilgili olarak çağdaş yaşama uymayan bazı saptamalarda bulunmuştur. Atasözlerinde çizilen kadın imajı, evine, kocasına bağlı, ev ve ailenin bakımıyla ilgilenen bir birey görünümünde, birçok durumda kadını kocasına bağımlı ikincil konumda göstermektedir. Ayrıca atasözleriyle aktarılan birçok olumsuz değerlendirme de kadınları işaret etmektedir. Külebi, bu saptamalarda bulunduktan sonra atasözlerinin ömürlerinin sonsuz olmadığını, değişen toplumsal yapıyla birlikte bazı atasözlerinin kullanımdan kalkabileceğini aktarırken, cinsiyetçi ifadelerin kullanımıyla ilgili olarak da Batı toplumlarındaki uygulamaları örnek göstermiş ve hükümetlerin ve aydın çevrelerin desteğiyle bu toplumlardaki kadın erkek eşitsizliğine ya da önyargılara neden olan ifadelerin, yapıların kullanımlarında değişmeler olduğunu ifade etmiştir.

Börekçi ve Tercanlıoğlu, “Türkçe ve İngilizcede Dil ve Cins İlişkisi Üzerine Bir Deneme” (1999) adlı çalışmalarında Türkçe ve İngilizcede cins olgusunun nasıl bir görünüme sahip olduğunu araştırmışlar ve her iki dilin de tarihsel gelişmeleri doğrultusunda kadının sosyal konumuna paralel olarak benzer değişimler yaşandığını saptamışlardır. Türk toplumunda İslamiyet’in kabulüyle kadının ikinci plana itilmesi, beraberinde Osmanlı Türkçesi döneminde dile cins kavramı taşıyan bazı unvanların ve isimlerin girdiği görülürken, Cumhuriyetle beraber kadının toplumsal hayatta daha aktif yer alması dildeki cins ulamının genelleşmesini sağlamıştır. İngilizcede ise feminist hareketin yaygınlaşması dilin kadını da hesaba katan bir yapıya kavuşturulması yolunda adımlar atılmasına neden olmuştur. Ayrıca araştırmada Türkçenin cinsiyet ifadesinde daha yansız, daha genel bir yapıya sahip olduğu; İngilizcenin ise Türkçeye oranla daha erkek egemen bir dil olduğu saptanmıştır.

“Dil Kullanımı ve Toplumsal Kimlikler” adlı çalışmasında Oktar, dilin, kültürel, ulusal, etnik, mesleki, cinsiyet ve politik bağlantılar açısından toplumsal kimliklerin ifade edilmesinde araç işlevi görebileceğini ifade etmektedir (Oktar, 2005: 74). Bu açıdan toplumsal kimliklerin kurgulanmasında İngilizceden ödünçlenen sözcüklerin rolünün olup olmadığını araştırmasına konu edinmiştir. Yabancı sözcüklerin ya da

ödünçlemelerin farklı dil kullanıcıları ve farklı durumlar için dayanışma / güç ya da dışlama / ötekileştirme gibi iki ayrı işlevi yerine getirebileceğinden söz ederken Oktar, İngilizceyi kullanma ya da kullanmamanın iç-grup ve dış-grup söylemlerinin kurgulanmasında önemli rol oynadığını ifade etmektedir.

Dil-davranış ilişkisini ve bu ilişkinin iletişimdeki yansımalarını tartıştığı “Sosyal Bir Davranış Biçimi Olarak Dil” adlı çalışmasında Selçuk (2007), dil ile birlikte belirleyici rol oynayan, toplumda egemen olan sosyal normlar ve herkes için geçerli olan sosyo-kültürel davranış biçimlerinin öğrenildiğini, dil becerisiyle, davranış becerisinin birlikte kazanıldığını, geliştiğini ifade etmektedir. Selçuk, dil davranışlarının, dil dışı davranışlar gibi toplumlara ve kültürlere göre değiştiğini ve kültürlerarası etkileşim sırasında kullanılan dilsel kodların veya ortaya konulan tutum ve davranışların bağlam ve kültürel kodlar dikkate alınmaksızın çözümlenmesinin ve anlamlandırılmasının, iletişime giren tarafların birbirlerini yanlış anlamasına, yanlış anlamalar sonucunda da yanlış tavırlar sergilenmesine neden olduğunu vurgulamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

NEZAKET TEORİSİ VE ÖZÜR DİLEME

2.1. Sosyo-kültürel Açıdan Nezaket Kavramı ve Dilbilimsel Nezaket

Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğünde nezaket (politeness); “başkalarına karşı saygılı ve incelikli davranma” (Türkçe Sözlük II, 1988: 1085) tanımıyla karşımıza çıkmaktadır. Modern sözlüklerin birçoğunda da “nezaket” şu şekillerde açıklanmaktadır: “iyi davranışlar sergileme ve başkalarının hislerine saygı gösterme” (Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 2013a), “tavırlarınızla, konuşmalarınızla, davranışlarınızla vb. başkalarına karşı saygılı davranma; incelikli olma” (Collins English Dictionary, 2013a); “başkalarının ihtiyaçlarını ve hislerini dikkate aldığınızı göstererek içinde bulunduğunuz toplumsal duruma uygun bir şekilde davranma ya da konuşma” (Longman Dictionary of Contemporary English, 2013a). Toplumdilbilim ve pragmatik çalışmalarında ise nezaket; incelik, samimiyet, saygı ve mesafe kavramlarıyla ilgili sosyal davranış normlarının, dilsel özelliklerle kendini gösterdiği bir kavramdır. Bu dilsel özellikler “lütfen” gibi söylem işaretlerini (discourse markers) kullanmayı, uygun ses tonuyla konuşmayı ve konuşulan kişiye yakınlık ve uzaklık durumuna göre ilk adıyla ya da son adıyla hitap etmeyi kapsayabilmektedir (Crystal, 2008: 373). Watts (2003:1-2) nazik dil kullanımını, bireyin dolaylı bir dil kullanması, ya da kullandığı dille başkalarına karşı saygılı ve düşünceli davranması şeklinde nitelendirirken; ayrıca nazik bir dilin “beyefendi” ve “hanımefendi” gibi saygı içeren hitap şekilleri ve ‘lütfen, teşekkür ederim, pardon ve üzgünüm’ gibi söylemleri de içerdiğini ifade etmiştir. Holmes de nezaketi, başkalarının hislerini önemsemek; dilbilimsel nezaketi ise insanlarla aramızdaki toplumsal ilişkinin boyutuna uygun şekilde konuşmak olarak tanımlamakta ve uygun olmayan dilbilimsel seçimlerin de kaba olarak algılandığını ifade etmektedir. Bu yüzden de bir toplumda neyin nezaket, neyin kabalık olarak algılanacağı konusunda bir karara varabilmek için toplumsal

ilişkilerin mesafe, saygınlık, dayanışma, güç ve statü gibi boyutları dikkate alınmalıdır (2008: 281).

Verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere “mesafe, saygınlık, dayanışma vb. toplumsal ilişkilerin iletişim kodunda bir takım karşılıklar bulduğu bir olgu olan” (Demir, 2007: 165) nezaket insanların doğuştan sahip olduğu bir özellik olmanın ötesinde çeşitli toplumsallaşma süreçleriyle kazanılmaktadır. Nazik davranma eylemi birey tarafından gerçekleştirilmesine rağmen, eylemin kendisi toplumsal bir eylem olup toplum tarafından belirlenmektedir ve toplumsal etkileşimin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bir eylemin nazik olarak algılanabilmesi için standartlaşması ve hem eylemi gerçekleştiren hem de eylemden etkilenen kişi ya da etkileşimde yer alan üçüncü bir tarafça da bu standardın tanınması gerekmektedir (Reiter, 2000: 2). Hofstede (1984: 18), Reiter’in sözünü ettiği bu standardın, bireylerin hayatlarının erken dönemlerindeki toplumsallaşma sürecinin bir parçası olarak kazandıkları kolektif değerlere ve normlara dayandığını öne sürmektedir. Büyüklerimize gösterdiğimiz saygı, otobüste bir bayana yer vermek ya da elleri dolu olan birine kapıyı açmasında yardımcı olmak gibi nezaket kavramı altında ele alabileceğimiz bu davranışlar, Hofstede’e göre hayatımızın ilk yıllarında öğrenilmektedir.

Nezaket kavramının işleviyle ilgili bir dizi görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerin bir kısmı, başkaları için duyulan yakınlığı ifade etmektedir ve böylece toplumsal etkileşim süreçlerinin sürdürülmesine ya da bu süreçlerdeki uyumun yeniden tesis edilmesine yardım edilmektedir. Daha nötr bir duruş sergileyen bir başka görüş ise nezaketin toplumsal olarak kabul edileni yerine getirmek olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşler doğrultusunda da Lakoff (2004: 87) “nezaket olgusunu, kişisel ilişkilerde karşılaşılacak anlaşmazlıkların azaltılması için geliştirilen davranış şekilleri” olarak tanımlamaktadır ve bu görüş birçok araştırmacı tarafından da desteklenmektedir. Leech (1983:104) nezaketi, “uyumlu bir ilişki yaratmayı ve sürdürmeyi amaçlayan davranış şekilleri” olarak yorumlarken, Holmes (1995:5) ise nezaketi bir iyi niyet ve dostluk ifadesi olmasının yanı sıra bir tür yakınlık göstergesi olarak da tanımlamaktadır.

Toplumsal etkileşimlerimizdeki muhtemel anlaşmazlıkların / çatışmaların minimum düzeye indirilmesi için bir araç olarak görülen geleneksel nezaket modellerine karşılık Watts, Meier, Jary ve Held gibi birçok araştırmacı nezaketin ego merkezli

yönlerini dikkate almaya başlamıştır. Geleneksel nezaket modelleri daha çok dinleyici konumundaki kişinin itibarına yönelik gereksinimlere (face-needs) odaklanmaktadır. Ego-merkezli modellerde ise dinleyicinin gereksinimlerinden çok, konuşan kişinin kendi gereksinimlerini uzun ve kısa vadede göz önünde bulundurduğu, kendi itibarını (face) da koruyan davranış kalıpları sergilediği görülmektedir (Deutschmann, 2003: 29).

2.2. Nezaket Kavramıyla İlgili Görüşler

Fraser'a göre (1990) nezaket kavramıyla ilgili yapılan çalışmalar, toplumsal norm (social norm), konuşma ilkeleri (conversational maxim), itibar koruyucu model (face-saving) ve konuşma akdi (conversational contract) modeli ile farklı bakış açılarıyla yürütülmüştür.

2.2.1. Toplumsal Norm (Social Norm)

Toplumsal norm, her toplumun farklı toplumsal bağlamlar için kendi yerleşik kurallarının olduğunu ve bu kuralların bir bakıma görgü kurallarını oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu kurallar konuşma tarzımız, kullandığımız dilin resmîyet derecesi vb. kullanımları kapsamaktadır ve bazı dillerin 'sen' ve 'siz' kullanımları arasında yaptığı ayırım örnek olarak verilebilir (Deutschmann, 2003: 25 & Reiter, 2000: 6). Herhangi bir toplumsal norma uygun bir davranış sergilediğimizde pozitif bir değerlendirme, bir başka ifadeyle nezaket söz konusu iken; toplumsal norma aykırı davranıldığında ise negatif bir değerlendirme, yani kabalık durumu söz konusu olmaktadır (Fraser,1990: 22).

2.2.2. Konuşma İlkeleri (*Conversational Maxim*)

Konuşma ilkeleri, Grice'in ortaya attığı ana amacı konuşmada etkili bir bilgi değişiminin sağlanması olan “İşbirliği Prensiplerini” (Cooperative Principle) tamamlayıcı niteliktedir. Grice, konuşmanın genel özelliklerinden çok konuşma davranışının makullüğü ya da makul olmayışıyla ilgilenmiştir. Bu açıdan ele alındığında işbirliği prensipleri, doğrudan nezaket olgusuyla ilgili olmasa da, nezaket prensipleri gibi diğer birçok prensibin açıklanabilmesi için temel bir kaynak oluşturmuştur (Reiter, 2000: 6). Böylece Grice'in işbirliği prensiplerini dayanak noktası olarak kullanan Lakoff, Leech, Edmondson ve Kasher gibi birçok araştırmacı, konuşma ilkelerinin geliştirilmesine öncülük etmiştir.

Konuşma ilkeleri kapsamında, “nezaket prensipleri temelde kişisel ilişkilerde karşılaşılabilecek anlaşmazlıkların azaltılmasını” (Lakoff, 2004: 87) sağlayan bağıntısal ilişkileri ele almaktadır. Nezaket prensiplerinin en kapsamlısı Leech (1983) tarafından hazırlanmıştır. Leech genel anlamda nezaket prensiplerinin, kaba olarak nitelendirilebilecek düşüncelerin en aza indirilmesine ya da bir başka ifadeyle nezaket kavramı altında ele alınabilecek düşüncelerin artırılmasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir (1983: 81). Leech, nezaket prensiplerini aşağıda verilen altı farklı ilke ile detaylandırmaktadır.

- (I) İncelik İlkesi (Tact Maxim): başkalarına karşı sebep olunan zararın azaltılması ya da başkalarına sağlanan yararın artırılması
- (II) Büyüklük İlkesi (Generosity Maxim): bireyin kendine karşı bir yararı göz ardı etmesi ya da bir zararı kendine mal etmesi
- (III) Takdir İlkesi (Approbation Maxim): Başkalarını kötülememek ya da başkalarını övmek
- (IV) Alçakgönüllülük İlkesi (Modesty Maxim): Kendini övmekten kaçınmak ya da kendini ayıplamak
- (V) Uzlaşma İlkesi (Agreement Maxim): başkalarıyla aranızdaki anlaşmazlığı en aza indirme ya da uzlaşmayı en üst seviyeye çıkarma

- (VI) Sempati İlkesi (Sympathy Maxim): başkalarıyla aramızdaki antipatiyi en aza indirmek ya da sempatiyi en üst seviyeye çıkarma (Leech, 1983: 132)

Konuşma ilkeleriyle ilgili olarak çeşitli pragmatik ölçekler bulunmaktadır ve bu ölçekler, konuşmanın uygun incelikte olup olmadığının belirlenmesinde kullanılmaktadır:

- (I) Zarar / Fayda Ölçeği (The Cost – Benefit Scale): Bir eylemin konuşan kişiye ya da konuşmayı dinleyen kişiye zararı ya da faydası dikkate alınır.
- (II) İsteğe Bağlılık Ölçeği (The Optionality Scale): Bir eylemin, konuşmayı dinleyen kişinin ne ölçüde isteğine bağlı olarak gerçekleştiğini belirler.
- (III) Dolaylılık Ölçeği (The Indirectness Scale): Bir eylemde çıkarımlardan ne kadar yararlanıldığını belirler. (Leech, 1983: 123)

Bu üç ölçeğe ilaveten, Brown ve Gilman'ın (1960) 'güç' (power) ve 'dayanışma' (solidarity) kavramlarını çıkış noktası olarak alan 'hâkimiyet' (authority) ve 'toplumsal uzaklık' (social distance) ölçeklerinden de söz edilmelidir.

- (IV) Hâkimiyet Ölçeği (The Authority Scale): 'Güç' (power) açısından konuşucular arasındaki uzaklığın derecesini gösterir.
- (V) Toplumsal Uzaklık Ölçeği (The Social Distance Scale): Konuşmada yer alanlar arasındaki dayanışmanın derecesini gösterir. (Leech, 1983: 126)

Leech, belirlediği bu konuşma ilkelerinin hepsinin aynı derecede öneme sahip olmadığını belirtmektedir. Örneğin incelik ilkesinin, büyüklük ilkesinden; takdir ilkesinin de alçakgönüllülük ilkesinden daha güçlü olduğunu söyleyen Leech, böylece öne sürdüğü nezaket kavramında konuşucu değil de dinleyen konumundaki kişinin odak noktasında olduğunu ileri sürmektedir (1983: 133). Ancak, incelik ilkesinin büyüklük ilkesinden; takdir ilkesinin de alçakgönüllülük ilkesinden daha fazla dinleyen konumundaki kişiye odaklandığı anlamını çıkarmak her zaman doğru değildir. Özellikle de bu durumun kültüre bağımlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, farklı

kültürlerin farklı ilkelere daha fazla ya da daha az değer biçtiği görülebilmektedir (Reiter, 2000: 10).

Son olarak Leech'in konuşma ilkeleriyle ilgili eleştirilere değinmek gerekirse, bu yaklaşımın, belirli edim sözleri (illocutions) doğaları gereği nazik ya da kaba olarak değerlendirdiğinden söz edilmektedir (Watts, 2003: 69). Fraser, bir edim söz edimi gerçekleşirken nazik ya da kaba olarak değerlendirilebilir derken, aynı durumun edimin kendisi için söylenemeyeceğini ifade etmektedir (1990: 227). Fraser'ın değindiği bu durumu bir başka ifadeyle Reiter, bir edimin doğası gereği nazik ya da kaba olarak tanımlandığını; oysa kültürel ve durumsal bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin, doğası gereği kaba olduğu ifade edilen emretme edimi, sınıf ortamında bir öğretmenin öğrencisinden bir şey yapmasını buyurduğunda ise kaba olarak algılanmayabilmektedir. Bir diğer eleştiri de, nezaket olgusunu açıklamak için kaç tane prensip ve ilkenin gerekli olduğu konusunda Leech'in açık kapı bırakması teorik olarak sonsuz sayıda ilkenin varlığından söz edilebileceği hissini yaratabilmektedir (Reiter: 2000: 11).

2.2.3. Konuşma Akdi (Conversational Contract)

Fraser ve Nolen tarafından geliştirilen "Konuşma Akdi" yaklaşımı, Goffman'ın saygı (deference) kavramına göndermede bulunarak, nezaket kavramına yönelik alternatif bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Watts, 2003: 78). Nezaket kavramına yönelik yaklaşımların en kapsamlısı olan konuşma akdinin koşulları, konuşmada yer alan katılımcıların hakları ve yükümlülükleri tarafından belirlenmektedir; ancak tüm bu koşullar etkileşim esnasında ya da sonucunda da değişebilmektedir (Kasper, 2001: 188). Etkileşim esnasında hak ve yükümlülükler bazen yanlış anlaşılabilir ve bu durum da konuşmada yer alan katılımcıların hak ve yükümlülüklerini yeniden müzakere ederek anlaşmaya varmalarına yol açabilmektedir. Anlaşmaya varılamayan durumlarda ise nezaketin ötesinde kaba bir davranışla karşılaşma da söz konusu olabilmektedir. Hak ve yükümlülüklerin karşılıklı anlaşma

çerçevesinde sürdürüldüğü durumlarda, katılımcıların nezaket kavramı altına hareket ettiği söylenebilir (Watts, 2003: 78).

Konuşma akdinin koşulları, genel ve özel koşullar olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Genel koşullar, konuşma sırasının düzenlenmesi, konuşmanın netliği, hangi dillerin kullanılacağı gibi kültüre özgü kurallarla ilgilidir. Özel koşullar ise gerçekleşmesi beklenen konuşma şekillerinin ve bu konuşmaların içeriklerinin düzenlenmesini sağladığı için hiç şüphesiz büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, konuşma akdinin birkaç türü, konuşmada yer alan katılımcıların kurumsal kimlikleri bağlamında önceden düzenlenmektedir. Bir bankadan para çekmek, iş başvurusunda bulunan adaylarla görüşmek, akademik konferanslar vermek gibi eylemlerin hepsi yüksek oranda, konuşmada yer alan katılımcıların konuşma akdinin özel koşulları bakımından sahip olduğu kültürel bilgisinin bir kısmını oluşturan dilbilimsel ve toplumsal davranışlarla sınırlandırılmaktadır (Watts, 2003: 79).

Fraser ve Nolen, yukarıda da belirttiğimiz gibi konuşma akdi yaklaşımında, Goffman'ın toplumsal faaliyetin bir tamamlayıcısı olarak gördüğü saygı (deference) kavramını benimsemiştir. Konuşma akdinde gerekli olan saygının derecesi, konuşmada yer alan her bir katılımcı arasındaki kurumsal statü farklarına bağlıdır. Örneğin, ders esnasında bir öğrenci, öğretmenin anlattığı konuda bir bölümü anlamazsa, anlaşılmayan bölümün açıklanması için önce el kaldırarak öğretmenin dikkatini çeker ve 'Pardon. Bu bölümü tekrar açıklayabilir misiniz?' gibi bir ricada bulunur. Böylece öğrencinin hem kullandığı rica ifadesi hem de el kaldırarak öğretmenin dikkatini çekmesi içinde bulunulan toplumsal faaliyetin türünü düzenleyen politik davranış şeklinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır ve hiç şüphesiz öğretmenin sahip olduğu kurumsal statüye gösterilen saygının da göstergesidir (Watts,2003: 79).

2.2.4. İtibar Koruyucu Yaklaşım (Face – Saving)

Brown ve Levinson, tarafından tasarlanan 'itibar koruyucu yaklaşım' (face-saving) bugüne kadar ileri sürülmüş en etkili ve ilk sistematik nezaket yaklaşımı

olmuştur. İtibar koruyucu yaklaşım da tıpkı Lakoff ve Leech'in konuşma ilkesi yaklaşımı gibi Grice'in İşbirliği Prensipleri ve ayrıca Goffman'ın 'itibar' (face) kavramı üzerine kurulmuştur (Kasper, 2001: 187; Watts, 2003: 85 & Reiter, 2000: 11).

Brown ve Levinson, yaptıkları karşılaştırmalı çalışma ile birbiriyle hiçbir ilişkisi olmayan üç dilin (İngilizce, Tamil dili ve Tzeltal dili) konuşucularını, nezaket stratejilerini kullanma gerekçelerine göre ayırmak istemişlerdir. Ancak bu üç dilin konuşucuları arasında kullandıkları dilbilimsel stratejiler açısından birçok benzerlik fark edilmiştir. Brown ve Levinson yaptıkları bu çalışmada gözlemledikleri stratejileri diğer dillerde de gözlemlemişlerdir ve böylece nezaket kavramının da evrenselliği, konuşmayla ilgili etkileşimlerde düzenleyici bir faktör olarak kabul edilmiştir (Reiter, 2000: 11). Gözlemledikleri dilbilimsel benzerlikleri açıklamak ve iletişimi amaçlı ve akılcı bir faaliyet olarak yorumlamak için Brown ve Levinson, bir 'model kişi' (model person) önermesinde bulunmuştur. Doğal bir dili akılcı bir şekilde konuşan, iletişimsel amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli araçları akılcı bir şekilde belirleyebilen model kişi, konuşmada yer alan diğer katılımcıların ve tabii ki de kendi itibarını (face) tehdit edecek durumları değerlendirmek ve amacına ulaşmaya yönelik faaliyetini yürütürken doğabilecek bu tehditleri en aza indirecek uygun stratejileri seçmek zorundadır (Watts, 2003: 85). 'Akılcılık' ve 'itibar' Brown ve Levinson'a göre toplumun tüm yetkin yetişkin üyelerine atfedilmiş özelliklerdir ve herkes birbirleriyle etkileşimleri esnasında zarar görmüş ya da görebilecek itibarını korumak ister (Ogiermann, 2009: 11). Brown ve Levinson'ın yaklaşımının temelinde yatan itibar (face) kavramı, İngilizcedeki "itibar kaybetmek" (losing face) ve "itibar kazanmak" (saving face) terimlerinden alınmıştır ve ilk kez Goffman tarafından, başkalarının huzurunda insanların pozitif imajlarını koruma gereksinimi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Goffman, bireylerin, başkalarının imajlarını tehdit etmekten kaçındığını da belirtmiştir (Deutschmann, 2003: 30).

Brown ve Levinson'un itibar koruyucu yaklaşımı, bir üretim modeli olarak bireylerin dilbilimsel nezaketi nasıl ortaya koyduklarını anlatan bir teoridir. Model kişi, konuşan kişiyi temsil etmektedir ve dinleyici konumundaki kişi, ancak model kişinin nezaket stratejilerinden hangisini kullanması gerektiğine karar verebilmesi için dikkate alınmaktadır. Dinleyici konumundaki kişinin, model kişi tarafından kullanılan nezaket

stratejisine nasıl tepki gösterdiğine değinilmez, Brown ve Levinson'ın yaklaşımındaki odak noktası böylece konuşucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Watts, 2003: 85).

2.2.4.1. Nezaket Stratejileri

Brown ve Levinson, toplumun her yetişkin üyesinin kendi itibarı ve başkalarına karşı sundukları olumlu imajları hakkında endişeleri olduğunu ve kendileri dışında kalanların da benzer şekilde itibarlarına, olumlu imajlarına yönelik istekleri olduğunu farkında olduğunu farz ederek, itibar kavramını pozitif ve negatif olmak üzere iki başlık altında incelemektedir (Reiter, 2000: 12).

Pozitif itibar (positive face), toplumsal bir etkileşimde bireyin isteklerinin kabul edilmesi ve onaylanması olarak tanımlanırken; negatif itibar (negative face) ise başkaları tarafından engellenmeden, dayatmalara maruz kalmadan, özgür bir şekilde davranma olarak tanımlanmaktadır (Reiter,2000: 12 & Watts, 2003: 86). Goffman'ın da önermesiyle aynı doğrultuda olan itibar meselesi toplumsal etkileşim esnasında etkileşimde yer alan her katılımcının itibarının mümkün olduğunca korunmasını ve böylece her katılımcı için itibarı tehlikeye atacak durumların en aza indirilmesini içermektedir. Bu yüzden de nezaket stratejileri, a) dinleyicinin pozitif itibarını desteklemeyi ya da artırmayı; b) dinleyicinin hareket özgürlüğünü ihlal etmekten ve dayatmalardan sakınmayı amaçlayan stratejiler olarak karşımıza çıkacaktır (Watts, 2003: 86).

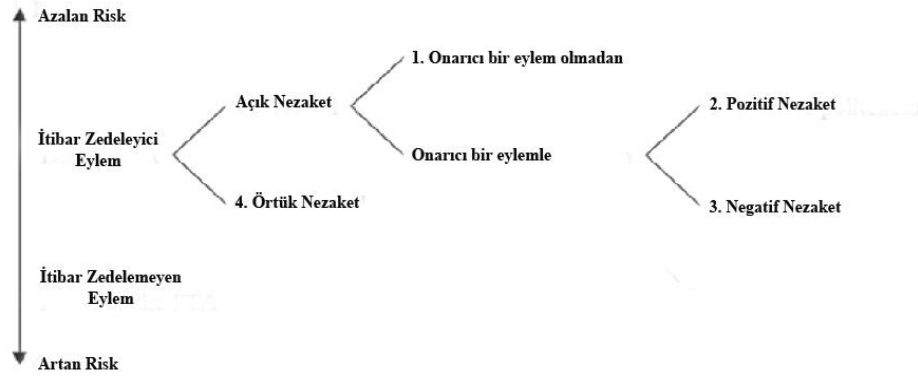
Brown ve Levinson, itibar-zedeleyici eylemleri (face-threatening acts), dinleyicinin ya da konuşucunun pozitif ve negatif itibarına karşıt yönde ilerleyen eylemler olarak tanımlamaktadır. Ricalar, emirler, tehditler, öneriler ve tavsiyeler, konuşucunun dinleyici üzerinde bir şeyi yapması ya da yaptığı belirli bir şeyden vazgeçmesi için baskı uygulamasından dolayı negatif itibarı zedeleyen eylemlere örnek gösterilebilir. Özürler ve iltifatları kabul etme eylemleri ise konuşucunun pozitif itibarını zedeleyen eylemlere örnek gösterilebilir. Buna neden olarak, özür dileme eyleminde konuşucunun önceden yaptığı itibar zedeleyici eylemden pişmanlık

duyduğunu ve bu yüzden de kendi itibarını zedelediğini; iltifatları kabul etme durumunda ise konuşucunun iltifata öyle ya da böyle karşılık vermek zorunda olduğunu hissettiğini söyleyebiliriz (Reiter, 2000: 13).

Tıpkı Leech gibi Brown ve Levinson da belirli bir durumda gerekli nezaketin derecesini belirlemek için kültürel öğelere duyarlı ve birbirinden bağımsız üç sosyal değişkene göre değerlendirilen bir ölçek tasarlamıştır. Bu değişkenlerden ilki konuşucu ve dinleyen kişi arasındaki toplumsal mesafedir (social distance). Katılımcılar arasındaki bağıl güç (relative power) ise ikinci değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal mesafede konuşucu ve dinleyici yatay farklılık düzleminde yer almaktadır ve bu değişken samimiyet derecesi ve etkileşim sıklığı gibi faktörleri kapsamaktadır. Bağıl güç değişkeninde ise konuşucu ve dinleyici dikey farklılık düzleminde yer alır ve bu değişken konuşucunun dinleyiciye isteklerini dayatma/yaptırma derecesini göstermektedir. Üçüncü değişken ise belirli bir kültüre ait yükümlülüklerin mutlak sıralaması (absolute ranking) olarak karşımıza çıkmaktadır. Levinson bu değişkeni kültüre bağımlı olarak görmektedir ve kültürlerin dayatma derecelerine göre eylemleri sıraya koyduğunu farz etmektedir (Reiter, 2000: 13 & Ogiermann, 2009: 11).

Brown ve Levinson'a göre bu üç ölçek itibar zedeleyici eylemin (face threatening act) şiddetini belirlemede kullanılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde model kişi bu ölçekleri göz önünde bulundurarak yapacağı hareketin itibar zedeleyici şiddetini değerlendirmeli ve uygun bir dilsel strateji seçerek yapacağı hareketten ya tamamen kaçınmalı ya da en azından yapacağı hareketin etkilerini yumuşatmalıdır (Watts, 2003: 86). Brown ve Levinson, etkileşimde yer alan katılımcıların itibar zedeleyici eylemlerden kaçınmasını ya da etkilerinin yumuşatılmasını sağlayacak beş stratejiden bahsetmiştir. Bu beş strateji kullanılan nezaket derecesine göre sıralanmıştır ve itibar kaybetme riski ne kadar yüksekse, daha nazik bir strateji kullanılmaktadır (Reiter, 2000: 14).

Şekil 4: Brown ve Levinson'ın Nezaket Stratejileri: Ogiermann, 2009:12

Brown ve Levinson'a göre itibar zedeleyici eylemden kaçınmayı ya da farklı biçimlerde itibar zedeleyici eylemleri gerçekleştirmeyi tercih edebiliriz. İtibar zedeleyici eylemler açık nezaket (on record) ya da örtük nezaket (off record) şeklinde gerçekleştirilebilir. Açık nezaket ise itibar kaybına yönelik bir risk söz konusu olmadığında, konuşmada yer alan katılımcıların, konuşan kişinin iletişimsel niyeti hakkında bir şüphesi olmadığı, katılımcıların birbirlerini yakından tanıdığı durumlarda herhangi bir onarıcı eylem gerektirmeden dolaysız, kesin ve açık bir şekilde gerçekleştirilir. Açık nezaketin bir diğer gerçekleştirilme şekli ise onarıcı eylemleri gerekli kılmaktadır. Bu eylemler de pozitif ve negatif nezaket stratejilerini kullanmayı gerektirmektedir (Reiter, 2000: 14 & Kasper, 2001: 188). Pozitif nezaket, konuşan ve dinleyen arasındaki yakınlığı vurgulamaktadır, bir başka ifadeyle toplumsal mesafenin azalarak yerini dayanışma ve yakınlığa bıraktığı, resmîyetin daha az olduğu durumlarda pozitif nezaket stratejileri kullanılmaktadır: *Kapıyı kapatsana, ekmeği uzatsana vb.* Negatif nezaket ise toplumsal mesafenin arttığı ve daha resmî durumlarda kullanılmaktadır. Negatif nezaket, dinleyiciye dayatmada bulunmadan istenilen eylemin yapılıp yapılmaması konusunda dinleyiciye özgürlük alanı sağlayan stratejilerdir: *Kapıyı kapatabilir misiniz? Örtük nezaket (off record) ise itibar kaybına yönelik risk yüksek olduğunda tercih edilen bir stratejidir. Doğrudan söylenmesi sakıncalı görülen durumlarda tercih edilmektedir ve dinleyiciye mesaj ima yoluyla aktarılır. Bu strateji ile ima edilen eylemin reddedilme riski de büyük oranda azalmaktadır. Son strateji de ise*

risk çok çok büyük olduğu için itibar zedeleyici eylemden tamamen kaçınılır ve sessiz kalma yoluna gidilir (Reiter, 2000: 14 & Demir, 2007: 165).

2.3. Özür Teriminin Sözlük Anlamı

11. yüzyıla kadarki Tarihsel Türk dil alanında özür kavramına karşılık özel bir terim taradığımız kaynaklarda tanıklanamamaktadır. Bununla birlikte ilk defa 11. yüzyıl eserlerinden Divanü Lügat-it Türk'te tanıklanan keçür- “bağışlamak, affetmek” fiili bir özür ifadesi olarak yorumlanabilecek mesaj içeriğine sahip görünmektedir. DLT’de bu fiil, iki yerde tanıklanabilmektedir: beg yaz:uk keçürgülük erdi “The emir should have forgiven the sin” (CTD II, 1984: 46), beg anıng ya:zukın keçürdi “The emir pardoned his sin” (CTD II, 1984: 3). Bu fiil, daha sonra modern Türk dillerinde yaygın özür dileme işaretleyicisi olarak kullanım alanı bulmuştur: Çuv. kasar-, Kaz. keşir-, Kırg. keçir-, Özb. keçir-. Öte yandan aynı fiil, Anadolu sahasında da Tarama Sözlüğü’ne göre XIV. yüzyıla kadar “affetmek ve bağışlamak” anlamlarında kullanılmıştır. (TS III, 1967:1621). Tarama sözlüğünde dikkat çeken bir diğer husus ise özür kavramı için XVI. yüzyılda dak “özür, kusur” biçiminde özel bir sözcüğün kaydedilmiş olmasıdır (TS II, 1965: 969). Ancak bu özür ifadesi bugün Standart Türkçede ve Anadolu Ağızları’nda tanıklanamamaktadır.

Bugün Standart Türkiye Türkçesinin yaygın özür ifadelerinin başında gelen *özür dile-* deyimindeki Arapça kökenli *özür* kelimesi ise görebildiğimiz kadarıyla 14. yüzyılın başlarında ödünçlenmiştir. Bu anlamda 1310 tarihinde kaleme alındığı düşünülen Kısasu'l-Enbiyā adlı eser, Arapça ‘özl kelimesinin tanıklandığı erken kaynaklardan biridir (Ata, 1997 : 515). Yine tarama sözlüğünde “suçunu itiraf edip af dilemek, özür dilemek, suçunun bağışlanmasını istemek” anlamında kullanılan bir başka ifade ise “suç dilemek / suçun dilemek” olarak karşımıza çıkmaktadır (TS V, 1971: 3568).

Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlüğü’nde özür (apology) “bir kusurun, bir suçun elde olmadan yapıldığını ileri sürme veya bu kusurun hoş görülmesini

gerektiren sebep, mazeret” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük II, 1988: 1150). Mevcut modern sözlüklerde de özür ifadesi şu şekillerde açıklanmaktadır: “bir kusurdan, başarısızlıktan duyulan pişmanlığın sözlü ya da yazılı olarak ifade edilmesi” (Collins English Dictionary, 2013b); “yanlış yaptığımız bir şey hakkında üzgün olduğumuzu söyleme ya da yazma” (Longman Dictionary of Contemporary English, 2013b); “Bir yanlışla ya da probleme sebep olan şey için söylenen bir söz ya da yapılan açıklama” (Oxford Advanced Learner’s Dictionary).

Tanımlamalardan anlaşılacağı üzere, bir özür eyleminin gerçekleşebilmesi için ilk olarak bir kusur işlenmesi ya da bir özü gerektirecek bir şey söylenmesi gerekmektedir. Ne tür ifadelerin özür ifadesi olarak değerlendirilmesi gerektiğiyle ilgili Holmes, “ilk olarak bir eylemin gerçekleşmesi gerektiğini ve A kişinin bu eylemin B kişisini rahatsız ettiğine inanması ve bunun sonucu olarak da A kişinin bu eylemin sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğini” vurgulamaktadır (1990, 161).

2.4. Özür Dileme Eyleminin İşlevleri

Birçok düşünür tarafından özür dileme eyleminin işlevleri hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Başta Goffmann olmak üzere, bu düşünürlerin bazıları, özür dileme eyleminin uzlaştırıcı işlevi üzerinde durarak, özür dileme eylemini bir rahatsızlığın ya da kusurun ortadan kaldırılması için bir çözüm (remedy) ve toplumsal dengenin ve uyumun sağlanmasına yardımcı olan bir ritüel olarak görmektedir (Leech 1983: 125 & Deutschmann, 2003: 38). Olshtain & Cohen da, toplumsal normların ihlal edildiği bir davranışın sonucu olarak rahatsızlık hisseden bireyden özür dilenmesi işleri yoluna sokma amacı güden bir eylemi ya da ifadeyi gerekli kıldığını belirtmektedir (1983, 20).

Benzer şekilde Holmes de, özür dileme eylemini şu şekilde açıklamaktadır (1990: 159) :

Özür dileme, B kişinin itibar gereksinimlerini karşılamak ve A kişinin vermiş olduğu rahatsızlığın giderilmesi için gerçekleştirilen ve böylece A ve B kişileri arasındaki uyumun yeniden sağlanmasına yardımcı olan bir söz edimidir. (A kişisi özür dileyen kişiyi, B kişisi de rahatsız edilmiş kişiyi temsil etmektedir)

Sosyal bir eylem olan özür, bir etkileşimde yer alan katılımcılar arasındaki iyi ilişkilerin devam etmesini amaçlamaktadır. Özür dilemenin, hem yaygın anlamda hem de hitap ettiğimiz kişinin itibar gereksinimlerine özen gösterdiğimiz daha teknik bir anlamda bir tür nezaket eylemi olduğunu söyleyebiliriz (Holmes, 1990: 156-157).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, özür dileme eyleminin nezaket kavramıyla ortak bir noktada buluştuğunu görmek mümkündür. Leech (1983) tıpkı Goffman gibi özür dileme eyleminin bir rahatsızlığın giderilmesindeki onarıcı etkisinden söz etmektedir. Ego-merkezli nezaket çalışmalarında ise özür dileme eyleminin işlevi, muhtemel gerginliğin yatıştırılması ya da toplumsal uyumun yeniden sağlanması değil de, konuşucu durumundaki kişinin kamuoyundaki imajının düzeltilmesidir. Bir başka görüşe göre de özür dilemeyi gerektiren birçok durum toplumsal olarak kabul edilir olanı yapmayı gerektirmektedir (Deutschmann, 2003: 39).

Özür dileme eyleminin işlevlerine göre, yapılan çalışmalarda genellikle, konuşucuyu ve dinleyiciyi destekleyen iki farklı yaklaşım kullanılmaktadır. Konuşucuyu destekleyen yaklaşımda, özürler konuşucu hakkındaki izlenimlerin ya da konuşucunun zedelenen imajının düzeltilmesi için araç olarak görülmektedir. Dinleyiciyi destekleyen yaklaşımda ise dinleyicinin itibar gereksinimlerinin giderilmesine yönelik bir tutum izlenmektedir. Konuşucuyu destekleyen bakış açısı sosyal psikoloji çalışmalarında daha çok görülürken, Brown ve Levinson'ın nezaket teorisini dayanak noktası olarak alan (sosyo)pragmatik çalışmalarının çoğunda da dinleyiciyi destekleyen yaklaşım tercih edilmektedir. Bu yaygın iki yaklaşımın dışında, özür dileme davranışının bütününde ön bir şart olarak kabul edilen 'sorumluluk bağı' yaklaşımını da çalışmalarında kullananlar olmuştur (Meier, 1998: 221).

2.5. Özür Dileme ve İtibar Kavramı

Sosyal bir eylem olan özür dileme, bir etkileşimde yer alan bireyler arasındaki iyi ilişkilerin devam etmesini amaçlayan nezaket stratejileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde de özür dileme eyleminin itibar kavramı ile birlikte incelenmesi gerekmektedir. Özür dileme eyleminin, bir rahatsızlığa maruz kalmış dinleyiciye destek sağlama amacına hizmet ettiğini vurgulayan Olshtain, konuşucu durumundaki kişinin özür dileme eylemini gerçekleştirmeye karar vererek, bir bakıma verilen rahatsızlığın sorumluluğunu üstlendiğini ve hatasını kabul ettiğini ifade etmektedir. Böylece özür dileme eylemi, dinleyici için itibar koruyucu bir eylem olurken konuşucu durumundaki kişi için ise itibar zedeleyici bir eylem olmaktadır (Deutschmann, 2003: 39).

Bir etkileşimde yer alan konuşucu açısından değerlendirildiğinde, özürlerin belli bir miktarda itibar kaybına sebep olduğu söylenebilir. Olshtain'ın da ifade ettiği gibi özür dileyerek hata yaptığımızı ve bu hatanın da sorumluluğunu üstlendiğimizi ifade ederiz. Ancak özür dileme eyleminin gerçekleşmesi herkes için her zaman çok kolay olmamıştır. Bu yüzden ki birçok kişinin bazı durumlarda özür dilemek istemediği ya da özür dileme konusunda zorlandığı söylenebilir. Tannen (1998), bu durumu Clinton'un Monika Lewinsky'yle ilişkisinin gün yüzüne çıktığı ve basın ağır eleştirilerine maruz kaldığı olayı örnek vererek açıklamaktadır. Tannen, Clinton'ın yaşadığı ilişkiden dolayı kamuoyundan özür dilerken, “üzgünüm” ya da “özür dilerim” gibi net özür ifadelerini kullanmadığını ve bunu da kamuoyu önündeki güçlü imajını zedelememek için yaptığını ileri sürmüştür. Clinton, doğrudan özür ifadelerini kullanmak yerine, “hataydı”, “kişisel bir başarısızlık” gibi ifadeleri kullanarak hatasını kabul ettiğini göstermektedir ve aynı zamanda “işleri yoluna sokmalıyım ve ne yapmam gerekiyorsa yapmaya hazırım” şeklinde ifadeler kullanarak da bu hatanın sonuçlarına katlanacağı ve işleri düzeltmek için gerekli adımları atacağı yönünde söz vermiştir. Kamuoyu önünde zayıf görünmemek adına Clinton böyle bir özür dileme stratejisini tercih etmiştir. Her ne kadar basın tarafından yeterince özür dilemediği konusunda suçlanmalara maruz kalsa da Clinton'ın söyledikleri, bir özür işlevi görmektedir ve

Amerikan halkı bu ifadelerden yeterince tatmin olmuş olacak ki Clinton bu olaydan sonra da başkan olarak görev yapmaya devam etmiştir.

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere özür dileme eylemi bir yandan taraflar arasındaki uyumun yeniden sağlanmasına yardımcı olurken, bir yandan da konuşucunun yani özür dileyen kişinin zayıf görünmesine de sebep olabilir. Ancak durum her zaman bundan ibaret değildir. Bazı durumlarda ise özür dileme eyleminin konuşucu durumundaki kişinin itibarını zedelemek yerine başkaları nezdindeki imajını güçlendirdiği de söylenebilir. Özellikle de konuşucu yapmış olduğu hatanın aslında onun karakterine aykırı bir davranış olduğunu göstermek ister. Bu yüzden de özür dileme eylemi beraberinde açıklama yapma ihtiyacı doğurmaktadır ve konuşucu aslında karakterine aykırı bir davranış sergileyerek hata yaptığını göstermek ve dinleyici nezdindeki zedelenen imajını düzeltmek için özür dilemektedir (Deutschmann, 2003: 41 & Holmes, 1990:163).

Kısaca özetlemek gerekirse, özür dileme eylemi çok yönlü olma özelliğiyle bize bir etkileşimde yer alan tarafları ayrı ayrı değerlendirme gerekliliği sunmaktadır. Brown ve Levinson'ın nezaket teorisine göre özür dileme eylemi her ne kadar da, dinleyicinin itibar gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik negatif nezaket örneği olarak görülse de yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere konuşucunun da itibar gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik durumlar da söz konusudur.

2.6. Özür Dileme Stratejileri

Özür dileme eyleminin dinleyiciyi ya da konuşucuyu destekleyen nitelikte olması ya da sorumluluk ağı ilkesinin bir ön koşul olarak kabul edilmesi, özür dileme eylemiyle ilgili sınıflandırmaların yapılmasında ve özür dileme stratejilerinin belirlenmesinde çeşitli farklılıklara yol açmaktadır. Sonuç olarak da özür dileme eylemiyle ilgili farklı sayıda ve türde kategoriler ortaya çıkmaktadır.

Örneğin Holtgraves'ın özür dileme eylemiyle ilgili yaptığı sınıflandırmaya göre üç (3) kategori bulunurken, Olshtain & Cohen beş (5), Trosborg yedi (7), Meier ise on yedi (17) farklı kategoriyle özür dileme stratejilerini sınıflandırmıştır. Bu kategorilerin oluşturulmasının altında yatan sebepler neredeyse hiç tartışma konusu olmadığı için bu kategorilerin ilkeli bir şekilde değerlendirilmesi de zorlaşmaktadır ve sonuç olarak da birbiriyle tutarsız ya da birbiriyle kesişen birçok çalışma ortaya çıkmaktadır (Meier, 1998: 222).

Hangi özür dileme stratejisinin seçileceği verilen rahatsızlığın doğasına ve şiddetine, etkileşimin gerçekleştiği duruma ve etkileşimde yer alan bireylerin birbirine yakınlık derecesine, cinsiyetine göre değişiklik göstermektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak uygun strateji ya da birkaç stratejiden oluşan bir kombinasyon seçilmektedir (Özyıldırım, 2010: 181).

2.7. Toplumdilbilimsel Açıdan Özür Dileme Eylemi

Toplumdilbilim daha önce de belirttiğimiz gibi dil ile toplum arasındaki ilişkileri inceleyen ve farklı toplumsal bağlamlarda farklı dil kullanımlarının nasıl gerçekleştiğiyle ilgilenen bir disiplindir. Toplumdilbilimsel araştırma yöntemi dilin, yaş, cinsiyet, sosyal sınıf, eğitim gibi toplumdilbilimsel faktörlerden nasıl etkilendiğini ve şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Toplumdilbilimsel analiz, özür dileme eylemi içinde bulunan bireylerin ait oldukları toplumsal grubu, bireylerin özür dileme eylemiyle ilgili tercihlerini ve beklentilerini birbiriyle ilişkilendirmektedir. Daha geniş bir kültürel geçmişe sahip olmak özür dileme eyleminin gerçekleşmesini gerektirecek durumların anlaşılmasında ve uygun formların seçilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Lakoff, 2001: 211).

Kültürel geçmiş gibi cinsiyet de kadın ve erkeklerin farklı özür dileme stratejileri tercih etmelerine sebep olmaktadır. Tannen, bu durumu kızların ve erkeklerin büyüme döneminde içinde buldukları sosyal ortamların farklılığından kaynaklandığını ve bu

konuşma farklılıklarının yetişkinlik dönemlerine de yansıdığını ifade ederek açıklamaktadır. Bu farklılıklar da kadın erkek konuşmalarında her iki cinsin birbirlerini yanlış anlamalarıyla sonuçlanabilmektedir (Schilling, 2011:226). Farklı özür dileme şekillerimiz ayrıca yaş, gelir durumu, meslek, etnik köken gibi faktörlerden de etkilenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA (DICLE ÜNİVERSİTESİ ARAŞTIRMA BULGULARI)

3.1. Kullanılan Özür İfadelerinin Sınıflandırılması

Dicle Üniversitesi öğrencilerine uygulanan anket çalışmasıyla elde edilen veriler değerlendirilerek, özür ifadeleri çeşitli kategoriler altında sınıflandırılmıştır. Bugüne kadar yapılan özür çalışmaları (Blum-Kulka & Olshtain 1984; Fraser 1981; Olshtain & Cohen 1983; Meier 1992) incelenerek bu çalışmalarda kullanılan sınıflandırmalardan Olshtain & Cohen'in (1983) sınıflandırması esas alınmıştır.

Olshtain & Cohen, özür ifadelerini aşağıda verilen beş (5) ana kategori ve bunların alt kategorileri ile sınıflandırmıştır.

1. **Özür ifadelerinin kullanımı**
  - 1.1.1. Pişmanlık ifade eden özürler
  - 1.1.2. Özür sözcüklerinin kullanımı
  - 1.1.3. Bağışlanmayı içeren ifadeler
2. **Bir durumun açıklanmasıyla özür dileme**
3. **Sorumluluğun üstlenilmesiyle özür dileme**
  - 3.1.1. Suçun üstlenilmesi
  - 3.1.2. Kendini savunma yoluyla
  - 3.1.3. Karşı tarafın bir özrü hak ettiğine
4. **Verilen rahatsızlığın giderilmesiyle özür dileme**
5. **İşlenen kusurun bir daha tekrar edilmeyeceğini bildiren özür ifadeleri** (Olshtain & Cohen, 1983: 22-23)

Olshtain & Cohen, belirledikleri bu kategorilerin sayısının bir dilden diğerine farklılık gösterebileceğinden ve bir dilde yaygın olan bir kategorinin başka bir dilde aynı derecede yaygın olmayabileceğinden de söz etmiştir (1983, 22). Yukarıdaki sınıflandırma esas alınarak, kullanılan özür ifadelerinin on yedi farklı kategori altında

toplandığı bir sınıflandırma geliştirilmiştir ve bu bölümde Tablo 1’de görülen özür ifadelerine yönelik her bir kategori ayrı ayrı örnekleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Özür İfadelerinin Sınıflandırılması

ÖZÜR İFADELERİ	Cevaplar	
	Sıklık	Yüzde
Özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla özür dileme	142	%31,8
Pişmanlık bildiren ifadelerle özür dilemek	30	%6,7
Bağışlanmayı içeren ifadelerle özür dilemek	141	%31,5
Bir açıklama / mazeret içeren özür ifadeleri	2	%0,4
Suçtu kabullenme yoluyla özür dilemek	5	%1,1
Birinin bir özü hak etmesi	3	%0,7
Yapılan şeyin kastı olmadığını ifade eden özür ifadeleri	38	%8,5
Suçtu karşı tarafa yükleyerek özür dilemek	2	%0,4
İşlenen kusurun tekrar edilmeyeceğini ifade eden özürler	11	%2,5
Suçluluğun hafife alınmasını ima yollu özür ifadeleri	2	%0,4
Tekrarlar ve pekiştirme edatları kullanılması yoluyla özür	26	%5,8
Yerel dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri	4	%0,9
Yabancı dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri	9	%2,0
Dil dışı öğeler yoluyla özür dileme	3	%0,7
Dinsel inanışların etkisi ile özür dileme	26	%5,8
Beddua içeren özür ifadeleri	2	%0,4
Yalvarma / yakarma yoluyla özür	1	%0,2
TOPLAM	447	%100,0

3.1.1. *Özür Sözcüklerinin Kullanımı Yoluyla Özür Dileme*

Olshtain & Cohen bu grupta yer alan ifadelerin doğrudan özür ifadelerini oluşturduğunu ve her dilin bu tip doğrudan özür sözcüklerini içeren ifadelere sahip olduğunu belirtmektedir (1983, 22).

Özür ifadeleriyle ilgili yapılan birçok çalışmada, doğrudan *özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla* özür dileme eylemi için çeşitli bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin Holmes, Yeni Zelanda’da yaptığı çalışmasında, bu grupta yer alan ifadelerin daha çok resmî etkileşimlerin söz konusu olduğu durumlarda ve etkileşimde yer alan bireylerin birbirini tanıdığı ancak yakın arkadaş olmadıkları durumlarda ya da yazı dilinde tercih edildiğini ifade etmektedir (1990, 173). Özyıldırım ise Türkiye’de yaptığı çalışmasında, ‘özür dilerim’ ifadesinin, özür dileme eyleminin doğrudan konuşucu tarafından ve konuşucunun iradesinde gerçekleştirildiğini ve Türkçede ödünç sözcükler arasında yer alan ‘pardon’ sözcüğünü özür dilerken kullananların, bu ifadeyi kullandıklarında kendilerini özür diliyormuş gibi hissetmediklerini ifade ettiğini belirtmiştir (2010, 188). ‘*Özür dilerim*’ ifadesine göre ‘*pardon*’ ifadesi daha hafif bir özür dileme stratejisi olarak Özyıldırım’ın çalışmasında kendini göstermektedir.

Bizim araştırmamızda ise *özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla özür dileme* başlığı altında değerlendirdiğimiz ifadeler, % 31,8’lik bir oranla en fazla kullanılan ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmamızın katılımcıları tarafından farklı kombinasyonlarla kullanılan ‘*özür dilerim*’ ve ‘*pardon*’ ifadeleri edebi kaynaklarda şu şekilde tanıklanmaktadır:

“Celal bey, kaç gündür sizi arıyorum. Gecenin bu saatinde rahatsız ettiğim için **özür dilerim...**” (Pamuk, 2009: 231)

“Dünyada beni düşünen hiçbir kadın yok. **Pardon.** Hata ettim. Eksik olmayın siz varsınız.” (Tahir, 2005: 93)

3.1.2. Pişmanlık Bildiren İfadelerle Özür Dileme

Bu başlık altında inceleyeceğimiz ‘üzgünüm’ ifadesi, birçok özür çalışmasında (Owen 1983, Holmes 1990, Meier 1992, Mattson Bean & Johnstone 1994 ve Aijmer 1996) ve İngiliz Ulusal Korpusu’nda, en fazla kullanılan ifadeler arasında yer almaktadır. Mattson Bean & Johnstone’un çalışmasında ‘üzgünüm’ ifadesi % 77’lik bir oranla kullanılırken, Aijmer’in çalışmasında ise bu oran % 83,7’ye çıkmaktadır (Deutschmann, 2003: 51). Holmes’ün Yeni Zelanda’da yürüttüğü çalışmasında ise ‘üzgünüm’ ifadesi % 79’luk bir oranla karşımıza çıkmaktadır (Holmes, 1990: 175). İngiliz dili üzerine yapılan bu çalışmalar, özür ifadeleri kapsamında İngiliz dilinin bir tür ‘üzgünüm’ dili olduğunu göstermektedir.

İngiliz dilinin yanı sıra, Lehçe ve Rusça üzerine yapılan özür çalışmalarında da ‘üzgünüm’ ifadesi için bir takım bulgulara rastlanmaktadır. Lehçede bu ifade pek sık olmasa da, bazı dilbilimcilerce dolaylı özür formları arasında değerlendirilmektedir. ‘üzgünüm’ ifadesinin Rusça karşılığı olan *žal* ya da *žalko* ifadesine, Rus dilbilimcilerin özür çalışmalarında tartışma konusu olarak bile yer vermedikleri bilinirken, Rathmayr (1996), İngiliz dilinin Rusça üzerindeki etkisinden bahsederken, yakın bir zamanda pişmanlık içeren ifadelerin, özür dileme eylemi için kullanılan dolaylı formlar arasında gösterilebileceğine vurgu yapmaktadır (Ogiermann, 2009: 108).

Bu çalışmada % 6,7 oranında *pişmanlık bildiren ifadelerle özür dileme* eyleminin gerçekleştiği görülmektedir ve bu ifadeler en fazla kullanılan özürler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Bu başlık altında, ‘üzgünüm’, ‘pişmanım’, ‘keşke olmasaydı’ gibi ifadelerle rastlanmıştır. Bu ifadelerle ilgili edebî kaynaklarda şu örneklerle rastlanmaktadır:

“Yani beni hiç sevmedin... Notları ele geçirmek de çok önemli değildi, yani öğreneceğini öğrenmiştin zaten... Sadece Ayşegül’e ders vermek için hayatıma girdin, öyle mi?”

Üzgünüm ama öyle. Aynen öyle!” (Öktem, 2003: 145)

“Israr etmiş olduğuma **pişmanım** Seniha Abla... Çünkü dün akşam aynı meseleye temas ettiğim zaman eniştem gene uzun uzun sustu, nihayet bir ölüm sayhası kopararak düşüp bayıldı.” (Ayverdi, 2007: 200)

3.1.3. *Bağışlanmayı İçeren Özür İfadeleri*

Bu ifadeler, özür sözcüklerinin kullanıldığı ifadelerle karşılaştırıldığında, özür dileme eylemi daha dolaylı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu tür ifadelerin kullanıldığı cümlelerde özne birinci tekil şahıs olmaktan çıkıp, ikinci tekil şahsa dönüşmektedir. Doğal olarak da özür dileme eylemi de konuşucu merkezli olmaktan çıkıp, dinleyici merkezli bir eylem halini almaktadır. İkinci tekil şahsın özne olarak kullanılması da, doğrudan olma derecesini azaltmaktadır. Bunun nedenini konuşucunun bir yandan kendini eylemi yapan kişi olarak görmemesine; bir yandan da dinleyici tarafından affedilmeyi istemesine bağlayabiliriz. Bu da mesajın daha dolaylı bir şekilde aktarılmasına neden olmaktadır (Özyıldırım, 2010: 188).

Çalışmamızda *bağışlanmayı içeren özür ifadeleri*, % 31,5’lik bir oranla kullanım sıklığı açısından ikinci sırada yer almaktadır. ‘*affedersin*’, ‘*kusura bakma*’ ve ‘*bağışla*’ gibi ifadeler, bu kategoride yer alan ifadeler arasındadır ve edebî kaynaklarda da şu şekilde tanıklanmaktadır:

“ - **Kusura bakma** Baytar, uyuyakalmışız.

- Kuyuya düştün sandım. Karmakarışık içki masasına bakıp.” (Tahir, 2005: 33)

3.1.4. *Bir açıklama / Mazeret İçeren Özür İfadeleri*

Bu başlık altında inceleyeceğimiz ifadeler, doğrudan ya da dolaylı olarak bir rahatsızlığa sebep olan durumun, bir özür sözcüğüne ek olarak ya da özür sözcüğü yerine bir *açıklama / mazeret* sunulmasını içermektedir. Bu durumda toplantıya geç

gelen biri, “*otobüs gecikti*” diyerek bir özür sözcüğü kullanmamasına rağmen, gecikmesine mazeret olarak otobüsün geç geldiğini göstererek, bir bakıma gecikmesinden kaynaklanan rahatsızlığın, kendi kontrolü dışında geliştiğini ima etmektedir (Olshtain & Cohen, 1983: 22).

Araştırmamızda, *bir açıklama / mazeret içeren ifadeler*, %0,4'lük bir oranla en az kullanılan özür ifadeleri arasında yer almaktadır. Tüm ifadeler içinde sadece iki kez kullanıldığı görülen bu ifadeler, Holmes'ün çalışmasında ise doğrudan özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla özür dileme eyleminden sonra, ikinci sırada tercih edilen ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Olshtain & Cohen'in (1983) de ifade ettiği gibi bir dilde yaygın bir şekilde tercih edilen kullanımlar, başka bir dilde aynı oranda tercih edilmeyebilmektedir. '*Böyle olacağını bilmiyordum*' ve '*geciktim çünkü alarm çalmadı*' ifadeleri, bu başlık altında katılımcılarımızın tercihleri arasında yer almaktadır.

3.1.5. Suçu Kabullenme Yoluyla Özür Dileme

Konuşucu konumundaki kişinin verdiği bir rahatsızlığın sorumluluğunu üstlenerek özür dilemeye karar vermesi, hatasını kabul ettiğini göstermektedir. Böylece gerçekleşen özür dileme eylemi, özür dileyen kişi için itibar zedeleyici bir eylem, özür dilenen kişi için ise itibar koruyucu bir eylem olmaktadır (Deutschmann, 2003: 39). Daha önce de bahsettiğimiz üzere, sosyal bir eylem olan özür dileme, bir etkileşimde yer alan bireyler arasındaki iyi ilişkilerin devam etmesini sağlayan nezaket stratejileri olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu başlık altında incelendiğinde de suçu kabullenme, özür dileyen kişi açısından başvurulan bir negatif nezaket stratejisidir.

Araştırmamızda bu başlık altında karşılaştığımız ifadeler, % 1,1'lik bir oranla karşımıza çıkmaktadır ve kullanılan bazı ifadeler de şu şekildedir: '*hatalıyım, kabul*', '*benim hatam*', '*suçluyum*', '*eşeklik ettim*'.

3.1.6. Birinin Bir Özü Hakk Etmesi

Tıpkı bir önceki bölümde olduğu gibi, burada da bir rahatsızlıktan dolayı özür dileyen kişinin sorumluluğu üstlenmesi söz konusudur. Sorumluluğun üstlenilmesinin yanı sıra, özür dilenen kişinin itibar gereksinimleri de karşılanmak istenmektedir ve özür dilenen kişinin haklı olduğunu vurgulayarak, iyi ilişkilerin devam ettirilmesine yönelik bir negatif nezaket stratejisi uygulanmaktadır.

'*Haklısın*' ve '*sen haklıydın*' gibi ifadeler, %0,7'lik bir oranla az tercih edilen ifadeler arasında yer almaktadır.

3.1.7. Yapılan Şeyin Kastî Olmaması

Bu başlık altında inceleyeceğimiz ifadeler, bir rahatsızlık durumunun konuşmacı tarafından istemeden yapıldığını vurgulamaktadır. Doğrudan özür sözcüklerinin yerine dolaylı ifadeler kullanımıyla verilen rahatsızlığın kasten yapılmadığı anlatılarak, özür dileyen kişinin dinleyici nezdindeki zedelene imajının da kurtarılmaya çalışıldığı söylenebilir. Deutschmann bu durumu, dönemin İsrail Sanayi Bakanı Ariel Sharon ile Başbakan Shimon Peres arasında çıkan bir gerginliği örnek göstererek açıklamaktadır. Bu gerginlikte özür dileyen taraf olan Sharon, niyetinin Peres'in şahsına yönelik ağır sözler sarf etmek olmadığını ifade ederek yanlış anlaşıldığını vurgulamaya çalışmıştır (Deutschmann, 2003: 41).

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere özür dileyen kişinin, hatasını üstlendiği ancak niyetinin tam olarak da ortaya çıkan durumu yaratmak olmadığını ifade etmesinden, hatasının sorumluluğunu dolaylı bir şekilde kabul etmesinden anlaşılmaktadır. Araştırmamızda bu tip ifadeler % 8,5 oranıyla dördüncü sırada tercih edilen özür ifadeleri olarak karşımıza çıkmaktadır ve kullanılan ifadeler arasında, '*istemeyerek oldu*', '*böyle olsun istemedim*', '*yanlış anladın*', '*öyle demek istememişim*', '*kasıtlı değildi*' gibi ifadeler yer almaktadır.

3.1.8. Suçu Karşı Tarafa Yükleyerek Özür Dileme

Özyıldırım'ın çalışmasına göre bu bölümde yer alan ifadeler, aslında bir özür ifadesinden ziyade negatif cevaplardan oluşan ifadelerdir. Yükseköğrenim görenler ve görmeyenler üzerinde uygulanan anket verilerine göre Özyıldırım, yükseköğrenim görmeyenlerin suçu karşı tarafa yükleyen ifadeler kullandıklarını saldırgan, kaba ve toplumsal olarak kabul edilemez cümleler sarf ettiklerini belirtmektedir. Yükseköğrenim görmeyenlerin sergilediği bu tutum karşısında ise, örgün eğitimin sadece hayat hakkında bizi bilgilendirmediği aynı zamanda farklı durumlarda toplumsal olarak kabul edilir şekillerde davranmayı da öğrettiği konusunda bir kanıya varılmaktadır (2010: 197).

Araştırmamızda suçu karşı tarafa yükleyen ifadeler % 0,4'lük bir oranla en az kullanılan ifadeler arasında yer almaktadır. '*Kabul et, sen de haksızdın*' ve '*sen de haksızdın*' ifadeleri bu başlık altında karşımıza çıkmaktadır.

3.1.9. İşlenen Kusurun Tekrar Etmeyeceğini İfade Eden Özürler

Bu başlık altında karşımıza çıkan ifadelerde, *işlenen suçun / kabahatin* gelecekte tekrar etmeyeceğine dair bir garanti bulunmaktadır. Bu araştırmada, '*bir daha olmaz*' ifadesi, bu başlık altında kullanılan tek ifade olarak karşımıza çıkmaktadır ve %2,52'lik bir kullanım oranı sergilemektedir.

3.1.10. Suçluluğun Hafife Alınmasını İma Yollu Özür İfadeleri

Bu bölümde yer alan ifadeler, özetle verilen rahatsızlığın etkilerinin olduğundan daha az gösterilmesini sağlayarak, özür dileyen kişinin bir bakıma suçluluk duygusunu da hafifletmesine yardımcı olmaktadır. Bu ifadeler de % 0,4 oranıyla en az kullanılan

özür ifadeleri arasında yer almaktadır. *'Tamam, oğlum uzatma'* ve *'bir şey olmaz, abartma'* ifadeleri bu başlık altında karşılaştığımız örnekleri oluşturmaktadır.

3.1.11. Tekrarlar ve Pekiştirme Edatlarının Kullanımı Yoluyla Özür Dileme

Özür ifadelerine, pekiştirme edatlarının ya da tekrarların eklenmesi, özür dileme eyleminin etkisini artırmaktadır. Bu başlık altında yer alan ifadeler, % 5,8'lik bir oranla en fazla kullanılan ifadeler arasında beşinci sırada yer almaktadır. *'Çok çok özür dilerim'*, *'çok pişmanım'*, *'gerçekten çok özür dilerim'*, *'çok pardon'* gibi ifadeler bu çalışmada karşımıza çıkan ifadeler arasında yer almaktadır.

3.1.12. Yerel Dillerin Etkisiyle Kullanılan Özür İfadeleri

Araştırmayı yürüttüğümüz Diyarbakır ilinde Türkçenin dışında Kürtçe, Zazaca ve Arapça da konuşulan diller arasında yer almaktadır. Bu diller, bireylerin günlük hayatlarında birçok dilsel ihtiyacın karşılanması için dönüşümlü olarak, bazen de bir arada kullanılmaktadır. Bu kapsamda özür dileme eylemi için de bu dillerden bazı ifadeler bu çalışmada karşımıza çıkmıştır. *'Bê hemdî bû'* (yanlışlıkla oldu), *'kusûrê mezeneke'* (kusura bakma), *'min biborîne'* (afedersin), *'bi bexşîne'* (bağışla) gibi ifadeler, % 0,9'luk bir oranla az kullanılan ifadeler olarak bu çalışmada yer bulmuştur.

3.1.13. Yabancı Dillerin Etkisiyle Kullanılan Özür İfadeleri

Yerel dillerin etkisi gibi, *yabancı dillerin de etkisi* az da olsa özür ifadelerinin tercihinde rol oynamaktadır. Popüler kültürün de etkisiyle, kullanılan özür ifadeleri arasında *'pardon'*, *'sorry'*, *'gerçekten sorry'*, *'excuse me'* gibi yabancı kökenli tercihlere rastlamak mümkündür. Bu başlık altında sözünü ettiğimiz özür ifadeleri, %2'lik bir orana karşılık gelmektedir.

3.1.14. Dil Dışı Öğeler Yoluyla Özür Dileme

Anket çalışmamızda yer alan katılımcıların, “günlük yaşantınız içerisinde hangi özür ifadelerini kullanırsınız?” sorusuna verdikleri cevaplar arasında dilsel ifadelerin dışında da bir takım stratejiler kullandıkları tespit edilmiştir. Bu soruya ‘*ufak bir tebessümle*’, ‘*büyüklerimin elini öperek*’ ve ‘*hediye alarak*’ hatalı / pişman olduğumu belli ederim, karşı tarafın gönlünü alırım cevapları verilmiştir. Dil dışı öğelerin kullanımı % 0,7’lik bir oranla karşımıza çıkmaktadır.

3.1.15. Dinsel İnanışların Etkisiyle Özür Dileme

Dinsel inanışların etkisiyle, ‘*hakkını helal et*’ ifadesi özür dileme bağlamında % 5,8’lik bir oranla en fazla kullanılan ifadeler arasında beşinci sırada yer almaktadır.

3.1.16. Beddua İçeren Özür İfadeleri

Beddua içeren ifadelerin özür dileme işleviyle kullanılması bir tür pekiştirme görevi görerek, özür dileme eylemin etkisini artırmaktadır. Bu tür bir ifadeyle özür dileyen kişinin, işlediği kusur sonucundaki pişmanlığının derecesini artırmaktadır. Bu başlık altında kullanılan ifadeler, % 0,4’lük bir oranla en az kullanılan ifadeler arasında yer bulmuştur. ‘*Affetmezsen ölümü gör*’ ve ‘*öleyim*’ ifadeleri, bu çalışmada kullanılan beddua içeren ifadelerdir.

3.1.17. Yalvarma ve Yakarış Yoluyla Özür Dileme

Yalvarma ve yakarış yoluyla özür dileme eyleminin gerçekleştirilmesi ‘*ayaklarına kapanayım*’ ifadesiyle % 0,2’lik bir oranla karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Özür İfadelerinin Toplumdilbilimsel Analizi

Bu bölümde yukarıda sözü edilen özür ifadeleri, cinsiyet, yaş, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenleri ile toplumdilbilimsel açıdan değerlendirilecektir.

3.2.1. Cinsiyet

Cinsiyet değişkeni bağlamında araştırmamızın verilerini değerlendirmeden önce bugüne kadar yapılmış özür çalışmalarında, cinsiyet ve özür dileme eylemiyle ilgili bulgulara değinilecektir.

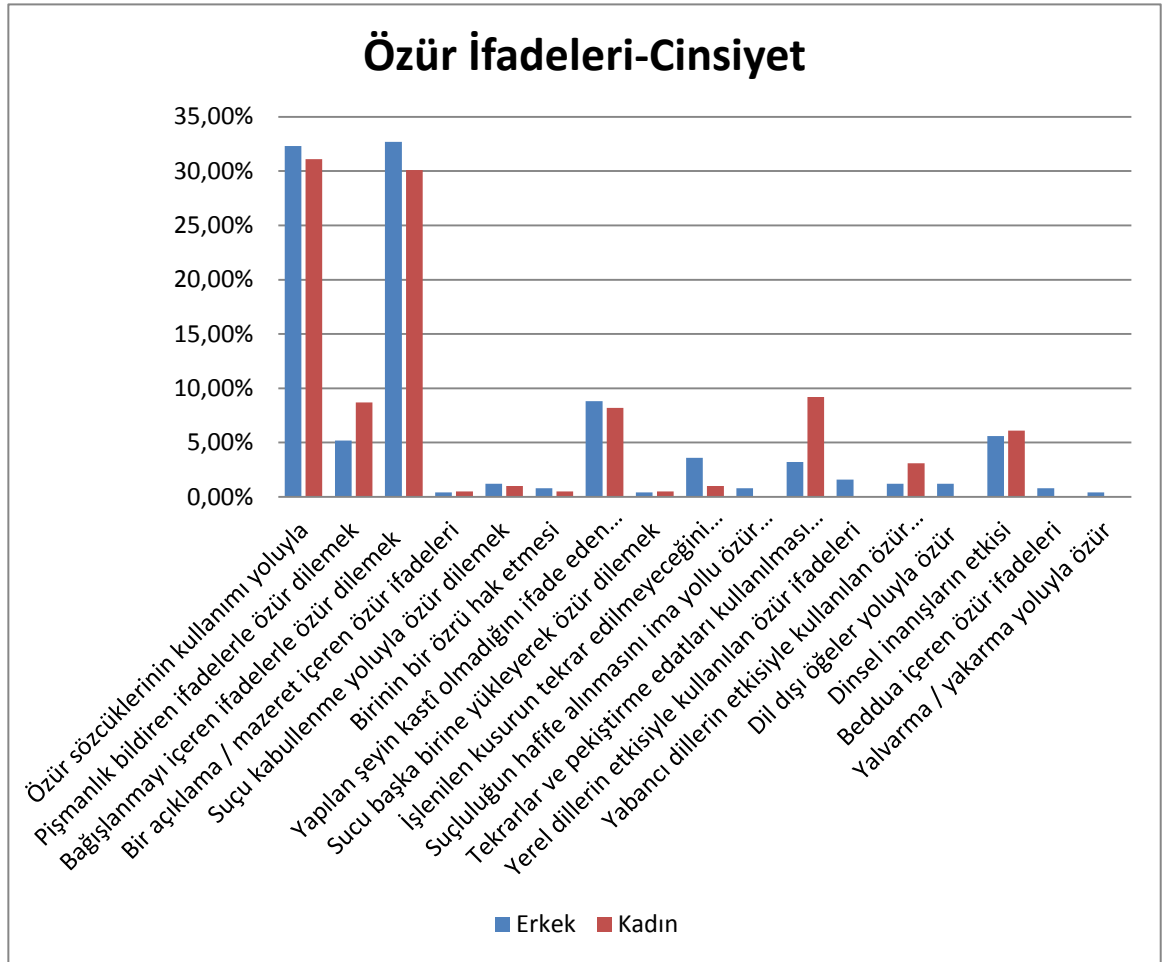
Sınırlı sayıdaki özür çalışmalarının bazıları, kadınların erkeklerden daha fazla özür dileme eğilimi gösterdiğini ileri sürerken, Mattson Bean & Johnstone'un (1994) yürüttüğü çalışma, erkeklerin kadınlardan daha fazla özür dilediğini göstermektedir. Holmes (1989) ve Tannen (1994), sırasıyla Yeni Zelanda ve Birleşik Devletlerde yürüttükleri çalışmalarla, İngilizceyi anadil olarak konuşanların cinsiyet farklılıklarından kaynaklanan özür dileme davranışlarını araştırmışlardır. Ayrıca sosyal psikoloji alanında yapılan iki özür çalışması (Gonzales, Pederson, Manning & Weter 1990 ve Rothman & Gandossy 1982) da kadınların erkeklerden daha fazla özür dilediğini göstermektedir. Bu beş çalışmanın dışında kalan bazı özür çalışmaları (Aijmer 1995; Fraser 1981; Reiter 2000; Schlenker & Darby 1981) ise özür dileme eylemiyle cinsiyet farklılıkları arasında oransal bir fark ortaya koyamamıştır (Deutschmann, 2003: 112 – 115).

Holmes, oluşturduğu korpustaki özür ifadelerinin %74,5'inin kadınlar tarafından kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca, erkeklerin de mümkün olan her durumda özür ifadelerinden kaçındığını ileri sürmektedir (1989: 209). Tannen da, çalışma ortamlarında kullanılan dil üzerine yaptığı çalışmasında, kadınların erkeklerden daha fazla özür ifadelerine başvurduğunu ve erkeklerin bu konudaki gönülsüzlüklerinin de, konuşmalarındaki güç dinamiklerini daha fazla önemsemelerinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Araştırmaya katılan erkek denekler, bir başka ifadeyle özür dilemenin

bir zayıflık olduğunu ve bu zayıflığın da gelecekteki etkileşimlerde kendilerine karşı kullanılacağı düşüncesiyle çoğu kez özür dilemekten kaçındıklarını dile getirmektedirler (Tannen, 1998).

Dicle Üniversitesinin Makina Mühendisliği, Tıp Fakültesi ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümlerindeki öğrenciler üzerinde yapılan anket çalışmasının verilerine göre, cinsiyet bağlamında özür ifadelerinin kullanım oranları aşağıdaki grafikte görülebilir.

Grafik 1: Özür İfadeleri – Cinsiyet

Yukarıdaki grafik incelendiğinde, tüm katılımcılar tarafından en fazla kullanılan *özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla özür dileme* kategorisinde, erkekler (% 32,3) ve kadınlar (% 32,1) arasında önemli bir oransal fark gözlenmemiştir. *Bağışlanmayı içeren ifadelerle özür dileme* kategorisinde ise erkekler % 32,7'lik bir kullanım sergilerken, kadınlar %30,1 bir kullanımla *bağışlanmayı içeren ifadeleri* erkeklere oranla daha az kullanmışlardır. *Pişmanlık bildiren ifadeler kategorisinde* ise kadınların % 8,7'lik bir oranla erkeklere (% 5,2) göre işledikleri kusurlardan nispeten daha fazla pişmanlık duydukları söylenebilmektedir. *Yapılan şeyin / hatanın kastî olmadığını ifade eden özürler*, erkekler tarafından % 8,8 oranında, kadınlar tarafından ise % 8,2 oranında kullanılmıştır. *Dinsel inanışların etkisiyle kullanılan özür ifadeleri* değerlendirildiğinde ise erkekler (% 5,6) ve kadınlar arasında (% 6,1) büyük bir farka rastlanmamıştır.

Genel kullanım sıklığı çok fazla olmayan bazı kategoriler, cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde bir takım anlamlı bulgulara ulaşılmaktadır. Örneğin *tekrarların ve pekiştirme edatlarının kullanılması yoluyla oluşturulan özür ifadeleri*, erkekler tarafından %3,2'lik bir oranla kullanılırken, kadınlar tarafından %9,2'lik bir oranla tercih edilmiştir. Bu oransal farklılık Lakoff'un, kadın dili özellikleri arasında kadınların pekiştirme edatlarını erkeklere nazaran daha fazla kullandığını ileri sürdüğü görüşle karşılaştırılabilir (Aries, 1996: 126 & Holmes, 2008: 298).

Diyarbakır ilinde Türkçenin yanı sıra Kürtçe, Zazaca ve Arapça da kullanılmaktadır. Bu diller arasında Türkçe standart dil, diğer diller ise yerel diller olarak görev yapmaktadır. Elimizdeki veriler ışığında erkeklerin % 1,6'sı *yerel dillerden birini kullanarak özür dileme eylemini* gerçekleştirirken, kadınların bu kategorideki ifadelerle hiç başvurmadığını görmekteyiz. Bu durum, Lakoff'un eksiklik kuramıyla ortaya attığı kadınlara özgü dilsel kullanımların diğer özellikleri arasında yer alan, kadınların standart olan dil kullanımlarını daha fazla tercih etmeleri yönündeki ifadeyle ilişkilendirilebilmektedir (Coates, 2007: 65 & Schilling, 2011:221). Holmes ise bu durumu, kadınların standart olan formları, erkeklerin ise standart olmayan / yerel kullanımları daha fazla tercih ettiği' ifadesiyle açıklamaktadır (2008: 165).

Erkeklerin % 0,8'lik bir oranla *beddua içeren ifadeler kullanarak özür dileme eylemini* gerçekleştirdiği görülürken, kadınların bu ifadelerle hiç başvurmadığı grafik 1'den anlaşılmaktadır. Genel olarak, *beddua içeren özür ifadelerinin kullanımı* bu

çalışmada çok yaygın olmasa da sadece erkekler tarafından tercih edilmesi, bize bu durumun cinsiyet farklılıklarından kaynaklı olduğu izlenimini vermektedir. Lakoff'un kadın dilinin özelliklerini sıralarken kullandığı ifadelerden biri de, kadınların küfürlü, argo kelimeleri erkeklere oranla daha az kullandığı konusundadır (Holmes, 2008: 298; McHugh & Hambaugh, 2010: 392). Bu söylemi erkekler açısından değerlendirecek olursak, erkeklerin argo, küfür ya da beddua içeren kelimeleri sıklıkla kullanmaları (Metcalf, 2007: 240), bu çalışmada sadece erkeklerin özür dileme eylemi için beddua içeren ifadeleri tercih etmesiyle görülmektedir.

Son olarak, erkeklerin özür dileme eylemini gerçekleştirirken % 1,2 oranında *dilsel olmayan bazı öğelerden* de yararlandığı gözlemlenmektedir. Kadınların ise bu öğeleri hiç kullanmadığı tespit edilmiştir. Holmes, Yeni Zelanda'da yaptığı çalışmasında erkeklerin mümkün olan her durumda özür ifadelerinden kaçındığını ileri sürmektedir (1989, 209). Bu araştırmada erkekler dilsel olarak özür işlevi olan ifadelerden kaçınarak *büyüklerin elini öpme, hediye alma ve tebessüm etme* gibi dilsel olmayan öğeleri düşük bir oranda da olsa tercih etmişlerdir.

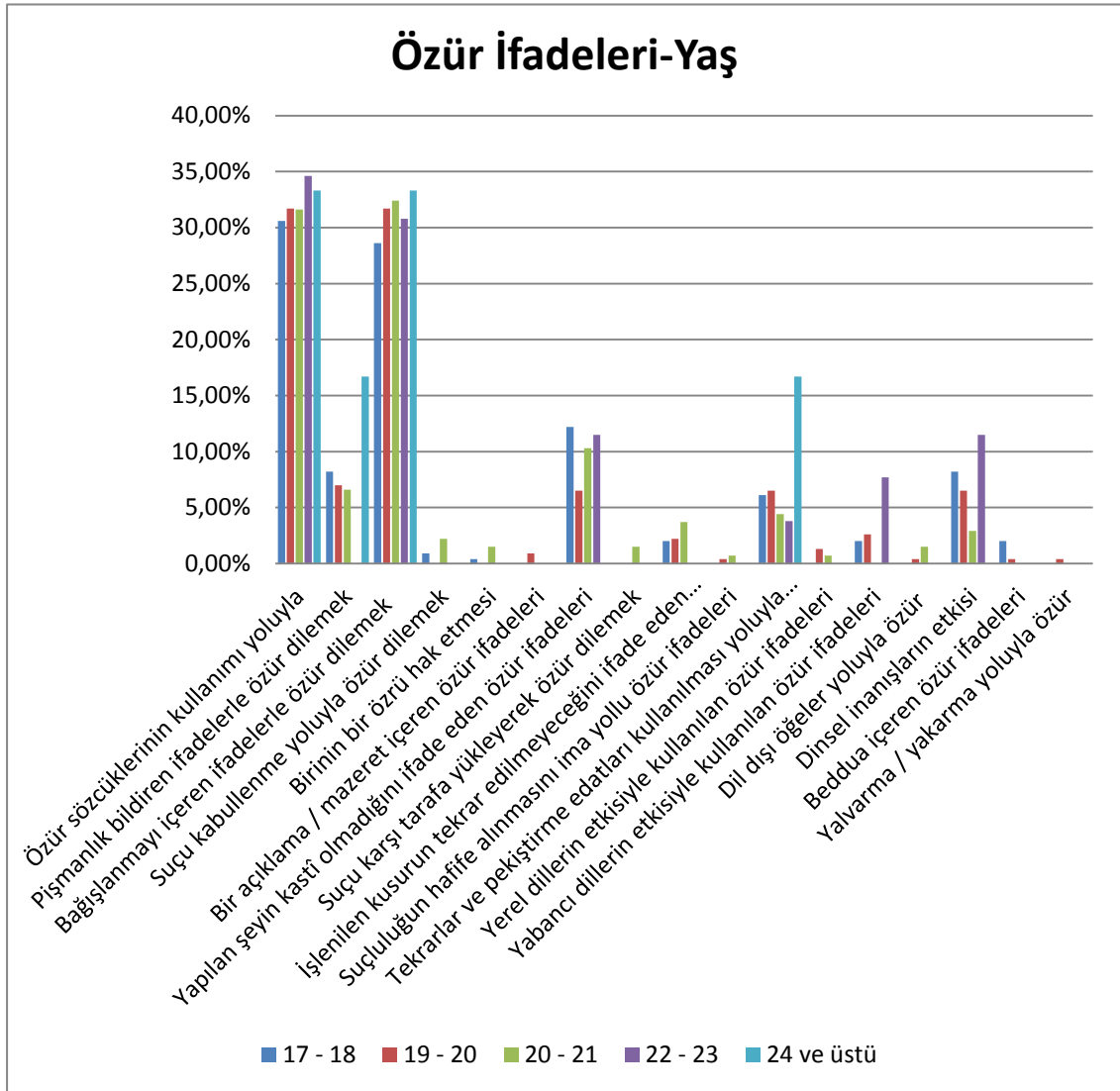
3.2.2. Yaş

Yaş değişkeni bağlamında, özür çalışmaları değerlendirildiğinde Deutschmann (2003), genç konuşucuların (0-24 yaş) özür ifadelerini daha fazla kullandığını belirtmektedir. Özellikle de gençlerin kullandığı özür ifadelerinin yaklaşık % 20'sinin ebeveyn-çocuk etkileşimi esnasında gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Buna bağlı olarak da Deutschmann, ebeveynlerin çocuklarından '*üzgünüm*', '*lütfen*', '*teşekkür ederim*' gibi ifadeleri kullanmalarını beklediklerini ve bu yüzden de çocukların anne ve babalarının yanında daha fazla kibar davranmaya özen göstererek özür dileme eylemini de daha fazla gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir. İncelenen korpusta ebeveyn-çocuk etkileşimine sıkça rastlanması 25-44 yaş arasında yer alan yetişkinlerde de yüksek özür dileme oranlarının görülmesinde kısmen de olsa rol oynamaktadır (Deutschmann, 2003: 115 – 116). Diğer özür çalışmaları incelendiğinde yaş faktörüne bağlı herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Bu araştırma ile ulaştığımız veriler değerlendirildiğinde ise hangi yaş grubunun, hangi özür ifadelerini, hangi sıklıkta kullandığına dair bulgular, Grafik 2’de görülebilir.

Grafik 2: Özür İfadeleri - Yaş

Yukarıdaki grafik incelendiğinde göze çarpan birkaç bulguya değinmek gerekirse, bazı özür ifadelerinin beş yaş grubundan sadece biri tarafından kullanıldığı görülmektedir. *Bir açıklama / mazeret içeren özür ifadeleri* ise 19-20 yaş grubu tarafından % 0,9 oranında kullanılmıştır. Yalnızca bir grup tarafından tercih edilen bir diğer kategori olan *suçu karşı tarafa yükleyerek özür dileme* eylemi ise % 1,5’lik bir

oranla 20-21 yaş grubu tarafından kullanılmıştır. Son olarak da *yalvarma-yakarma yoluyla özür dileme* eylemi, %0,4'lük bir oranla sadece 19-20 yaş grubunda görülmüştür.

Bir diğer ilginç bulgu ise 24 yaş ve üstü grubunda görülmektedir. Bu yaş grubundaki bireyler, bu araştırmada yer alan on yedi farklı kategorideki özür ifadelerinden sadece dört kategoriye kullanarak özür dileme eylemini gerçekleştirmişlerdir. Bu grubun kullandığı kategoriler arasında % 33,3'erlik oranlarla *özür sözcüklerinin kullanımı* ve *bağışlanmayı içeren ifadelerle özür dileme* eylemi ilk sırayı paylaşmaktadır. İkinci sırada ise % 16,7'şerlik oranlarla *pişmanlık bildiren ifadelerle* ve *tekrarlar ve pekiştirme edatlarının kullanımıyla* özür dileme eylemleri bulunmaktadır. Bir etkileşimde yer alan katılımcılar arasındaki iyi ilişkilerin devam etmesini amaçlayan ve sosyal bir eylem olan özür dilemenin, bir tür nezaket eylemi olduğunu ve nezaket içeren formüllerin de artan yaşla birlikte azaldığını dikkate alırsak, 24 ve üstü yaş grubunun özür dileme eylemini gerçekleştirirken on yedi kategori içinden sadece dört kategoriye kullanmaları tesadüf olmamalıdır (Ervin-Tripp, Guo & Lampert: 1990: 328-329).

Yaş gruplarının kullandığı kategori sayısı dikkate alındığında, 19-20 yaş grubunun, on dört farklı kategoriye başvurarak çeşitliliğin en fazla olduğu özür ifadelerini kullandığı görülmektedir.

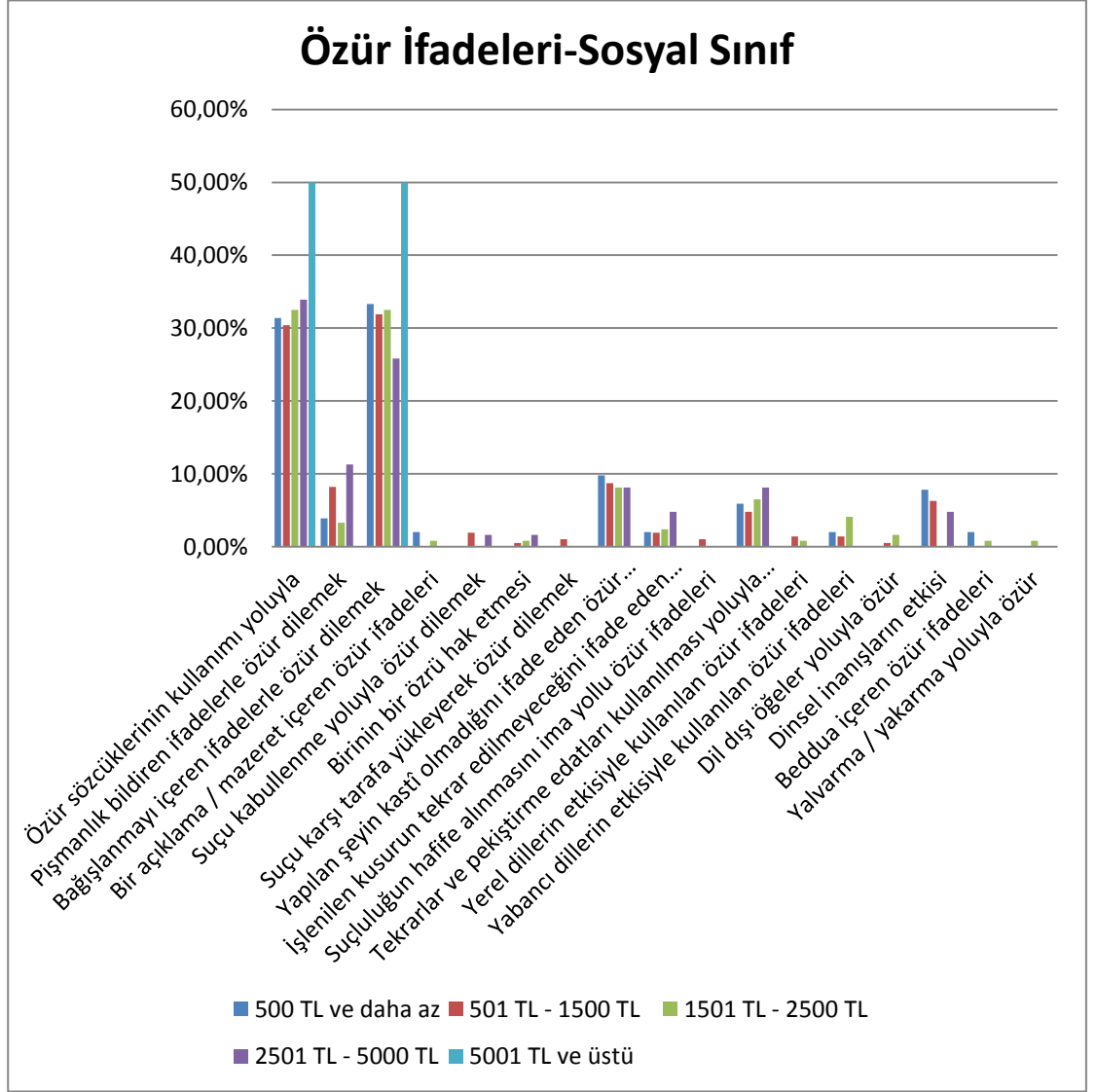
3.2.3. Sosyal Sınıf

Dicle Üniversitesi'nin Makina Mühendisliği, Tıp Fakültesi ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümlerindeki öğrencilerin aile gelirleri beyanlarına göre oluşturdukları sosyal sınıflar şu şekildedir:

- 500 TL ve daha az (**Alt Gelir Grubu**)
- 501 TL ve 1500 TL (**Orta Gelir Grubu**)
- 1501 TL ve 2500 (**Orta Üst Gelir Grubu**)
- 2501 TL ve 5000 TL (**Üst Gelir Grubu**)
- 5001 TL ve üstü (**Daha Üst Gelir Grubu**)

Bu gelir grupları üzerinde yapılan anket çalışmasının verilerine göre, hangi gelir grubunun hangi özür ifadelerini, hangi sıklıkta kullandığına dair bulgular Grafik 3'te görülebilir.

Grafik 3: Özür İfadeleri – Sosyal Sınıf

Yukarıdaki grafik incelendiğinde, on yedi kategori içinden on dört kategoriye başvurarak çeşitliğin en fazla olduğu özür ifadelerini, orta gelir grubu (501 TL-1500 TL) kullanmıştır.

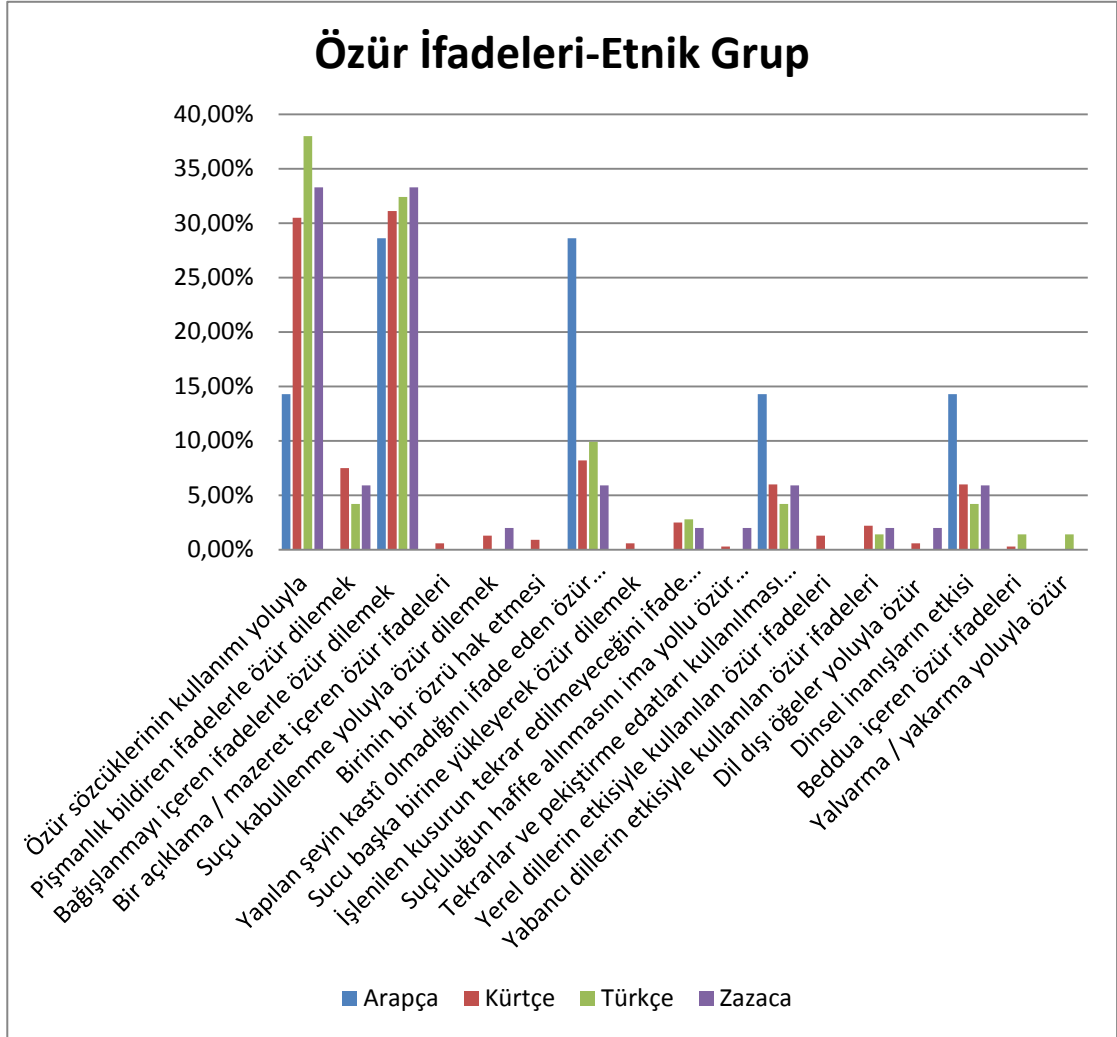
Bazı kategorilerin de yalnızca bir gelir grubu tarafından tercih edildiği görülmektedir. *Suçtu karşı tarafa yükleyerek özür dileme eylemi* % 1'lik bir oranla yalnızca orta gelir grubu tarafından kullanılmıştır. Aynı şekilde *suçluluğun hafife alınmasını ima yollu özür dileme eylemi* de % 1'lik bir oranla orta gelir grubu tarafından tercih edilmiştir. *Yalvarma ve yakarma yoluyla özür dileme* ise % 0,8'lik bir oranla orta üst gelir grubu tarafından kullanılmıştır.

Bir diğerk dikkat çekici nokta ise, *dinsel inanışların etkisiyle özür dileme eyleminde* görülmektedir. Bu grupta yer alan ifadeleri en fazla alt gelir grubundakiler tercih ederken, gelir miktarı arttıkça bu ifadeleri kullananların sayısı azalmaktadır.

3.2.4. Etnik Grup

Dicle Üniversitesi'nin Makina Mühendisliği, Tıp Fakültesi ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümlerindeki öğrencilerin ana dilleriyle ilgili beyanlarına göre bu çalışmada Türk, Arap, Kürt ve Zaza katılımcılar yer almaktadır. Yapılan anket çalışmasının verilerine göre, hangi etnik grubun, hangi özür ifadelerini, hangi sıklıkta kullandıkları Grafik 4'te görülmektedir.

Grafik 4: Özür İfadeleri – Etnik Grup

Tablo 1'deki (bk. s. 66) bilgiler ışığında *yerel dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri* % 0,9'lük oldukça düşük bir oranla Türkçe dışındaki dillerden biriyle gerçekleştirilmiştir. Bu oran, katılımcılarının yaklaşık % 72'sinin anadil olarak Türkçe dışında bir dil konuştuğunu beyan ettiği bu çalışmada gerçekten dikkate değer bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 6'daki (bk. s. 112) bilgiler incelendiğinde de, yerel dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadelerini % 1,3'lük bir oranla yalnızca ana dili Kürtçe olan katılımcıların kullandığı görülmektedir.

Özür dileme eyleminin çeşitlik göstermesi açısından bir değerlendirme yapıldığında, ana dili Kürtçe olan katılımcıların bir kategori hariç tüm kategorilerde

özür ifadeleri kullandığı görülmektedir. Buna karşılık ana dili Arapça olan katılımcılar, yalnızca beş kategorideki özür ifadelerini kullanarak en az çeşitliliğin görüldüğü grup olma özelliği göstermektedirler.

3.3. Özür İfadelerinin Kullanım Sebepleri

Özür ifadelerinin kullanım sebepleriyle ilgili olarak, Amerikalıların kendilerini özür dilemek için zorunlu hissettikleri yedi davranış türü bulunmaktadır.

- a) Toplumsal ya da iş-kaynaklı sözleri yerine getirmediğinde,
- b) Mülkiyete saygı göstermediklerinde,
- c) Başkalarına zarar verdiklerinde ya da başkalarını rahatsız ettiklerinde,
- d) Başkalarını birinin sağlığından sorumlu tuttuklarında,
- e) Birini sürekli yanında bulundurma ihtiyacında,
- f) Yabancı birini tanıdıkları biriyle karıştırdıklarında,
- g) Birini, bir yaptırımdan kurtarmak için.

Amerikalılar yukarıdaki sebepleri öne sürerek özür ifadelerini kullandıklarını belirtmişlerdir ve bu sebeplerin ilk üçü ayrıca Kültürlerarası Söz Edimi Gerçekleştirme Projesi'nde de yer bulmuştur (Meier, 1998: 220).

Bizim araştırmamızda ise katılımcılarımız on beş farklı sebepten özür dileme gerekliliği duyduklarını belirtmişlerdir. Tablo 2'de özür dileme eyleminin gerçekleşmesi için gerekli olan bu durumlar belirtilmiştir.

Tablo 2: Özür Dileme Sebepleri

ÖZÜR SEBEPLERİ	Cevaplar	
	Sıklık	Yüzde
Karşı tarafı incitmek / kırmamak için	53	%20,7
Kibarlık / nezaket	18	%7,0
Hata yapıldığında / kusur işlendiğinde	82	%32,0
Karşı tarafın gönlünü almak için	28	%10,9
Alışkanlık	12	%4,7
Vicdanen rahatlamak için	10	%3,9
Kendini haklı göstermek için	1	%0,4
Saygı	3	%1,2
İzin isterken	1	%0,4
Pişmanlık	18	%7,0
Uyarı / ikaz	3	%1,2
Karşı tarafla arayı bozmamak için	10	%3,9
İyi niyet	1	%0,4
Hata olmamasına rağmen karşı tarafı rahatlatmak	15	%5,9
Zorunluluk	1	%0,4
TOPLAM	256	%100,0

Katılımcılarımız bu çalışmada, % 32’lik bir oranla *hata yaptıklarında / kusur işlediklerinde* özür dilediklerini belirtmişlerdir. Bir diğer durumda ise % 20,7 oranıyla katılımcıların, *karşı tarafı incitmek / kırmamak için özür dileme* eylemini gerçekleştirdiklerini görmekteyiz. % 10,9’luk bir oranla ise *karşı tarafın gönlünü almak için özür dileme* eylemi gerçekleştirilmektedir. Özür sebeplerinde ilk üç sırayı alan bu

ifadelerin dışında, % 7'şerlik oranlarla *kibarlık / nezaket* ve *pişmanlık* durumlarında da özür dileme eylemi gerçekleşmiştir.

3.4. Özür İfadelerinin Kullanım Sebeplerinin Toplumdilbilimsel Analizi

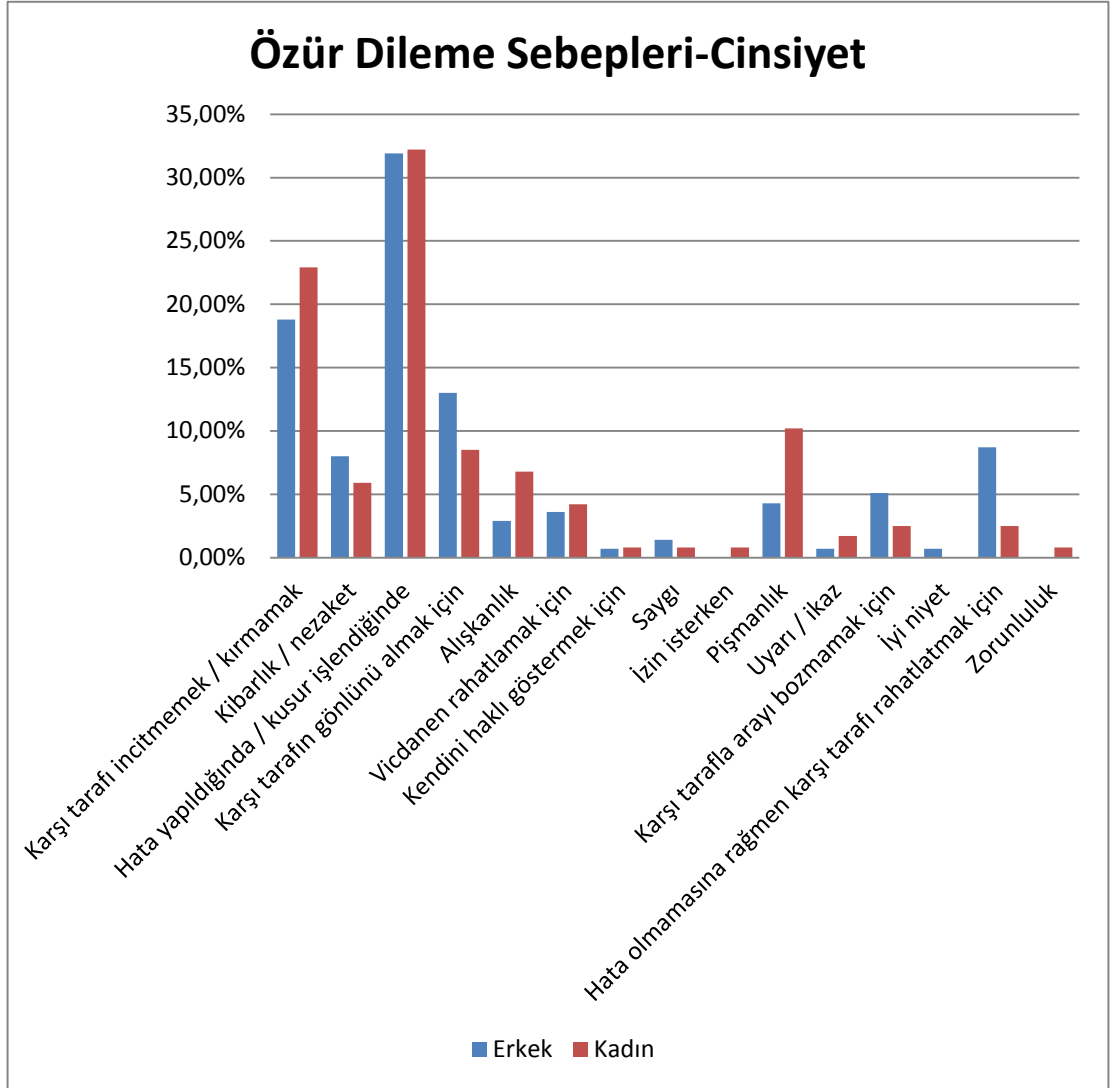
Bu bölümde özür dileme eyleminin sebepleri; cinsiyet, yaş, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenleri ile toplumdilbilimsel açıdan değerlendirilecektir.

3.4.1. Cinsiyet

Dicle Üniversitesi'nin Makina Mühendisliği, Tıp Fakültesi ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümlerindeki öğrenciler üzerinde yapılan anket çalışmasının verilerine göre, cinsiyet bağlamında özür ifadelerinin kullanım sebeplerinin oranları Grafik 5'te verilmiştir.

Grafik 5: Özür Dileme Sebepleri - Cinsiyet

Cinsiyet ve özür dileme ilişkisi bağlamında kadınların erkeklere oranla daha fazla nezaket stratejilerine başvurduğu ileri sürülmektedir (Talbot, 2010: 87, Wray & Bloomer, 2013: 105). Ancak çalışmamızda özür dileme eylemini *kibarlık / nezaket* kavramı kapsamında gerçekleştirenlerin % 5,9'unu kadınlar, % 8'ini ise erkekler oluşturmaktadır. Böylelikle çalışmamızdaki bu bulgunun genel eğilimle ters orantılı bir dağılımı işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Bir diğer bulguya göre kadınların % 6,8'lik bir oranla özür dileme eylemini *ağız alışkanlığı* olarak gerçekleştirdiği, erkeklerde ise bu oranın sadece % 2,9 olduğu görülmektedir.

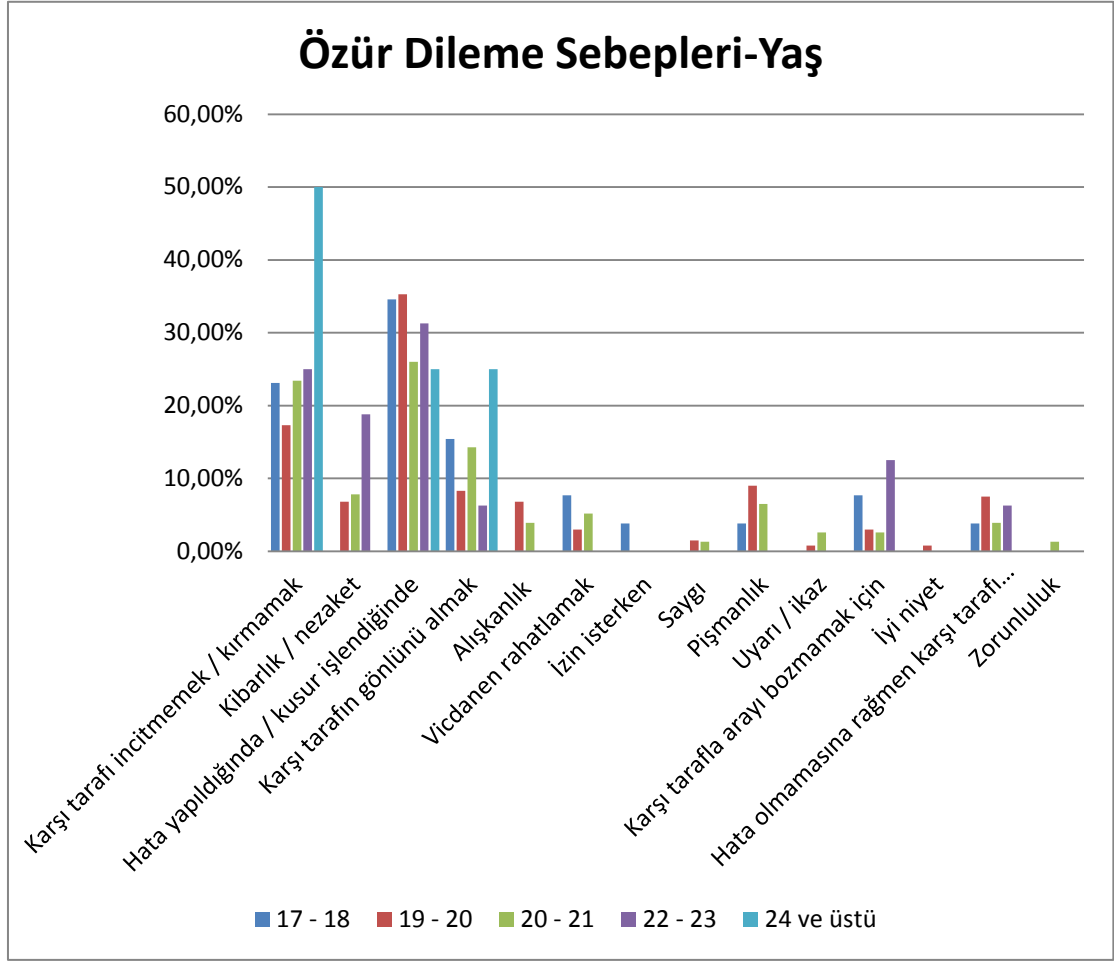
Kadınların yaptıkları bir eylemden / hatadan dolayı % 6,8'lik bir oranla erkeklere (% 2,9) nazaran çok daha fazla *pişmanlık* duyduğu ve bu yüzden özür dilediği görülmektedir.

Erkekler, karşı tarafla iyi ilişkilerinin devamını sağlamak adına, % 13'lük bir oranla *karşı tarafın gönlünü almak*, % 8,72'lik bir oranla ortada herhangi *bir hata / kusur olmamasına rağmen karşı tarafı rahatlatmak* ve % 5,1'lik bir oranla *karşı tarafla arayı bozmamak için* özür dilediklerini belirtmişlerdir. Kadınların ise bu sebepleri ileri sürerek erkeklere göre çok daha düşük oranlarla özür dileme eylemini gerçekleştirdikleri görülmektedir.

3.4.2. Yaş

Yapılan anket çalışmasının verilerine göre, hangi yaş grubunun, hangi sebepleri öne sürerek, özür dilediği Grafik 6'da görülmektedir.

Grafik 6: Özür Dileme Sebepleri - Yaş

Yukarıdaki grafiğe göre, tüm yaş grupları yüksek oranlarla *karşı tarafı incitmek / kırmamak*, *hata yaptıkları / kusur işledikleri* ve *karşı tarafın gönlünü almak için* özür dilediklerini belirtmişlerdir.

19-20 ve 20-21 yaş grupları özür dileme sebepleri bakımından en fazla çeşitliliğin görüldüğü gruplar olmuştur.

Kibarlık / nezaket kavramını öne sürerek özür dileme eylemi, en fazla % 18,8'lik bir oranla 22-23 yaş grubu tarafından gerçekleştirilmiştir. 17-18 yaş ve 24 ve üstü yaş grupları, bu sebeple özür dileme eyleminde hiç bulunmamıştır.

% 6,8'lik bir oranla 19-20 yaş grubu, özür dileme eyleminin *alışkanlıktan* kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu görüşü destekleyen bir diğer grup ise % 3,9 oranla

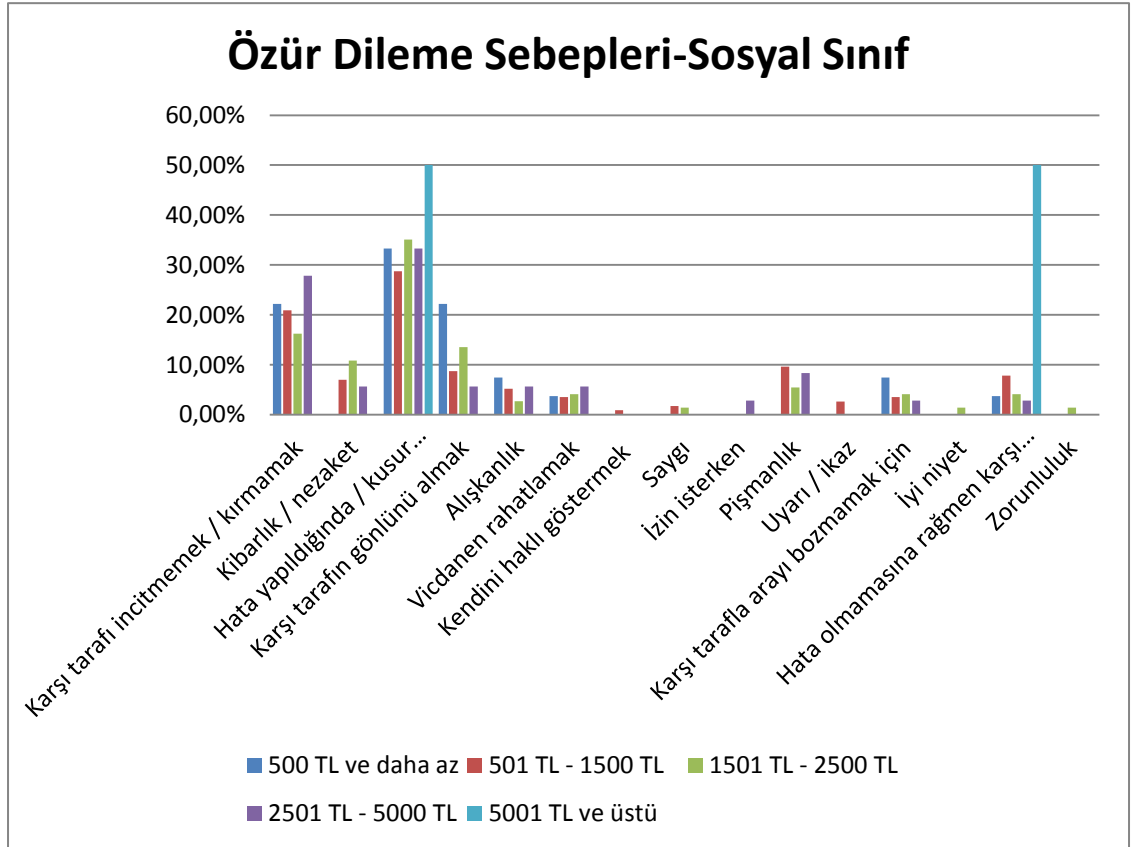
20-21 yaş grubu olmuştur. Diğer gruplarda ise alışkanlıktan kaynaklanan özür dileme eylemine rastlanmamıştır.

19-20 yaş grubu % 9 oranında, yaptıkları bir eylemden / hatadan dolayı *pişmanlık* duyduklarını ve bu yüzden özür dilediklerini ifade etmiştir.

3.4.3. Sosyal Sınıf

Yapılan anket çalışmasının verilerine göre, hangi gelir grubunun, hangi sebepleri öne sürerek, özür dilediği Grafik 7’de görülmektedir.

Grafik 7: Özür Dileme Sebepleri - Sosyal Sınıf

Yukarıdaki grafikte tüm gelir gruplarının, en yüksek oranlarla bir *hata yapıldığı / kusur işlendiği zaman* özür dileme eğilimi gösterdiği görülmektedir.

Orta ve orta üst gelir grupları, özür dileme sebepleri bakımından en fazla çeşitliliğin görüldüğü gruplar olmuştur.

Kibarlık / nezaket kavramını öne sürerek özür dileme eylemi en fazla % 10,8'lik bir oranla orta üst gelir grubu tarafından gerçekleştirilmiştir. Alt ve daha üst (5001 TL ve üstü) gelir grupları, bu sebeple özür dileme eyleminde hiç bulunmamıştır.

Özür dileme eyleminin *alışkanlıktan* kaynaklandığını % 7,4 ile en yüksek oranla ifade eden grup, alt gelir grubu olmuştur.

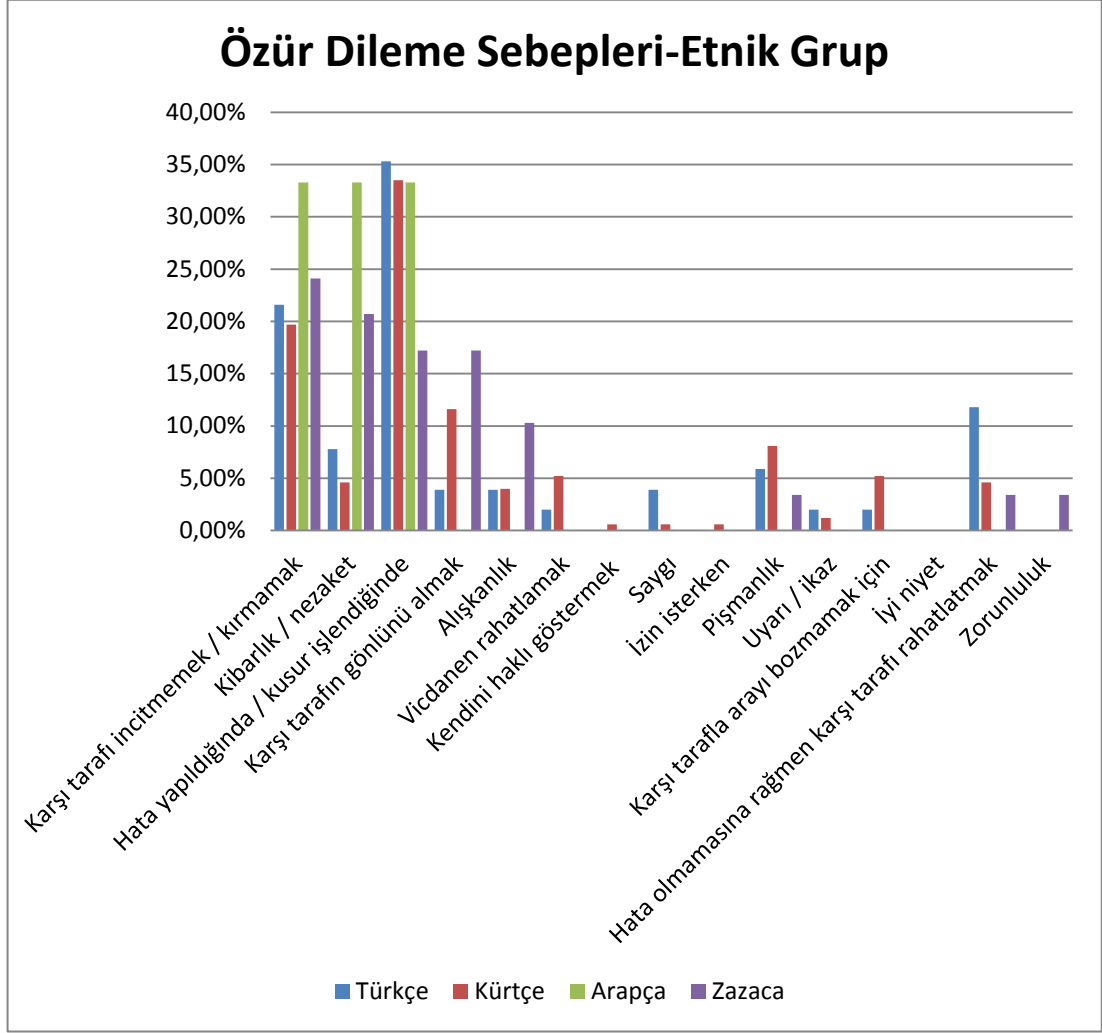
3.4.4. Etnik Grup

Özür dileme sebeplerinin etnik gruplara göre dağılımı dikkate alındığında, tüm gruplar en fazla oranlarla *hata yaptıkları / kusur işledikleri için ve karşı tarafı incitmek / kırmamak için* özür dilediklerini ifade etmişlerdir.

Ana dili Kürtçe olanlar, özür dileme sebeplerinin en fazla çeşitlilik gösterdiği grup olmuştur.

Yapılan anket çalışmasının verilerine göre, hangi etnik grubun, hangi sebepleri öne sürerek, özür dilediği Grafik 8'de görülmektedir.

Grafik 8: Özür Dilme Sebepleri - Etnik Grup

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ

Türkçe Özür İfadeleri Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme adlı bu çalışmada, Dicle Üniversitesi'nin Makina Mühendisliği, Tıp Fakültesi ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümlerindeki öğrencilerin, ne tür özür ifadelerini, hangi sıklıkta kullandıkları ve hangi sebeplerle özür dileme eylemini gerçekleştirdiklerine dair aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Katılımcıların özür dilerken kullandıkları ifadeler sınıflandırılarak 17 farklı kategori altında toplanmıştır. Bu sınıflandırmalar ışığında özür ifadelerinin farklı sıklıklarda kullanıldığı saptanmıştır. Katılımcıların, ilk üç sırada tercih ettiği ifadeler sırasıyla *özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla oluşturulan ifadeler*, *bağışlanmayı içeren ifadeler* ve *pişmanlık bildiren ifadeler* olarak tespit edilmiştir.

Bu çalışmada özür ifadelerinin genel kullanım sıklığı açısından değişkenlik gösterdiği ayrıca bunların cinsiyet, yaş, toplumsal sınıf ve etnik grup bağlamlarında da farklı sıklıklarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Cinsiyet bağlamında özür ifadeleri değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- *Özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla ve bağışlanmayı içeren ifadeler*, kadın ve erkek katılımcılar tarafından en fazla tercih edilen özür ifadeleri olmuştur.
- Pekiştirme edatlarını kadınlar, erkeklerden daha fazla tercih etmiştir.
- Sadece erkekler, Türkçenin dışında bir dil kullanarak özür dileme eyleminde bulunmuştur. Bu durum da erkeklerin standart olmayan / yerel kullanımları kadınlardan daha fazla tercih etme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

- Kadınların, dil kullanımlarında *argo*, *küfür*, *beddua* içeren ifadeler kullanmadıkları, sadece erkeklerin *beddua* içeren ifadelerle özür diledikleri tespit edilmiştir.
- Dil dışı öğeler yoluyla özür dilemeye, sadece erkeklerin başvurdukları gözlemlenmiştir.

Yaş bağlamında yapılan analizlerde, özür ifadelerinin kullanım sıklığının yaş gruplarına göre değiştiği saptanmıştır. Yaş gruplarının kullandığı özür kategorileri dikkate alındığında, 19-20 yaş grubunun on dört farklı kategoriye başvurmak suretiyle ilk sırada yer aldığı saptanmıştır.

Sosyal sınıf bağlamında yapılan analizlerde, özür ifadelerinin kullanım sıklığının gelir gruplarına göre değiştiği görülmüştür. Dinsel inanışların etkisiyle özür dileme eyleminin, en fazla alt gelir grubu tarafından kullanıldığı ve artan gelir miktarıyla birlikte bu ifadelerin azaldığı saptanmıştır.

Çalışmada ana dili Türkçe olmayan katılımcıların sayısı oldukça yüksek olmasına rağmen, Türkçe dışındaki dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadelerinin oldukça düşük bir kullanım sergilediği görülmüştür.

Özür dileme eyleminin çeşitlik göstermesi açısından bir değerlendirme yapıldığında, ana dili Kürtçe olan katılımcıların bir kategori hariç tüm kategorilerde özür ifadelerini kullandığı, buna karşılık ana dili Arapça olan katılımcıların, yalnızca beş kategorideki özür ifadelerini tercih ettiği saptanmıştır. Türkçe ise Zazaca ile birlikte skalanın ortasında kendisine yer bulmuştur.

Özür dileme ifadelerinin kullanım sebepleri üzerine yapılan analizlerde katılımcıların ifadeleri 15 farklı kategori altında sınıflandırılmıştır. Katılımcıların, *hata yaptıkları / kusur işledikleri zaman*, en fazla özür dileme eğilimi gösterdikleri saptanmıştır. *Karşı tarafı incitmek / kırmamak için* ve *karşı tarafın gönlünü almak için* de katılımcıların sıklıkla özür dileme eyleminde bulunduğu görülmüştür.

Özür dileme eyleminin sebepleri cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde, bu alanda yapılmış birçok araştırmada belirtilenin aksine, erkekler çalışmamızda özür dileme eylemini *kibarlık / nezaket* kavramı kapsamında daha fazla kullanmıştır.

Ulaştığımız sonuçlara göre özür dileme eylemini, kadınlar ağız alışkanlığı olarak erkeklerden daha fazla kullanmaktadır. Kadınların yaptıkları *eylemlerden / hatalardan* daha fazla *pişmanlık duydukları* ve bu yüzden özür diledikleri de saptanmıştır.

Karşı tarafla iyi ilişkilerinin devamını sağlamak ve arayı bozmamak ayrıca ortada bir hata olmasa da karşı tarafı rahatlatmak için erkeklerin kadınlardan belirgin bir şekilde daha fazla özür dileme eylemini gerçekleştirdikleri saptanmıştır.

Özür dileme eyleminin sebepleri yaş bağlamında değerlendirildiğinde, 19-20 ve 20-21 yaş grupları, özür dilemeye başvurma sebepleri bakımından en fazla çeşitliliği göstermiştir.

Kibarlık / nezaket kavramını öne sürerek özür dileme eylemi en fazla 22-23 yaş grubu tarafından gerçekleştirilmiştir. 17-18 yaş ve 24 ve üstü yaş grupları, bu sebeple özür dileme eyleminde hiç bulunmamıştır.

Özür dileme eylemini, bir alışkanlık olarak sadece 19-20 ve 20-21 yaş grupları kullanmıştır.

19-20 yaş grubu, yaptıkları bir *eylemden / hatadan dolayı pişmanlık duyma* eğilimini en fazla gösteren grup olmuştur.

Sosyal sınıf bağlamında özür dileme sebepleri analiz edildiğinde, orta ve orta üst gelir grupları, özür dilemeye başvurma sebepleri bakımından en fazla çeşitliliğin görüldüğü gruplar olmuştur.

Kibarlık / nezaket kavramını öne sürerek özür dileme eylemi en fazla orta üst gelir grubu tarafından gerçekleştirilmiştir. Alt ve daha üst (5001 TL ve üstü) gelir grupları, bu sebeple özür dileme eyleminde hiç bulunmamıştır.

ÖNERİLER

- Bu çalışma, anket tekniği kullanılarak yapılmıştır. Benzer bir çalışma gözlem ve görüşme teknikleri de kullanılarak yapılabilir.
- Bu çalışmada kullanılan anket soruları, katılımcıların hangi özür ifadelerini kullandıklarını ve hangi sebeplerden dolayı özür dilediklerini ortaya çıkarmaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Benzer bir çalışmada anket soruları, hangi bağlamda, hangi özür ifadelerinin kullanıldığını ortaya çıkaracak nitelikte hazırlanabilir.
- Bu araştırma, Dicle Üniversitesi'nin belirli bölümlerindeki öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Benzer bir çalışma, farklı meslek gruplarından, daha geniş yaş aralıklarından ve farklı sosyal çevrelerden katılımcılarla yürütülebilir.
- Bu çalışmada elde edilen veriler sadece cinsiyet, yaş, sosyal sınıf ve etnik grup değişkenleri bağlamında değerlendirilmiştir. Benzer bir çalışmada coğrafya, sosyal ağ, diyalekt, kimlik gibi değişkenler de kullanılabilir.
- Bu çalışmada ulaşılan özür ifadeleri sadece sıklık analizine tabi tutulmuştur. Benzer bir çalışmada, özür ifadeleri; sözdizim, anlambilim ve pragmatik bakımından da analiz edilebilir.
- Bu çalışmada Türkçe özür ifadeleri, toplumdilbilimsel açıdan ele alınmıştır. Benzer bir çalışmada farklı dillerdeki özür ifadeleriyle Türkçe özür ifadeleri karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Cilt 1). Ankara: TDK Yayınları.
- Aries, E. (1996). *Men And Women In Interaction*. Oxford: Oxford University Press.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) I (Giriş -Metin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK yay.
- Ayverdi, S. (2007). *Son Menzil*. İstanbul: Kubbealtı.
- Ball, M. J. (2010). Introduction. M. J. Ball (Dü.) içinde, *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around The World* (s. 1 - 2). London: Routledge Taylor & Francis Group.
- Börekçi, M., & Tercanlıoğlu, L. (1999). Türkçe ve İngilizce'de Dil ve Cins ilişkisi Üzerine Bir Deneme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(12), 31 - 52.
- Brown, R., & Gilman, A. (1960). The Pronouns of Power and Solidarity. T. A. Sebeok (Dü.) içinde, *Style in Language* (s. 223-76). New York: MIT Press.
- Calvet, L.-J. (2003). Reflections on The Origins of Sociolinguistics in Europe. C. B. Paulsten, & G. R. Tucker (Dü) içinde, *Sociolinguistics: The Essential Readings* (s. 17 - 25). Oxford: Blackwell Publishing.
- Coates, J. (2007). Gender. C. Llamas, L. Mullany, & P. Stockwell (Dü) içinde, *The Routledge Companion To Sociolinguistics* (s. 62 - 68). Oxon: Routledge Taylor & Francis Group.
- Collins English Dictionary. (2013a, Nisan 12). *Collins Dictionary*. Collins Dictionary Web Sitesi:

<http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/politeness?showCookiePolicy=true> adresinden alınmıştır

Collins English Dictionary. (2013b, Nisan 12). *Collins Dictionary*. Collins Dictionary Web Sitesi : <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/apology?showCookiePolicy=true> adresinden alınmıştır

Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6 b.). Blackwell Publishing.

Dankoff, R. & Kelly, J. (1982, 1984, 1985). *Compendium of the Turkic Dialects, by Mahmud al-Kashghari, Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII*. (Dü: Şinasi Tekin, Gönül Alpay-Tekin).

Demir, S. A. (2007). Türkiye Türkçesinde İsteme Anlam Birimi: Dilbilgisel ve Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme. Ankara: Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Deutschmann, M. (2003). *Apologising in British English*. Umea: Umea University.

Durrell, M. (2004a). Linguistic Variable - Linguistic Variant / Sprachvariable - Sprachvariante. U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, & P. Trudgill (Dü) içinde, *Sociolinguistics An International Handbook of The Science of Language and Society* (2 b., Cilt 1, s. 195 -200). Berlin - New York: Walter de Gruyter.

Durrell, M. (2004b). Sociolect. U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, & P. Trudgill (Dü) içinde, *Sociolinguistics, An International Handbook of the Science of Language and Society* (2 b., Cilt 1, s. 200-204). Berlin - New York: Walter de Gruyter.

Duszak, A., & Okulska, U. (2010). Age and language Studies. R. J. Watts (Dü.) içinde, *Language, Power and Social Process : Language, Culture and the Dynamics of Age*. (s. 13-37). Berlin: Walter de Gruyter.

Eckert, P. (1998). *Age as a Sociolinguistic Variable*. (F. Coulmas, Dü.) Aralık 28, 2007 tarihinde www.blackwellreference.com:

<http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode?id=g9780631211938_chunk_g978063121193811> adresinden alındı

- Ervin-Tripp, S., Guo, J., & Lampert, M. (1990). Politeness and Persuasion In Children's Control Acts. *Journal of Pragmatics*, 14, 307 - 331.
- Fraser, B. (1990). Perspectives on Politeness. *Journal of Pragmatics*, 14(2), 219-236.
- Guy, G. R. (2011). Language, Social Class, and Status. R. Mesthrie (Dü.) içinde, *The Cambridge Handbook of Sociolinguistics* (s. 159 - 185). New York: Cambridge University Press.
- Güz, N., Huber , E., Senemoğlu, O., & Öztokat, E. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2 b.). (B. Vardar, Dü.) İstanbul: Multilingual.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. California: Sage Publications Inc.
- Holmes, J. (1989). Sex Differences and Apologies: One Aspect of Communicative Competence. *Applied Linguistics*, 10(2), 194 - 213.
- Holmes, J. (1990). Apologies in New Zealand English. *Language in Society*(19), 155 - 199.
- Holmes, J. (1995). *Women, Men and Politeness*. London: Longman.
- Holmes, J. (1997). Women, Language and Identity. *Journal of Sociolinguistics*, 195-223.
- Holmes, J. (2008). *An Introduction to Sociolinguistics* (3 b.). London: Pearson / Longman.
- İmer, K. (1987). Toplumdilbilimin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 60. Yıldönümü Armağanı, 213 - 230.
- İmer, K. (1990). *Dil ve Toplum*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- İmer, K., & Doğan, G. (1997). Söylemde Alaycı Dil Kullanımının Yorumlanması. D. Zeyrek, & Ş. Ruhi (Dü.), *XI. Dilbilim Kurultayı* içinde (s. 213 -229). Ankara: ODTÜ Yabancı Diller Bölümü.
- Kasper, G. (2001). Politeness. R. Mesthrie (Dü.) içinde, *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (s. 187 -183). Oxford: Elsevier Science Ltd.
- Kerswill, P. (2007). Social Class. C. Llamas, L. Mullany, & P. Stockwell (Dü) içinde, *The Routledge Companion to Sociolinguistics* (s. 51 - 61). Oxon: Routledge Taylor&Francis Group.
- König, G. (1985). Toplumdilbilimin Tarihsel Dilbilime Katkıları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 33 - 42.
- Külebi , O. (1989). Kadın Hakları Konusuna Toplumdilbilim Açısından Bir Yaklaşım. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1 - 2), 7 - 20.
- Lakoff, R. T. (2001). Nine Ways of Looking at Apologies: The Necessity for Interdisciplinary Theory and Method in Discourse Analysis. D. Schiffrin, D. Tannen , & H. E. Hamilton (Dü) içinde, *The Handbook of Discourse Analysis* (s. 199 - 215). Oxford: Blackwell Publishers.
- Lakoff, R. T. (2004). *Language and Woman's Place Text and Commentaries*. (M. Bucholtz, Dü.) USA: Oxford University Press.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Llamas, C. (2007). Age. C. Llamas, L. Mullany, & P. Stockwell (Dü) içinde, *The Routledge Companion to Sociolinguistics* (s. 69 - 76). Oxon: Routledge Taylor & Francis Group.
- Longman Dictionary of Contemporary English. (2013a, Nisan 12). *Longman English Dictionary Online*. Longman English Dictionary Online Web Sitesi: <http://www.ldoceonline.com/dictionary/polite> adresinden alınmıştır

- Longman Dictionary of Contemporary English. (2013b, Nisan 12). *Longman English Dictionary Online*. Longman English Dictionary Online Web Sitesi: <http://www.ldoceonline.com/dictionary/apology> adresinden alınmıştır
- Malmkjaer, K. (2009, Ocak). Yapısal Dilbilimi ve Ferdinand de Saussure. (K. Demirci , Çev.) *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, *XCVII*(685), 67 - 71.
- McCormick, K. M. (2001). Gender and Language. R. Mesthrie (Dü.) içinde, *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (s. 336 - 345). Oxford: Elsevier Science Ltd.
- McHugh, M. C., & Hambaugh, J. (2010). She Said, He Said: Gender, Language and Power. J. C. Chrisler, & D. R. McCreary (Dü) içinde, *Handbook of Gender Research in Psychology* (Cilt 1, s. 379 - 410). New York: Springer.
- Meier, A. J. (1998). Apologies: what do we know? *International journal of Applied Linguistics*, *8*(2), 215 -231.
- Mesthrie, R. (2001). Sociolinguistics: History and Overview. R. Mesthrie, & R. Asher içinde, *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (s. 1 - 4). Oxford: Elsevier Science Ltd.
- Metcalf, S. (2007). *Building A Speech*. Boston: Wadsworth, Cengage Learning.
- Meyerhoff, M. (2006). *Introducing Sociolinguistics*. London: Routledge Taylor & Francis Group.
- Milroy, J., & Milroy, L. (2005). Language in Society: Sociolinguistics. N. E. Collinge (Dü.) içinde, *An Encyclopedia of Languages* (s. 267 -284). London & New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Milroy, L. (2000). Social Network Analysis and Language Change: Introduction. *European Journal of English Studies*, *4*(3), 217 -223.
- Milroy, L. (2001). Social Networks. R. Mesthrie (Dü.) içinde, *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (s. 370 - 376). Oxford: Elsevier Science Ltd.

- Mullany, L. (2007). Speech Communities. C. Llamas, L. Mullany, & P. Stockwell (Dü) içinde, *The Routledge Companion to Sociolinguistics* (s. 84 - 91). Oxon: Routledge Taylor & Francis Group.
- Ogiermann, E. (2009). *On Apologising in Negative and Positive Politeness Cultures*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Oktar, L. (2005). Dil Kullanımı ve Toplumsal Kimlikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 73 - 83.
- Olshtain, E., & Cohen, A. D. (1983). Apology: A Speech Act Set. N. Wolfson, & E. Judd (Dü) içinde, *Sociolinguistics and Language Acquisition* (s. 18 - 35). Rowley MA: Newbury House.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary. (2013a, Nisan 12). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford Advanced Learner's Dictionary Web Sitesi: <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/polite> adresinden alınmıştır
- Oxford Advanced Learner's Dictionary. (2013b, Nisan 12). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford Advanced Learner's Dictionary Web Sitesi: <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/apology> adresinden alınmıştır
- Öktem, A. (2003). *Tanrı Acıkınca*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Özyıldırım, I. (2010, Haziran). The Level of Directness in Turkish Apology Forms in Relation to the Level of Education. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 179 - 202.
- Pamuk, O. (2009). *Kara Kitap*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reiter, R. M. (2000). *Linguistic Politeness in Britain and Uruguay: A Contrastive Study of Requests and Apologies*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Saussure, F. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. (B. Vardar, Çev.) İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Schilling, N. (2011). Language, Gender, and Sexuality. R. Mesthrie (Dü.) içinde, *The Cambridge Handbook of Sociolinguistics* (s. 218 - 237). New York: Cambridge University Press.
- Selçuk, A. (2007). Sosyal Bir Davranış Biçimi Olarak Dil. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 503 -507.
- Shuy, R. W. (2003). A Brief History of American Sociolinguistics. C. B. Paulsten, & G. R. Tucker (Dü.) içinde, *Sociolinguistics: The Essential Readings* (s. 4 - 16). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Spolsky, B. (2003). *Sociolinguistics*. (H. Widdowson, Dü.) Oxford: Oxford University Press.
- Swann, J., Deumert, A., Lillis, T., & Mesthrie, R. (2004). *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Şengül, M. (2009). Sosyal Farklılıklardan Kaynaklanan Dil Kullanımı ve Türkçe Eğitimine Yönelik Bir Değerlendirme. *Turkish Studies, International Periodical For The Language and Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8), 2166 - 2180.
- Tahir, K. (2005). *Karılar Koşuşu*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tahir, K. (2005). *Kurt Kanunu*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Talbot, M. (2010). *Language and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Tannen, D. (1998, Ağustos 23). Apologies: What It Means to Say Sorry. *The Washington Post*. WashingtonD.C., United States: The Washington Post Company.
- Temir, A. (2006). Türk Dilinin Tarihi, Bugünü ve Geleceği. D. Atılgan (Dü.) içinde, *Ankara Üniversitesi'nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı / Atatürk ve Türk Dili ve*

- Edebiyatı, Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar* (s. 101 - 111). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Todd, L. (2001). Pidgins and Creoles: An Overview. R. Mesthrie (Dü.) içinde, *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (s. 524 - 530). Oxford: Elsevier Science Ltd.
- TS II. (1965). *Tarama Sözlüğü II*. Ankara: TDK yay.
- TS III. (1967). *Tarama Sözlüğü III*. Ankara: TDK yay.
- TS V. (1971). *Tarama Sözlüğü V*. Ankara: TDK yay.
- Tucker, G. R. (2003). The History of Sociolinguistics Introduction. C. B. Paulsten, & G. R. Tucker (Dü.) içinde, *Sociolinguistics: The Essential Readings* (s. 1 - 3). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Tüfekçi, M. E. (2003). Yapısalcı Yöntem ve Uygulama Alanları. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*(17), 50 - 67.
- Türkçe Sözlük. (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK yay.
- Vardar , B. (2001b). *Dilbilim Yazıları*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Vardar, B. (1999). *20.Yüzyıl Dilbilimi*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Vardar, B. (2001a). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Vikor, L. (2004). Lingua Franca and International Language / Verkehrs-sprache und Internationale Sprache. U. Ammon, N. Dittmar, & P. Trudgill (Dü.) içinde, *Sociolinguistics An International Handbook of the Science of Language and Society* (2 b., Cilt 1, s. 328 - 335). Berlin - New York: Walter de Gruyter.
- Wardhaugh, R. (2006). *An Introduction to Sociolinguistics* (5 b.). Oxford: Blackwell Publishing.
- Watts, R. J. (2003). *Politeness*. New York: Cambridge University Press.
- Wray, A., & Bloomer, A. (2013). *Projects in Linguistics and Language Studies*. Oxon: Routledge.

EKLER

Ek 1: Özür İfadeleri Anket Formu

Değerli Öğrenciler,

Bu araştırmanın amacı, *Türkçede ne tür “ Özür” ifadelerinin kullanıldığını toplumdilbilimsel* açıdan saptamaktır. Araştırma sonuçları, araştırmacı tarafından bilimsel amaçla kullanılacaktır. Bu bilimsel çalışmaya katkıda bulunabilmeniz için soruların tümünü içtenlikle ve samimi olarak cevaplandırmanız beklenmektedir.

Anket iki bölümden oluşmaktadır. **I. bölümde** *kişisel bilgilere* ilişkin sorular, **II. bölümde**, “*Özür*” ifadelerine ilişkin sorular, yer almaktadır. Size en uygun gelen her soru için ayrılan yere bir “**X**” işaretini koyunuz. Ankete isminizi yazmanıza gerek yoktur. İlginizden dolayı şimdiden teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Ece Halime NAZLI

Dicle Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi

ANKET FORMU

Mart 2013

BÖLÜM 1

I. Yaşınız : ( ) 17-18, ( ) 19-20, ( ) 20-21, ( ) 22-23, ( ) 24 ve üstü

II. Cinsiyetiniz : ( ) Erkek ( ) Kadın

III. Ana Diliniz :

IV. Bölüm:

V. Ailenizin Toplam Geliri (Aile bütçesine giren toplam gelir)

( ) 500 TL ve daha az

( ) 501 – 1500 TL

( ) 1501 – 2500 TL

( ) 2501 – 5000 TL

( ) 5001 TL ve üstü

BÖLÜM 2

ÖZÜR

I. Günlük yaşantınız içerisinde hangi özür ifadelerini kullanırsınız? (En az 5 tane yazınız)

1-

2-

3-

4-

5-

Diğer:

II. Bu özür ifadelerini kullanma sebepleriniz nelerdir? (En az 2 sebep yazınız)

1-

2-

Diğer:

EK 2: Tablolar**Tablo 3: Özür İfadeleri –Cinsiyet**

CİNSİYET	Erkek		Kadın	
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
Özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla	81	%32,3	61	%31,1
Pişmanlık bildiren ifadelerle özür dilemek	13	%5,2	17	%8,7
Bağışlanmayı içeren ifadelerle özür dilemek	82	%32,7	59	%30,1
Bir açıklama / mazeret içeren özür ifadeleri	1	%0,4	1	%0,5
Suçtu kabullenme yoluyla özür dilemek	3	%1,2	2	%1,0
Birinin bir özü hak etmesi	2	%0,8	1	%0,5
Yapılan şeyin kastı olmadığını ifade eden özür ifadeleri	22	%8,8	16	%8,2
Sucu başka birine yükleyerek özür dilemek	1	%0,4	1	%0,5
İşlenen kusurun tekrar edilmeyeceğini ifade eden özürler	9	%3,6	2	%1,0
Suçluluğun hafife alınmasını ima yollu özür ifadeleri	2	%0,8	0	%0
Tekrarlar ve pekiştirme edatları kullanılması yoluyla özür	8	%3,2	18	%9,2
Yerel dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri	4	%1,6	0	%0
Yabancı dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri	3	%1,2	6	%3,1
Dil dışı öğeler yoluyla özür	3	%1,2	0	%0
Dinsel inanışların etkisi	14	%5,6	12	%6,1
Beddua içeren özür ifadeleri	2	%0,8	0	%0
Yalvarma / yakarma yoluyla özür	1	%0,4	0	%0
TOPLAM	251	%100,0	196	%100,0

Tablo 4: Özür İfadeleri - Yaş

YAŞ	17 - 18		19 - 20		20 - 21		22 - 23		24 ve üstü	
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
Özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla	15	%30,6	73	%31,7	43	%31,6	9	%34,6	2	%33,3
Pişmanlık bildiren ifadelerle özür dilemek	4	%8,2	16	%7,0	9	%6,6	0	%0	1	%16,7
Bağışlanmayı içeren ifadelerle özür dilemek	14	%28,6	73	%31,7	44	%32,4	8	%30,8	2	%33,3
Suçtu kabullenme yoluyla özür dilemek	2	%0,9	0	%0	3	%2,2	0	%0	0	%0
Birinin bir özrü hak etmesi	1	%0,4	0	%0	2	%1,5	0	%0	0	%0
Bir açıklama / mazeret içeren özür ifadeleri	0	%0	2	%0,9	0	%0	0	%0	0	%0
Yapılan şeyin kastı olmadığını ifade eden özür ifadeleri	6	%12,2	15	%6,5	14	%10,3	3	%11,5	0	%0
Suçtu karşı tarafa yükleyerek özür dilemek	0	%0	0	%0	2	%1,5	0	%0	0	%0
İşlenilen kusurun tekrar edilmeyeceğini ifade eden özürler	1	%2,0	5	%2,2	5	%3,7	0	%0	0	%0
Suçluluğun hafife alınmasını ima yolu özür ifadeleri	0	%0	1	%0,4	1	%0,7	0	%0	0	%0
Tekrarlar ve pekiştirme edatları kullanılması yoluyla özür	3	%6,1	15	%6,5	6	%4,4	1	%3,8	1	%16,7
Yerel dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri	0	%0	3	%1,3	1	%0,7	0	%0	0	%0
Yabancı dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri	1	%2,0	6	%2,6	0	%0	2	%7,7	0	%0
Dil dışı öğeler yoluyla özür	0	%0	1	%0,4	2	%1,5	0	%0	0	%0
Dinsel inanışların etkisi	4	%8,2	15	%6,5	4	%2,9	3	%11,5	0	%0
Beddua içeren özür ifadeleri	1	%2,0	1	%0,4	0	%0	0	%0	0	%0
Yalvarma / yakarma yoluyla özür	0	%0	1	%0,4	0	%0	0	%0	0	%0
TOPLAM	49	%100,0	230	%100,0	136	%100,0	26	%100,0	6	%100,0

Tablo 5: Özür İfadeleri – Sosyal Sınıf

ÖZÜRLER	500 TL ve daha az		501 TL - 1500 TL		1501 TL - 2500 TL		2501 TL - 5000 TL		5001 TL ve üstü	
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
Özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla	16	%31,4	63	%30,4	40	%32,5	21	%33,9	1	%50,0
Pişmanlık bildiren ifadelerle özür dilemek	2	%3,9	17	%8,2	4	%3,3	7	%11,3	0	%0
Bağışlanmayı içeren ifadelerle özür dilemek	17	%33,3	66	%31,9	40	%32,5	16	%25,8	1	%50,0
Bir açıklama / mazeret içeren özür ifadeleri	1	%2,0	0	%0	1	%0,8	0	%0	0	%0
Suçlu kabullenme yoluyla özür dilemek	0	%0	4	%1,9	0	%0	1	%1,6	0	%0
Birinin bir özrü hak etmesi	0	%0	1	%0,5	1	%0,8	1	%1,6	0	%0
Suçlu karşı tarafa yükleyerek özür dilemek	0	%0	2	%1,0	0	%0	0	%0	0	%0
Yapılan şeyin kastı olmadığını ifade eden özür ifadeleri	5	%9,8	18	%8,7	10	%8,1	5	%8,1	0	%0
İşlenen kusurunun tekrar edilmeyeceğini ifade eden özürler	1	%2,0	4	%1,9	3	%2,4	3	%4,8	0	%0
Suçluluğun hafife alınmasını ima yollu özür ifadeleri	0	%0	2	%1,0	0	%0	0	%0	0	%0
Tekrarlar ve pekiştirme edatları kullanılması yoluyla özür	3	%5,9	10	%4,8	8	%6,5	5	%8,1	0	%0
Yerel dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri	0	%0	3	%1,4	1	%0,8	0	%0	0	%0
Yabancı dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri	1	%2,0	3	%1,4	5	%4,1	0	%0	0	%0
Dil dışı öğeler yoluyla özür	0	%0	1	%0,5	2	%1,6	0	%0	0	%0
Dinsel inanışların etkisi	4	%7,8	13	%6,3	0	%0	3	%4,8	0	%0
Beddua içeren özür ifadeleri	1	%2,0	0	%0	1	%0,8	0	%0	0	%0
Yalvarma / yakarma yoluyla özür	0	%0	0	%0	1	%0,8	0	%0	0	%0
TOPLAM	51	%100,0	207	%100,0	123	%100,0	62	%100,0	2	%100,0

Tablo 6: Özür İfadeleri – Etnik Grup

ÖZÜRLER	Arapça		Kürtçe		Türkçe		Zazaca	
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
Özür sözcüklerinin kullanımı yoluyla	1	%14,3	97	%30,5	27	%38,0	17	%33,3
Pişmanlık bildiren ifadelerle özür dilemek	0	%0	24	%7,5	3	%4,2	3	%5,9
Bağışlanmayı içeren ifadelerle özür dilemek	2	%28,6	99	%31,1	23	%32,4	17	%33,3
Bir açıklama / mazeret içeren özür ifadeleri	0	%0	2	%0,6	0	%0	0	%0
Suçtu kabullenme yoluyla özür dilemek	0	%0	4	%1,3	0	%0	1	%2,0
Birinin bir özrü hak etmesi	0	%0	3	%0,9	0	%0	0	%0
Yapılan şeyin kastı olmadığını ifade eden özür ifadeleri	2	%28,6	26	%8,2	7	%9,9	3	%5,9
Sucu başka birine yükleyerek özür dilemek	0	%0	2	%0,6	0	%0	0	%0
İşlenen kusurun tekrar edilmeyeceğini ifade eden özürler	0	%0	8	%2,5	2	%2,8	1	%2,0
Suçluluğun hafife alınmasını ima yollu özür ifadeleri	0	%0	1	%0,3	0	%0	1	%2,0
Tekrarlar ve pekiştirme edatları kullanılması yoluyla özür	1	%14,3	19	%6,0	3	%4,2	3	%5,9
Yerel dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri	0	%0	4	%1,3	0	%0	0	%0
Yabancı dillerin etkisiyle kullanılan özür ifadeleri	0	%0	7	%2,2	1	%1,4	1	%2,0
Dil dışı öğeler yoluyla özür	0	%0	2	%0,6	0	%0	1	%2,0
Dinsel inanışların etkisi	1	%14,3	19	%6,0	3	%4,2	3	%5,9
Beddua içeren özür ifadeleri	0	%0	1	%0,3	1	%1,4	0	%0
Yalvarma / yakarma yoluyla özür	0	%0	0	%0	1	%1,4	0	%0
TOPLAM	7	%100,0	318	%100,0	71	%100,0	51	%100,0

Tablo 7: Özür Dileme Sebepleri - Cinsiyet

CİNSİYET	Erkek		Kadın	
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
Karşı tarafı incitmemek / kırmamak	26	%18,8	27	%22,9
Kibarlık / nezaket	11	%8,0	7	%5,9
Hata yapıldığında / kusur işlendiğinde	44	%31,9	38	%32,2
Karşı tarafın gönlünü almak için	18	%13,0	10	%8,5
Alışkanlık	4	%2,9	8	%6,8
Vicdanen rahatlamak için	5	%3,6	5	%4,2
Kendini haklı göstermek için	1	%0,7	1	%0,8
Saygı	2	%1,4	1	%0,8
İzin isterken	0	%0	1	%0,8
Pişmanlık	6	%4,3	12	%10,2
Uyarı / ikaz	1	%0,7	2	%1,7
Karşı tarafla arayı bozmamak için	7	%5,1	3	%2,5
İyi niyet	1	%0,7	0	%0
Hata olmamasına rağmen karşı tarafı rahatlatmak için	12	%8,7	3	%2,5
Zorunluluk	0	%0	1	%0,8
TOPLAM	138	%100,0	118	100,0

Tablo 8: Özür Dileme Sebepleri – Yaş

YAŞ	17 - 18		19 - 20		20 - 21		22 - 23		24 ve üstü	
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
Karşı tarafı incitmek / kırmamak	6	%23,1	23	%17,3	18	%23,4	4	%25,0	2	%50,0
Kibarlık / nezaket	0	%0	9	%6,8	6	%7,8	3	%18,8	0	%0
Hata yapıldığında / kusur işlendiğinde	9	%34,6	47	%35,3	20	%26,0	5	%31,3	1	%25,0
Karşı tarafın gönlünü almak	4	%15,4	11	%8,3	11	%14,3	1	%6,3	1	%25,0
Alışkanlık	0	%0	9	%6,8	3	%3,9	0	%0	0	%0
Vicdanen rahatlamak	2	%7,7	4	%3,0	4	%5,2	0	%0	0	%0
İzin isterken	1	%3,8	0	%0	0	%0	0	%0	0	%0
Saygı	0	%0	2	%1,5	1	%1,3	0	%0	0	%0
Pişmanlık	1	%3,8	12	%9,0	5	%6,5	0	%0	0	%0
Uyarı / ikaz	0	%0	1	%0,8	2	%2,6	0	%0	0	%0
Karşı tarafla arayı bozmamak için	2	%7,7	4	%3,0	2	%2,6	2	%12,5	0	%0
İyi niyet	0	%0	1	%0,8	0	%0	0	%0	0	%0
Hata olmamasına rağmen karşı tarafı rahatlatmak	1	%3,8	10	%7,5	3	%3,9	1	%6,3	0	%0
Zorunluluk	0	%0	0	%0	1	%1,3	0	%0	0	%0
TOPLAM	26	%100,0	133	%100,0	77	%100,0	16	%100,0	4	%100,0

Tablo 9: Özür Dileme Sebepleri – Sosyal Sınıf

AİLE TOPLAM GELİR	500 TL ve daha az		501 TL - 1500 TL		1501 TL - 2500 TL		2501 TL - 5000 TL		5001 TL ve üstü	
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
Karşı tarafı incitmemek / kırmamak	6	%22,2	24	%20,9	12	%16,2	10	%27,8	0	%0
Kibarlık / nezaket	0	%0	8	%7,0	8	%10,8	2	%5,6	0	%0
Hata yapıldığında / kusur işlendiğinde	9	%33,3	33	%28,7	26	%35,1	12	%33,3	1	%50,0
Karşı tarafın gönlünü almak	6	%22,2	10	%8,7	10	%13,5	2	%5,6	0	%0
Alışkanlık	2	%7,4	6	%5,2	2	%2,7	2	%5,6	0	%0
Vicdanen rahatlamak	1	%3,7	4	%3,5	3	%4,1	2	%5,6	0	%0
Kendini haklı göstermek	0	%0	1	%0,9	0	%0	0	%0	0	%0
Saygı	0	%0	2	%1,7	1	%1,4	0	%0	0	%0
İzin isterken	0	%0	0	%0	0	%0	1	%2,8	0	%0
Pişmanlık	0	%0	11	%9,6	4	%5,4	3	%8,3	0	%0
Uyarı / ikaz	0	%0	3	%2,6		%0	0	%0	0	%0
Karşı tarafla arayı bozmamak için	2	%7,4	4	%3,5	3	%4,1	1	%2,8	0	%0
İyi niyet	0	%0	0	%0	1	%1,4	0	%0	0	%0
Hata olmamasına rağmen karşı tarafı rahatlatmak	1	%3,7	9	%7,8	3	%4,1	1	%2,8	1	%50,0
Zorunluluk	0	%0	0	%0	1	%1,4	0	%0	0	%0
TOPLAM	27	%100,0	115	%100,0	74	%100,0	36	%100,0	2	%100,0

Tablo 10: Özür Dileme Sebepleri – Etnik Grup

ANADİL	Türkçe		Kürtçe		Arapça		Zazaca	
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
Karşı tarafı incitmemek / kırmamak	11	%21,6	34	%19,7	1	%33,3	7	%24,1
Kibarlık / nezaket	4	%7,8	8	%4,6	1	%33,3	6	%20,7
Hata yapıldığında / kusur işlendiğinde	18	%35,3	58	%33,5	1	%33,3	5	%17,2
Karşı tarafın gönlünü almak	2	%3,9	20	%11,6	0	%0	5	%17,2
Alışkanlık	2	%3,9	7	%4,0	0	%0	3	%10,3
Vicdanen rahatlamak	1	%2,0	9	%5,2	0	%0	0	%0
Kendini haklı göstermek	0	%0	1	%0,6	0	%0	0	%0
Saygı	2	%3,9	1	%0,6	0	%0	0	%0
İzin isterken	0	%0	1	%0,6	0	%0	0	%0
Pişmanlık	3	%5,9	14	%8,1	0	%0	1	%3,4
Uyarı / ikaz	1	%2,0	2	%1,2	0	%0	0	%0
Karşı tarafla arayı bozmamak için	1	%2,0	9	%5,2	0	%0	0	%0
İyi niyet	0	%0	1	%0,6%	0	%0	0	%0
Hata olmamasına rağmen karşı tarafı rahatlatmak	6	%11,8	8	%4,6	0	%0	1	%3,4
Zorunluluk	0	%0	0	%0	0	%0	1	%3,4
TOPLAM	51	%100,0	173	%100,0	3	%100,0	29	%100,0